

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

**LÜTFİ SİMAVİ'NİN "DEVİR-İ İNKILAB (1336/1920)" ADLI
ESERİNİN İNCELENMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Ali Osman SARI

Çorum- 2022

**LÜTFİ SİMAVİ'NİN "DEVİR-İ İNKILAB (1336/1920)" ADLI ESERİNİN
İNCELENMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ**

Ali Osman SARI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan KAYA

Çorum 2022

Ali Osman SARI tarafından hazırlanan “Lütfi Simavi'nin ‘Devr-i İnkılab (1336/1920)’ Adlı Eserinin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi” adlı tez çalışması 15/12/2022 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Erol KARCI .....

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan KAYA .....

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali BOZKUŞ .....

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun ...../...../..... tarih ve ..... Sayılı kararı ile .....'ın ..... Anabilim Dalında Yüksek Lisans derecesi alması onanmıştır.

(İmza)

Unvanı Adı SOYADI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

(İmza)

Ali Osman SARI

LÜTFİ SİMAVİ'NİN "DEVİR-İ İNKILAB (1336/1920) ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Ali Osman SARI

ORCID: 0000-0002-9306-8682

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Yüksek Lisans Tezi

Aralık 2022

ÖZET

Bu çalışmanın amacı 1876 yılı V. Murat'ın üç ay gibi kısa süren saltanatı süresince Osmanlı Devleti'nde meydana gelen siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeleri eser çerçevesince ele almaktır. Eser 1876 senesi V. Murat'ın olaylarını konu edinmiş olup aynı zamanda Sultan Abdülaziz dönemi hakkında ve Sultan II. Abdülhamit'in tahta oturması süreci hakkında bilgiler içermektedir.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın amacı, kapsamı ve yöntemi hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca bu bölümde yararlanılan temel kaynaklar hakkında da bilgilendirme yapılmıştır. Çalışmanın birinci bölümü eserin yazarının hayatı, şahsiyeti, yazdığı eserler hakkında bilgiler içerir. Buradaki amaç incelemesi yapılan eserin yazarını tanımadır.

Çalışmanın ikinci bölümü Sultan Abdülaziz ve Sultan V. Murat dönemlerinin olaylarını ele alır. Bu bölüm eserin içeriğinde yer alan konular çerçevesinde belirlenmiştir. Değerlendirilmesi yapılan kitap V. Murat'ın Osmanlı tahtına geçmesi ile başlamaktadır. Ancak eserde V. Murat'ın cülusuna gelen süreç detaylıca ele alınmadığı için biz de Abdülaziz dönemi gelişmelerini etraflıca ele almaya karar kıldık. Bu bölümde Sultan Abdülaziz'in politikaları, Avrupa ve Mısır seyahatleri, Balkan bunalımı, mali gelişmeler hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca Sultan V. Murat'ın hastalığı, o dönemde meydana gelen ve değerlendirdiğimiz eserin de içinde yer alan Abdülaziz'in intiharı olayı, Çerkez Hasan Vakası ve V. Murat'ın tahttan indirilme süreci de ele alınmıştır.

Eserin son bölümü olan üçüncü bölüm ele almış olduğumuz kitabı içermektedir. Öncelikli olarak kitabın transkripsiyonu yapılmıştır. Sonrasında bilinmeyen kavramlar tespit edilerek eserin sadeleştirilmesi üzerine çalışılmıştır. Sonrasında eserin içeriği bize sunduğu tarihi bilgiler anlamında değerlendirilmeye alınmıştır. Eserin orijinal metnine sadık kalınarak aynı sıralama ile eser değerlendirilmiştir. Varsa dönemi hakkında farklı bilgiler kaynak belirtilerek karşılaştırmaya alınmıştır. Kitap V. Murat'ın tahta geçişi ile başlamaktadır. Devamında meşrutî sisteme geçiş çalışmaları, Sultan Abdülaziz'in tahttan nasıl indirildiği, Abdülaziz'in ölümü, Çerkez Hasan Vakası, 93 Harbine giden süreçte Balkan bunalımı, V. Murat'ın hastalığı ve son olarak da II. Abdülhamit'in Osmanlı tahtına geçişi ele alınmıştır.

Anahtar Kavramlar: Yenileşme Tarihi, V. Murat, Abdülaziz, Çerkez Hasan Vakası, II. Abdülhamid, Meşrutiyet.

Bilim Kodu: 116116

**EXAMINATION AND EVALUATION OF LÜTFİ SİMAVİ'S WORK TITLED "DEVİR-İ İNKILAB
(1336/1920)"**

Ali Osman SARI

ORCID: 0000-0002-9306-8682

HİTİT UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

Master of Science Thesis

December 2022

ABSTRACT

The aim of this study is to deal with the political, social, and economic developments in the Ottoman Empire during the reign of Murat V, which lasted as short as three months in 1876, within the framework of the work. The work is about the events of Murat V in 1876 and about the period of Sultan Abdulaziz and Sultan II. It contains information about the process of Abdülhamit's accession to the throne.

Our work consists of three parts. In the introduction, information about the purpose, scope and method of the study is given. In addition, information was given about the main sources used in this section. The first part of the study contains information about the author's life, personality, and the works he wrote. The aim here is to know the author of the work under review.

The second part of the study deals with the events of Sultan Abdulaziz and Sultan Murat V periods. This section has been determined within the framework of the subjects included in the content of the work. The evaluated book begins with the ascension of Murat V to the Ottoman throne. However, since the process leading up to the succession of Murat V is not discussed in detail in the work, we decided to deal with the developments in the period of Abdülaziz in detail. In this section, information is given about the policies of Sultan Abdulaziz, his travels to Europe and Egypt, the Balkan crisis, and financial developments. In addition, the illness of Sultan Murat V, the suicide of Abdulaziz, which took place at that time and is included in the work we evaluated, the Circassian Hasan Case and the process of dethroning Murat V are also discussed.

The third chapter, which is the last part of the work, includes the book we have discussed. First, the transcription of the book was made. Afterwards, unknown concepts were identified, and the work was tried to be simplified. Afterwards, the content of the work was evaluated in terms of the historical information it presented to us. The work was evaluated in the same order, remaining faithful to the original text of the work. Different information about the period, if any, has been compared by specifying the source. The book begins with the accession of Murat V. Subsequently, the transition to the constitutional system, how Sultan Abdulaziz was deposed, the death of Abdulaziz, the Circassian Hasan Incident, the Balkan crisis in the process leading to the 93 War, the illness of Murat V and finally the II. Abdülhamit's transition to the Ottoman throne is discussed.

Key Terms: History of Renewal, Murat V, Abdulaziz, Circassian Hasan Case, II. Abdulhamid, Constitutional Monarchy.

Science Code: 116116

TEŞEKKÜR

Tezimin hazırlanmasının her aşamasında yardım ve desteğini esirgemeyen, birikimi ile yol gosterenim olan kıymetli hocam Dr. Gökhan KAYA 'ya Őükranlarımı sunuyorum. Çalışmam sırasında katkılarını sunan değerli meslektaşlarım Dr. Mahmut ŐENER, Mustafa KISAKOL ve Mustafa SARIKAYA 'ya, süreçte kendilerinden istifade ettiğim ve ders aldığım tüm hocalarıma teşekkür ederim. Tez yazım sürecinin yoğunluğu içerisinde sabırla beni destekleyen ve her aşamada yanımda olan sevgili eŐim Nazire SARI ve çalışmalarına renk katan kızım Beren Ece SARI 'ya en kalbi duygularıyla teşekkür ediyorum.

Ali Osman SARI

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	vi
TEŞEKKÜR.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

İSMAİL LÜTFİ (SİMAVİ) BEY'İN HAYATI

1.1 Ailesi ve Eğitim Hayatı.....	4
1.2 Meslek Hayatı.....	6
1.3 Eserleri.....	13
1.3.1 Devr-i İnkılab.....	14
1.3.2 Teşrifat ve Adâb-ı Muâşeret.....	14
1.3.3 Sultan Mehmet Reşat'ın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim.....	15
1.3.4 Siyaset-i Hariciye.....	17
1.4 Şahsiyeti ve Ölümü.....	18

2. BÖLÜM

SULTAN ABDÜLAZİZ VE SULTAN V. MURAT DÖNEMİ GELİŞMELERİ

2.1 Sultan Abdülaziz Dönemi.....	23
2.1.1 Mali ve İdari Gelişmeler.....	23
2.1.2 Siyasi Gelişmeler.....	28
2.1.3 Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesi.....	48
2.1.4 Sabık Sultan Abdülaziz'in Ölümü.....	58
2.1.5 Çerkez Hasan Vakası.....	62
2.1.6 Sultan V. Murad'ın Tahttan İndirilmesi.....	64

3. BÖLÜM

DEVİRİ-İ İNKILAB ADLI ESERİN İNCELEMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

	Sayfa
3.1 Giriş Mahiyetinde İlk Bölüm.....	67
3.2 Suret-i Hatt-ı Hümayun	70
3.3 Cülus-u Hümayundaki Ahval-i Dahiliye.....	74
3.4 Hal' ve Vefat-ı Abdülaziz Han.....	78
3.5 Garibe	82
3.6 Millet Meclisinin İlanına Haylulet Eden Esbab ile Ona Müteferri Ahval	92
3.7 Sultan Murad'ın Hastalıkları Üzerine	102
3.8 Kısım-ı Sani.....	109
3.9 Biat-ı Umumiye Resmi Kılınc Alayı	112
3.10 Cülus-u Hattı Hümayunla Meşrutiyet Kanununu Tanzim Edeceği Komisyonun Suret-i Teşkili.....	113
SONUÇ	116
KAYNAKÇA	123

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
BOA	Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
Sy.	Sayı
R.	Rumi
V. dğr.	Ve diğerleri
Yay.	Yayın

GİRİŞ

19. Yüzyıl Osmanlı Devleti tarihi için en çalkantılı ve uzun yüzyıl olarak bilinmektedir. Aynı zamanda bu dönem modern Türkiye'nin şekillenmesi için de önem arz eder. Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşumundaki temel birikimleri daha iyi anlamak maksadıyla Osmanlı Devleti'nin Tanzimat ve Meşrutiyet süreçlerindeki siyasal ve sosyal vaziyetinin üzerinde durulması gerekmektedir. Şüphesiz ki 19. Yy. siyasal, sosyal ve idari olayları üzerinde yazılmış birçok eser ve yapılmış araştırmalar vardır. Yapılan inceleme ve araştırmalara rağmen açıklığa kavuşturulamamış veya tarihçilerin ortak bir noktada buluşamadığı olaylar halen mevcuttur. 19. Yüzyıl için ele alınacak ve döneme ışık tutacak kaynakların bir sınırı yoktur. 19. Yüzyıl modernleşme sürecine ışık tutmak, Türk demokrasisinin tarihini ve bu süreçte yaşanmış siyasal ve sosyal krizlere bir eser üzerinden örnek sunmak amacıyla Lütfi Simavi'nin 1876 yılını konu alan "*Devr-i İnkılab*" adlı eserini çalışmaya karar verdik. Ele almış olduğumuz eser dönemin tartışmalı konularına farklı bir bakış açısı getirmek ümidiyle değerlendirilmiştir.

1876 senesi belki de Osmanlı Devleti'nin son yüzyılı içerisindeki en önemli ve enteresan olaylara sahne olan tarihlerden biridir. Aynı yıl içerisinde Osmanlı tahtına üç farklı Padişah oturmuştur. Meşruti sisteme geçmek amacıyla Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesinden hemen sonra Abdülaziz'in intihar vakası meydana gelmiştir. Yeni bir umutla anayasal sisteme geçmek için Padişah yapılan Sultan V. Murat makamında sadece üç ay oturabilmiştir. Hastalığı dolayısıyla tahttan indirilen V. Murat'ın yerine kardeşi Veliht Şehzade II. Abdülhamit geçmiştir. Bu yaşanan taht değişiklikleri, devletin en zayıf zamanlarından birine denk gelmiştir. Çünkü bu dönem Rusya'nın kışkırtmaları ve destekleri ile Balkan uluslarının devlete baş kaldırdıkları bir dönemdir. Hem anayasal sisteme geçiş çabaları hem de 93 Harbi'ne giden süreçte içte ve dışta yaşanmış sorunlardan ötürü dönem incelemeye değerdir.

Bu çalışma Osmanlı Devleti'nin hariciye teşkilatında yetişmiş ve son iki Osmanlı Padişahına Başmabeyinci¹ görevinde bulunmuş Osmanlı aydını Lütfi Simavi Bey'in 1920 yılında basılan "*Devr-i İnkılab*" adlı eserini konu almaktadır. İncelenen eser, Sultan V. Murat'ın üç aylık hükümdarlık döneminde gerçekleşmiş olayları ve bu olayları etkilediği düşünülen Abdülaziz Dönemi bazı gelişmelerini ele almaktadır. Eser incelendiğinde Osmanlı son dönemi Türkçesi ile ele alındığı göze çarpmaktadır. Kaynağın ele aldığı dönemde yasak olan "*İstibdat, Millet Meclisi, Meşrutiyet*" gibi kelimeleri barındırması da bunu açıklar mahiyettedir. Eserin incelenmesi esnasında dönemin bazı kaynakları ile çelişen ya da farklılık bildiren bölümleri ayrıca dipnotta karşılaştırılmalı olarak verilmiştir. Eserin okuyucuya asıl anlatmak istediği nokta V. Murat'ın tahta çıkışı ve meşruti sisteme geçilmesinde yaşanan olaylardır. Ancak bu bilgileri aktarırken V. Murat Döneminde yaşanan diğer siyasal ve sosyal olaylardan ve

---

¹ Mâbeyncilerin başı demektir.

Abdülaziz Dönemi olaylarından da bahsedilmiştir. Yani eserde bir taraftan kronolojik sıra takip edilirken öte yandan geçmiş olaylarda bir bütünlük içerisinde verilmiştir.

Tezimizde ilk olarak incelenen eser Latin harflerine çevrilmiştir. Daha sonra kitapta yer alan günümüz Türkçesinde kullanılmayan ya da kullanımı yaygın olmayan kelimeler tespit edilmiş ve sözlük yardımıyla sadeleştirilmiştir. Yine kitaptaki tarihler Türk Tarih Kurumu web sitesinde yer alan tarih çeviri kılavuzu yardımı ile miladi takvime çevrilmiştir. Bu sayede eser daha anlaşılır hale gelmiştir.

Bu aşamadan sonra tezimizin bölümleri eserin içeriği dikkate alınarak oluşturulmuştur. Toplamda üç bölümden oluşan tezimizin ilk bölümünde yazar Lütfi Simavi'nin hayatı ve şahsiyeti ele alınmıştır. Buradaki hedef yazarı daha yakından tanımak ve nasıl bir kişiliğe sahip olduğunu ortaya koymaktır. Lütfi Bey hariciye teşkilatından yetişmiş bir Osmanlı diplomatıdır. Yıllarca yurt dışında görev alan Lütfi Simavi, bu sayede Balkanları ve Avrupa'yı yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Dolayısıyla fikri alt yapısının oluşumunda Avrupa etkisini görmek mümkündür. Yine bu görevlerde elde ettiği bilgi birikimi ve tecrübe onu ileriki zamanlarda Osmanlı Sarayında Başmabeyinci yapacaktır. Bu bölümde; Başkanlık Osmanlı Arşiv belgelerinin yanı sıra araştırma eserlerden ve Cem Bayındır'ın, "*İsmail Lütfi (Simavi) Bey ve Liverpool Başşehbenderliği*" yüksek lisans tezinden istifade edilmiştir. Ayrıca Lütfi Simavi'nin "*Siyaset-i Hariciye*" adlı eseri incelenmiştir. Yine Lütfi Simavi tarafından kaleme alınıp yeniden yayımlanan "*Teşrifat ve Adab-ı Muaşeret*", "*Sultan Mehmet Reşat Han'ın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim*" adlı eserler de yararlandığımız kaynaklar arasındadır. Bununla birlikte Fatih Tetik'in "*Meşrutiyet Sarayında Bir Başmabeyinci: Lütfi Simavi*" başlıklı makalesinden ve Halit Ziya Uşaklıgil'in "*Kırk Yıl*" ve "*Saray ve Ötesi*" adlı çalışmalarından faydalanılmıştır.

İkinci bölüm ise tezimizin konusunu oluşturan Lütfi Simavi'nin "*Devr-i İnkılab*" adlı eseri göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. İncelemesini yapacağımız eser bize 1876 senesi olaylarını ihtiva etmektedir. Her tarihi dönem kendinden önceki dönemin bir devamı niteliğindedir. Bu nedenle tezimizin bu bölümünü hazırlarken Lütfi Simavi'nin eserinde anlattığı olayların öncesini de ele almayı hedefledik. Bundan dolayı ikinci bölüm; Sultan Abdülaziz dönemi gelişmeleri ve Sultan V. Murat dönemi bazı gelişmelerini içermektedir. Bu bölüm, birinci ve ikinci el kaynaklardan istifade ederek yazılmıştır. Bu anlamda dönem için önemli başvuru eserlerden yararlanılmıştır. Mahmut Celalettin Paşa'nın "*Mirat-ı Hakikat*", Ahmet Cevdet Paşa'nın "*Tezakir*", Mithat Paşa'nın "*Yıldız Mahkemesi ve Taif Zindanı (Mir'at-ı Hayret)*", Ahmet Mithat Efendi'nin "*Üss-i İnkılap*" gibi birinci el kaynaklara bakıldığı gibi, Enver Ziya Karal'ın "*Osmanlı Tarihi*", İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın "*Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*", İsmail Hami Danişmend'in "*İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*" gibi ikinci el kaynaklardan da yararlanılmıştır.

Çalışmamızın üçüncü ve son bölümünde "*Devr-i İnkılab*" adlı eser incelenerek değerlendirilmiştir. Bu bölümünde Şemseddin Sami'nin "*Kamus-ı Türki*", Ferit Develioğlu'nun "*Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*"'ından ve Kubbealtı Lügattan elektronik ortamda

yararlanılmıştır. Bölüm kaleme alınırken eserin orijinaline sadık kalınmıştır. Bu anlamda eser bir giriş olmak üzere toplam on bölüm şeklinde incelenmiştir. Eserde geçen olaylar hakkında yaptığımız değerlendirmeler, çeşitli alıntı ve dipnotlarla desteklenmiştir. Bu doğrultuda dönemin diğer kaynaklarında farklı şekilde anlatılan bilgiler tespit edilmeye çalışılmıştır. Buradaki amaç dönemin kaynakları ile yazarın fikir ve tespitlerini mukayese etmektir.

1 BÖLÜM

İSMAİL LÜTFİ (SİMAVİ) BEY'İN HAYATI

1.1 Ailesi ve Eğitim Hayatı

Lütfi Simavi Bey 1862 İstanbul doğumludur. Osmanlı Sultanı Abdülmecid zamanının tanınmış devlet adamlarından Mirliya Süleyman Paşa'nın² oğludur.³ Süleyman Paşa Asakir-i Nizamiye-i Şahane Mirlivalığı görevinde bulunmuştur.⁴ Ailesinin kökleri Batı Anadolu vilayetlerinden Aydın'ın Konak kasabasından olup Simavizade olarak bilinen, bölgenin tanınmış ailesinden gelir.⁵

Yapılan araştırmalar Lütfi Bey'in iki erkek kardeşinin olduğunu ortaya koymakla birlikte Lütfi Bey'in en küçük kardeş mi yoksa ortanca mı olduğu konusunda farklı söylemler mevcuttur. Fatih Tetik, yayına hazırlanmış olduğu *Lütfi Simavi, Teşrifât ve Âdâb-ı Muâşeret*, adlı eserde⁶ Lütfi Bey'in ortanca kardeş olduğu ve kendisinden büyük olarak Hamdi Bey, küçük olarak da Şükrü Paşa isimlerden bahseder. Ancak Cem Bayındır tarafından hazırlanan "*İsmail Lütfi (Simavi) Bey ve Liverpool Başşehbenderliği*" adlı Yüksek Lisans tezinde Lütfi Bey'in Süleyman Paşa'nın en küçük oğlu olduğu ve Hamdi Bey ve Şükrü Bey'in Lütfi Bey'den yaşlarının büyük olduğunu belirtmiştir.⁷ Ayrıca M. Z. Pakalın, "*Sicil-i Osmani Zeyli*" VIII de Hamdi Bey'in doğum tarihi 1849, cilt XVIII. de İbrahim Şükrü Paşa'nın doğum tarihi 1857 olarak verilmiştir.⁸ Bu bilgiler ışığında Lütfi Bey'in en küçük kardeş olduğu anlaşılmıştır.

Lütfi Bey'in en büyük kardeşi Hamdi Simavi (1849-1907) Beyrut doğumludur. Türk basın tarihinde önemli bir yeri olan ve Hürriyet Gazetesinin kurucusu Sedat Simavi'nin babasıdır. Arapça, Farsça ve Fransızca öğrenen Hamdi Bey'in ilk görev yeri Tuna Vilayeti Mektubi Kalemidir.⁹ Bir müddet Sultan II. Abdülhamid'in mabeyn başkatipliği görevini icra etmiş olan Hamdi Bey, bir süre de Şura-yı Devlet'te ikinci başkanlık görevini ifa etmiş Osmanlı ileri gelenlerindedir.¹⁰

Hamdi Bey'in Osmanlı son dönem aydınları arasında olduğu, reform ve demokratikleşme faaliyetlerine destek verdiği anlaşılmaktadır. Mithat Paşa'nın ekibinde yer aldığı anlaşılan

² Lütfi Simavi'nin abisi Halil Hamdi Bey'in babası olarak Mirliya Süleyman Paşa ifadesi kullanılmıştır. Bkz. Mehmed Zeki Pakalın, "*Sicil-i Osmani Zeyli*", haz. A. A. Ünal, c. 8, (Anakara: TTK Yay., 2008), 46.

³ Lütfi Simavi, *Teşrifât ve Âdâb-ı Muâşeret*, haz. Fatih Tetik, (Anakara: TBMM Millî Saraylar, 2010), XII.

⁴ İrem Barutçu, *Bab-ı Ali Tanrıları Simavi Ailesi*, (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2004), 4.

⁵ Simavi, *Teşrifât ve Âdâb-ı Muâşeret*, XII.

⁶ Simavi, *Teşrifât ve Âdâb-ı Muâşeret*, XII.

⁷ Cem Bayındır, "*İsmail Lütfi (Simavi) Bey ve Liverpool Başşehbenderliği*" (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2019), 9.

⁸ Halil Hamdi Bey: Mirliya Süleyman Paşa'nın oğludur. 3 Şaban 1265(1849) 'te Beyrut'ta doğmuştur. Bkz. Pakalın, "*Sicil-i Osmani Zeyli*", 46; İbrahim Şükrü Paşa: Hicri 1273(1857)'de İstanbul'da doğdu. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, "*Sicil-i Osmani Zeyli*" haz. Ali Aktan, c. 18, (Ankara: TTK Yay., 2009), 4.

⁹ Pakalın, "*Sicil-i Osmani Zeyli*", 8: 46.

¹⁰ Lütfi Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, (İstanbul: Hürriyet Yay.), 8.

Hamdi Bey, Tuna Vilayeti Mektupçu Kalemünde çalışmaya başladığı sırada Mithat Paşa ve çevresi ile bağlantı kurmuştur.¹¹ V. Murad'ın hastalığından dolayı yapılacak olan hükümdar değişikliği sırasında II. Abdülhamid ile Mithat Paşa ekibinin aracılığını yapmış ve Levent Çiftliği'nde Şehzade Abdülhamid'e ziyaretlerde bulunmuştur. Şehzade Abdülhamid sultan olduktan sonra, otoritesini sağlamak amacıyla onu sultan yapmak için aracılık rolü üstlenmiş olan Hamdi Bey'e karşı "*Benimle pazarlık yapan başkasıyla da yapar*" diyerek onu merkezden uzak vilayetlere memur olarak sürmüş ve etkisiz hale getirmiştir. Bu tarihten sonra İstanbul'a bir daha gelemediği anlaşılan Hamdi Bey ömrünün sonuna kadar sürgün hayatı yaşayarak çeşitli vilayetlerde görev yapmıştır.¹² Halil Hamdi Bey'in ahlaklı, iyi, dürüst ve vatansever bir kişi olarak ön plana çıktığı, bir dönem Trabzon Konsolosu olan İngiliz Longworth'un raporlarında yer almıştır.¹³

1895'te Canik Mutasarrıflığına getirilen Hamdi Bey, burasının havasına alışamamış ve rahatsızlığından dolayı becayiş yaparak Sakız adası Mutasarrıflığına nakledilmiştir. Burası onun son görev yeri olmuş ve 1907'de burada vefat etmiştir.¹⁴

Hamdi Bey'in Süleyman Sedat Simavi adında bir oğlu vardır.¹⁵ Sedat Simavi bir dönem babası Hamdi Bey'in Samsun'daki görevi dolayısıyla İstanbul'da Galatasaray Sultanisinde okuluna devam etmiş ve Lütfi Bey onun velisi konumuna gelmiştir.¹⁶ Sedat Simavi küçüklüğünden beri merak salmış olduğu basın yayın hayatında 1916 yılında "*Hande*" adlı haftalık mizah dergisini çıkarmakla sahadaki yerini almıştır.¹⁷ Daha sonraki yıllarda sırasıyla "*Diken*" dergisini, "*Dersaadet*", "*Gülyüz*" ve "*Resimli Gazete*" gazetelerini, "*7 Gün*" dergisini ve son olarak da "*Hürriyet*" gazetesini çıkarmıştır.¹⁸ 1 Mayıs 1948 tarihinden itibaren çıkarmaya başlamış olduğu Hürriyet Gazetesi, onun döneminde Türkiye'nin tirajı en yüksek gazeteleri arasında sayılmıştır. Sedat Simavi gazetesinde yazmış olduğu makaleler ile Kıbrıs davasını gündeme getirmiş ve Misak-ı Millî sınırları içinde görülmeyen Kıbrıs adası üzerine dikkatleri çekmeyi başarmıştır. Sedat Simavi 11 Aralık 1953'te İstanbul'da hayata gözlerini yummuştur.¹⁹ Tıpkı babası hakkında yazılanlar gibi Sedat Simavi de işine bağlı, halkını vatanını seven bir kimse idi. Bir Türk entelektüel olarak gazeteciliği dışında tiyatro eserleri, film senaryoları, roman, hikâye ve fikir kitapları kaleme almaktan da geri durmamıştır.²⁰

---

¹¹ Barutçu, *Babı Ali Tanrıları Simavi Ailesi*, 4.

¹² Necati Zincirkıran, *Hürriyet ve Simavi İmparatorluğu*, (İstanbul: Gençlik Yay., 1994), 7.

¹³ Ahmet Halaçoğlu, "İngiliz Konsolosu Longworth'a Göre Trabzon Vilayeti (1892-1898)", *Belleten*, LXVII/250, (2003). 8.

¹⁴ Pakalın, "*Sicil-i Osmani Zeyli*", 8:46.

¹⁵ Barutçu, *Babı Ali Tanrıları Simavi Ailesi*, 7.

¹⁶ Barutçu, *Babı Ali Tanrıları Simavi Ailesi*, 19.

¹⁷ Zincirkıran, *Hürriyet ve Simavi İmparatorluğu*, 11.

¹⁸ Zincirkıran, *Hürriyet ve Simavi İmparatorluğu*, 12-17.

¹⁹ Zincirkıran, *Hürriyet ve Simavi İmparatorluğu*, 46.

²⁰ Zincirkıran, *Hürriyet ve Simavi İmparatorluğu*, 43.

Lütfi Bey'in bir diğer abisi İbrahim Şükrü Bey'dir. 1857 İstanbul doğumlu olan Şükrü Bey ailenin diğer üyeleri gibi bir aydın olarak yetişmiştir. Üsküdar Mekteb-i Rüşdiyesi'ni bitiren Şükrü Paşa, Sadaret Mektubî Kalemünde göreve başlar. Daha sonra Mazbata Odasında görevine devam eden Şükrü Bey bir müddet sonra Şuray-ı Devlet mülazımlığına getirilmiştir. Sonraki zamanlarda Şurayı Devlet ikinci sınıf muavinliği, 1887 Girit Heyeti Başkitabeti, Bab-ı Ali Bütçe Komisyonu Başkatipliği²¹, Sicil-i Ahval Komisyonu Başkanlığı, Şurayı Devlet Mülkiye Dairesi Azalığı, Tesisatı-ı Askeriye İane Komisyonu Üyeliği, 1906 Suriye Valiliği, Cezayir-i Bahri Sefit Vali Vekaleti gibi birçok görevde bulunan Şükrü Bey becerikli ve liyakatli devlet adamlarından biri olarak tanınmıştır.²² 1918'de Ayan üyesi iken felç geçiren Şükrü Bey, felç geçirdikten sonra iki saat gibi kısa bir sürede vefat etmiş ve Sultan Mahmut Türbesi mezarlığına devlet ricalinin de katılımıyla defnedilmiştir. İki abisini de kaybetmiş olmanın vermiş olduğu acıyla Lütfi Bey bu durumdan derinden etkilenmiştir.²³

Lütfi Bey yaşamış olduğu dönemin geleneğine uygun olarak Sıbyan mektebinde eğitim hayatına başlamış ve Üsküdar Sıbyan Mektebine gitmiştir. Daha sonra Paşa Kapısı Rüştiye Mektebinde, sonrasında da Mülkiye İdadi Mektebine devam etmiştir. Son olarak Cebel-ü Lübnan'da bulunan ve bir papaz okulu olarak bilinen Lazarist Papaz Mektebine gitmiştir. Lütfi Bey'in böyle bir tercih yapmasında muhtemeldir ki ailesinin teşviki ve Fransızca öğrenme isteği etkili olmuştur. Dönemin koşulları düşünüldüğünde bu durum pek de yadırganamaz. Çünkü devlet memuriyetlerine getirilmede yabancı dil bilme kişilere büyük avantajlar sağlamıştır. Burada öğrendiği Fransızca onun diplomat olarak göreve başlamasında ve ilerlemesinde etkili olacaktır. Karadağ Sefareti Başkitabetine görevlendirilirken Fransızca bilme şartının aranması buna örnek olarak gösterilebilir.²⁴

1.2 Meslek Hayatı

Lütfi Bey Cebel-ü Lübnan'daki papaz okulundan mezun olduktan sonra çok erken yaşlarda memuriyete atılmıştır. İyi düzeyde Fransızca bilmesi ilk görev yerinin hariciye teşkilatında olması noktasında etkili olmuştur. Henüz 18 yaşında iken "*Tahrirat-ı Ecnebiye Kalemi*"n de göreve başlaması onun erken yaşlardan itibaren bu teşkilat içinde yetişmesini ve ilerlemesini sağlayacaktır.²⁵

Yaklaşık beş yıl Tahrirat-ı Ecnebiye kaleminde çalıştıktan sonra 1884'te yükselerek bin kuruş maaş ve dokuz yüz kuruş tahsisat ile Peşte Başşehbenderliği Kançılarlığı görevine

²¹ Pakalın, "*Sicil-i Osmani Zeyli*", 18: 4-5.

²² Bayındır, "İsmail Lütfi (Simavi) Bey ve Liverpool Başşehbenderliği", 9.

²³ L. Simavi, "*Sultan Mehmet Reşat Han'ın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim*". haz. Sevdâ Şakar, (İstanbul: Şehir Yay., 2007), 367-368.

²⁴ Simavi, *Teşrifât ve Âdâb-ı Muâşeret*, XII.

²⁵ BOA, HH. SAİD.MEM, 33/18

getirilmiştir.1886 da Bükreş Sefaretine, Sefaret Üçüncü Kâtibi olarak görevlendirilmiştir. Yaklaşık bir yıl sonra 1887 de görevinde başarı gösteren Lütfi Bey ikinci katipliğe terfi etmiştir.²⁶ Ardından Çetine Sefareti Başkatabetine tayin olmuştur. Burada bir müddet çalışan Lütfi Bey bölgenin iklimine uyum sağlayamamasından dolayı mazeret bildirerek tayin istemiş ve Roma sefareti ikinci katabetine görevlendirilmiştir. Ancak buradaki görev yerine gitmeyerek istifasını vermiştir. Bu sırada boş durmamış, İstanbul’da Almanca gazete ve kitapların tercüme ve sansürü için görevlendirilmiştir.²⁷ Bir yıl sonra 1891’de Liverpool Bahşehbenderliğine görevlendirilmiş²⁸ ve iki yıl görev almış sonrasında Bükreş Sefareti Başkatabeti²⁹, Tahran Sefaret müsteşarlığı³⁰, Petersburg sefaret müsteşarlığı görevlerine memur edilmiştir.³¹ Ardından Barselona Başşehbenderliği³² ve hemen devamında Peşte Başşehbenderliği görevlerini ifa etmiştir.³³ On iki senesi Budapeşte Başkonsolosluğu olmak üzere muhtelif memuriyetlerle yirmi beş sene Avrupa’da bulunduktan sonra Tahrirat-ı Hariciye Katipliği görevine tayin olmuştur. Bu görevi sırasında Saray Başkatipliği Tahsin Paşanın kendisini çağırarak Sultan II. Abdülhamid’in selam ve iltifatlarını bildirmiş ve Sultanın yakında sizi Hariciye Nazırı yapmak istediğini dile getirirse de bu olay gerçekleşmemiştir.³⁴

Muhtelif memuriyetlerde uzun bir süre yurt dışında çalıştıktan sonra tekrar diplomat olarak görevlendirilmeyi bekleyen Lütfi Bey bu konuda beklediğini bulamamıştır. 31 Mart vakasından sonra yeni kurulan İttihat ve Terakki yönetimi onu yurt dışında değil Osmanlı yönetimin merkezinde yani sarayda görevlendirmek istemiştir. Sultan V. Mehmet Reşat’ın Padişah olması ile birlikte Abdülhamid dönemi sarayının tasfiyesi gerçekleşmiş ve meşrutiyet sarayına yeni bir düzen getirilmek istenmiştir. Bu konuda tercihinin Lütfi Bey’den yana kullanan İttihat ve Terakki mensupları Lütfi Bey’e uzun baskı ve ikna yöntemleri ile onu saraya Başmâbeyinci³⁵ olmaya ikna etmişlerdir. Bu konuda Lütfi Bey şunları söylemektedir;

---

²⁶ BOA, HH. SAİD.MEM, 33/18

²⁷ BOA, Y.PRK.HR. 13/88

²⁸ BOA, İ. HR, 321/20704

²⁹ BOA, HR, TH, 133/86

³⁰ BOA, İ. HR, 343/20

³¹ Lütfi Bey bu göreve başlamadan önce Padişah II. Abdülhamid’e saygılarını arz etmek için saraya gitmiştir. Başmâbeyinci Hacı Ali Paşa Padişahın huzurunu çıktıklarında Lütfi Bey’in saygılarını arz etmek üzere geldiğini belirtmeyi unutmuş ve sonrasında ısrarları doğrultusunda istemeyerek de olsa huzura giren Hacı Ali Paşa geri döndüğünde Padişahın Lütfi Bey’ hitaben memuriyet mahalline gitmemesini ferman buyurduğunu belirtmiştir. Petersburg Sefaretliği görevi bir sene üzerinde olduğu halde Lütfi Bey İstanbul’da kalmıştır. Bkz. Simavi, “*Sultan Mehmet Reşat Han’ın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim*”. 28-30.

³² Petersburg’a gitmeyip İstanbul’da bir yıl kalan Lütfi Bey, Hariciye Nazırı Said Paşa devreye girmiştir. Said Paşanın çabaları ile üzerindeki uğursuzluğu kaldırmış, başkonsolos olarak Barselona’ya tayini için ikinci bir irade elde etmeyi başarmıştır. Bkz. Simavi, “*Sultan Mehmet Reşat Han’ın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim*”, 30.

³³ Simavi, *Teşrifât ve Âdâb-ı Muâşeret*, XII.

³⁴ Simavi, “*Sultan Mehmet Reşat Han’ın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim*”, 25-27.

³⁵ Osmanlı Sarayında Harem dairesi ile dış daireler arasındaki bölüme “*Mâbeyn-i Hümayun*” denirdi. Buradaki görevlilere de Mâbeyinci denilmiştir. II. Mahmut zamanından sonra burada çalışanlar başmâbeyinci, ikinci mâbeyinci gibi isimler almışlardır. Bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yay., 2011), 435.

“Hariciyede yetişmiş ve ömrünün mühim bir kısmını Avrupa’da geçirmiş benim gibi bir adamın saray memuriyetini hatır ve hayaline getiremeyeceği tabii idi. Binaenaleyh şaşkınlık ve hayretimi arz ile bu vazifenin ehli olamayacağımı ifade ettim. İfadelerim ve söylediğim diğer mütalaalar ve mülahazalar kabule mazhar olmadığından düşünüp kesin kararımı vermek için hiç olmazsa yirmi dört saatlik bir mühlet verilmesi istirhamıma cevaben hamiyetime ve vatanperverane hislerime müracaat olunup ısrar edildi. İlk meşrutiyet Padişahına başmabeynci olma üzere yabancı lisanlarına vakıf meslek diplomasından birini tayini lazım geldiği iler sürülerek tereddüdün katiyen caiz olmayacağı beyan olduğundan hakkımda gösterilen itimat ve teveccühe teşekkürle bu nazik vazifeyi ister istemez kabule mecbur oldum.”³⁶

Halit Ziya Uşaklıgil bu olayı hatıratlarında şu şekilde ifade etmiştir;

“Sultan II. Abdülhamid’in mutlak monarşi ile yönetilen sarayı yerine meşrutiyet ile yönetilen bir saray oluşturmak için yapılan bu düzenlemelerden birisi de Hariciye Nazırı Rıfat Paşa’nın tavsiyesi üzerine başmabeynciliğe İsmail Lütfi Bey’in getirilmesidir. Çalışkanlığı ve göstermiş olduğu üstün hizmetlerle tanınmış bir adam olan Lütfi Bey, yabancı dillere olan hakimiyeti, batıyı ve oranın saraylarını iyi bildiğinden dolayı uygun görülmüştür.”³⁷

Lütfi Bey 28 Nisan 1909 tarihinde Hariciye Kitabetindeki görevinden ayrılmış, Mabeyn-i Hümayun Serkurenalık görevine başlamışlardır.³⁸ Her iki kişiye de görevlerinden ötürü on iki bin kuruş aylık bağlanmıştır.³⁹

Lütfi Bey kendisini saray adamı olarak görmemiş ve hep çekirdekten yetişmiş olduğu hariciye teşkilatına ait olduğunu dile getirmiştir. Ancak disiplinli iş ahlakı ve Avrupa ülkelerini görmesinden dolayı sarayda başarılı olduğu görülmekle birlikte Padişahın iltifatlarına mazhar olmuştur.⁴⁰ Lütfi Bey’in Saray’da Başkitabette görevli ve birlikte işe başladıkları Halid Ziya Bey’le arasının iyi olduğu görülmektedir. Edebi kişiliği ile de bilinen Halid Ziya Bey’in Lütfi Bey üzerinde büyük etki bıraktığı kesindir. Lütfi Bey bu durumu hatıratlarında şu şekilde ifade eder;

“Mabeyn Başkatipliğine tayin olunan Halit Ziya Bey de ertesi gün saraya geldi. İleri görüşlü, çalışkan ve anlayışlı, ayrıca edebiyatçılık değerini de çok takdir ettiğim bu zatın arkadaşlığı beni gerçekten memnun etti. Üç yıl üç ay devam eden görev süremiz içinde onunla birbirimizi hiçbir zaman incitmedik. Hatta Sultan V. Mehmet

³⁶ Simavi, “Sultan Mehmet Reşat Han’ın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim”, 28-30.

³⁷ Halit Ziya Uşaklıgil, “Kırk Yıl”, haz. Abdullah Uçman, (İstanbul: Yaky Kredi Yay., 2021), 930.

³⁸ BOA, İ. DH, 1474/64.

³⁹ BOA, İ. ML, 84/34.

⁴⁰ Simavi, *Teşrifât ve Âdâb-ı Muâşeret*, XIV.

Han bir gün ikimize dönerek; 'Başmabeynci ile Başkatibi'n aralarının açık olması bizim saraylarımızın geleneklerindedir. Sizler ise gerçekten buna bir istisna teşkil ediyorsunuz.' demişlerdir. " ⁴¹

Lütfi Bey'in devlet memuriyetlerinde elde etmiş olduğu tecrübeleri Sultan Mehmet Reşat'ı da etkilemiş olacak ki cülusunu; Roma, Paris ve Londra'ya tebliğ için oluşturulacak heyetin başkanlığına Lütfi Bey'i getirmek istediğini bildirmiştir. Şüphesiz Sultanın bu kararının ardında Batılı devletlere verdiği önem yatmaktadır. Lütfi Bey'in yıllarca Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde çalışmış olması ve özellikle İngiltere'de Başşehbenderlik görevinde bulunmuş olması bu kararda etkilidir. Aynı zamanda Sultan, kendisini temsilen güvendiği birinin de heyet başkanı olmasını istemektedir. Lütfi Bey bir gün Mabeyn-i Hümayunda Sadrazam ile yapmış olduğu görüşmede Avrupa devletlerine cülus tebliğine gidecek heyetlerin başkanlığına yaşlı kişilerin seçilmesinin olumlu bir etki oluşturacağına dair Londra sefiri Tevfik Paşa'nın görüşünü iletmiştir. Bu konuda Lütfi Bey'in gücenmemesi için sadrazam son kararı Lütfi Bey'in kendisine bırakmıştır. Durumu gayet normal karşılayan Lütfi Bey bu görev için 93 Harbi kahramanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı önermiştir. Sultan Mehmet Reşat'ın da onayı alınarak Gazi Ahmet Muhtar Paşa heyet başkanı olarak görevlendirilmiştir. ⁴²

Heyet ile birlikte tekrardan Avrupa'ya ayak basan Lütfi Bey esas alanı olarak düşündüğü diplomatlık mesleğine de kısa süreliğine de olsa geri dönmüştür. 3 Haziran 1909'da başlayan ve Temmuz 1909'da son bulan seyahatte; Avusturya, İtalya, Fransa, İngiltere⁴³, Belçika, Karadağ ve Yunanistan'a ziyaret gerçekleştirilmiştir. Bu ziyaretlerde Lütfi Bey ziyaret edilen ülkelerin önde gelenleri ile samimi ilişkiler kurmuştur. Lütfi Bey bu görev sırasındaki gelişmeleri bir rapor şeklinde Sultan Mehmet Reşat'a bildirmiştir.⁴⁴

Sadrazamlık görevine yeni başlamış olan Hakkı Paşa, o dönem boş bulunan Washington büyükelçiliğine Lütfi Bey'i uygun gördüğünü dile getirmiştir. Ancak bu görevi Lütfi Bey reddetmiştir. ⁴⁵ 16 Temmuz 1912 de Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa, başkatip Halit Ziya Bey'in aleyhinde duyumlar aldığını ve Padişah'tan affını isteyeceğini Lütfi Bey'e bildirmiştir. Lütfi Bey de kendisinin de sarayda kalmak istemediğini dile getirmiştir. Muhtar Paşa kendisinin sadrazam olmasında payı olan ve kabinesi tarafından güvendiği Lütfi Bey'in ayrılmasını istememiştir. Ancak Lütfi Bey, Sadrazamı durumu padişaha açıklaması yönünde ikna etmiştir. Sadrazam istemeyerek de olsa durumu Padişah Mehmet Reşat'a iletmiştir.

⁴¹ Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, 26.

⁴² Simavi, "Sultan Mehmet Reşat Han'ın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim", 45-46.

⁴³ İngiliz kralı heyetin gelişi şerefine Buckingham Sarayında ziyafet düzenlemiş ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı sağına, Lütfi Bey'i de soluna oturtmuştur. Burada Lütfi Bey'e Victoria nişanının birinci rütbelerinden verilmiştir. Bkz. Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, 58-63.

⁴⁴ Simavi, "Sultan Mehmet Reşat Han'ın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim", 61-77.

⁴⁵ "Padişahın huzurunda Hünkarla Amerika Büyükelçisi arasında tercümanlık yapıyordum. Bir aralık elçi bana: 'Lütfen Padişah Hazretlerine arz ediniz. Sizin Washington büyükelçiliğini kabul etmemeniz beni pek ziyade gücendirmiş bulunmaktadır. Sizi çok taktir ederim. Eğer reddetmeseydiniz sizi hükümetime büyük övgülerle tavsiye edecektim ... 'sözlerini kullanmıştır. Bkz. Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, 120-121.

Padişah gönlü olmayarak Lütfi Bey ve Halit Ziya Bey'in ayrılışlarını onaylamak durumunda kalmıştır. Olay Lütfi Bey'in hatıratlarında şu şekildedir;

“17 Temmuz günü vedalaşmak üzere ve ayrıca teşekkür, tazim duygularımızı son bir kere bildirmek için Halit Ziya Bey⁴⁶ ile birlikte huzura kabul olunduk. Padişah hazretleri çok kederliydi. Hizmetlerimizi daima taktir ettiğini, bizi hiçbir zaman unutmayacağını söylerken gözleri doldu. Sonra konuşmasını tamamlamayı kalktı. Her ikimiz de ağlayarak. Üç yıl tek bir ağır sözünü işitmediğimiz ve daima lütuf ve iltifatını gördüğümüz padişahımızın elini öptük. Bizi okşadı. Üzgün ve hızlı adımlarla yanımızdan ayrılıp öteki salona geçti.”⁴⁷

Padişahın emri üzerine Hazine-i Hassa müdürü Lütfi Bey'e ve Halit Ziya Bey'e birer kese altın hediye etmiştir.⁴⁸

Lütfi Bey görevi bıraktıktan sonra uzun bir süre herhangi bir görev almadan vaktini okuma ve yazma ile geçirecektir. Kasım 1916'da Şişlideki evinde iken Sadrazam Mehmet Said Paşadan bir tezkere alır. Tezkerede Avusturya İmparatoru ve Macaristan Kralı Fransuva Joseph Hazretlerinin cenaze törenine katılmak üzere Veliht Vahdettin Efendi'nin maiyetinde olduklarını ve ertesi gün hazır bulunmalarını yazmaktadır. İttihatçılar ile bir alakasının ve irtibatının olmamasına rağmen yıllar sonra hatırlanıp böyle bir görevin ondan istenmesi Lütfi Bey'i şaşırtmıştır. Gelen teklifi henüz düşünüp karar vermeden yanında o esnada bulunan arkadaşlarının da etkisiyle kabul etmiştir. 27 Kasım'da Sirkeci garından hareketle başlayan bu seyahat 6 Aralık 1916'da son bulmuştur. Seyahat ekibinde olduğunu yolculuk başlamadan öğrenen Vahdettin Efendi, Lütfi Bey'in ekipte olmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmekten geri kalmamıştır.⁴⁹ Bu seyahat Lütfi Efendi'nin, VI. Mehmet Vahdettin'in Padişah olduktan sonra kendisini Başmâbeyinci olarak istemesinde son derece etkili olmuştur.

Aralık 1917'de Alman imparatorunun daveti üzerine Veliht Vahdettin Efendi davete icabet edip Almanya'ya gideceğinden Lütfi Bey'i de ekibine dahil etmiştir.⁵⁰ 15 Aralık'ta başlayan seyahat 4 Ocak'ta son bulmuştur. Bu seyahat esnasında olanları bir rapor haline getiren Lütfi Bey bu raporu Sadrazam sunmuştur. Birinci dünya savaşının hala devam ettiği sırada Alman imparatorunun davetinin planlı ve bir amaca yönelik olduğu aşikardır. Vahdettin ve heyeti Almanya'da gayet güzel bir şekilde ağırlanmıştır. Aynı zamanda bu seyahat Lütfi Efendiye

---

⁴⁶ Görevden ayrılmadan önce Halit Ziya Bey ve Lütfi Bey Padişah V. Mehmet Reşat'ın huzuruna kabulü beklerken Sabit Bey gelir ve “Efendimiz sizleri görmek istiyor, yalnız ‘Ne ben bir şey söyleyeyim ne de onlar söylesinler!’ buyurdular.” der. İçeri girerler ve “Ne o bir kelime söyledi ne de biz. Adab-ı mahsusayla geri geri çekilirken, bazı taktirlerde pek sinirlerine mağlup olan Lütfi Bey hıçkırma hıçkırma ağlamaya başladı, galiba ondan sirayet ederek ben de ağlıyordum” Bkz. Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, (İstanbul: Can Yayınları, 2019), 481-482.

⁴⁷ Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, 313.

⁴⁸ Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, 481-482.

⁴⁹ Simavi, “Sultan Mehmet Reşat Han'ın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim”, 286-287.

⁵⁰ Simavi, “Sultan Mehmet Reşat Han'ın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim”, 295.

Mustafa Kemal ile tanışma imkânı da sağlamış ve aralarındaki dostluğun başlangıcı olmuştur.⁵¹ Bunu Lütfi Bey hatıratında şu şekilde nakleder; “...Mustafa Kemal Paşayı ilk defa olarak 1917 yılı aralık ayında Almanya’ya gideceğimiz gün gördüm. Gezi sırasında iyi bir dostluk kurduk.”⁵²

Lütfi Bey, Temmuz 1918 de dinlenmek ve tedavi için bulunduğu Almanya Bavyera Kissingen kasabasında iken Padişah Mehmet Reşat’ın vefat haberini almıştır. Birkaç gün sonra Berlin Büyükelçiliğinden bir telgraf almış ve bu telgrafta yeni sultan VI. Mehmet’e Başmâbeyinci tayin edildiğini öğrenmiştir. Berlin Büyükelçisi Hakkı Paşa bu görevi şu şekilde tebliğ etmiştir;

“Yüce Başmâbeyincilik hizmetine eski Başmâbeyinci Lütfi Simavi Bey’in tayini hususuna Padişah Hazretlerinin irade-i seniyesi şerefle buyurulmuştur. Lütfi Simavi Berlin’de ise durumun ve hemen İstanbul’a hareketinin tebliğ edilmesi, şayet tedaviye şiddetle ihtiyacı olduğu taktirde bir ay Padişah Hazretlerinin müsaadesinin uygun olduğu buyrulduğundan bu cihetin ve sağlık durumları müsait ise derhal hareketlerinin tarafınızdan uygun olduğunun tebliğ buyrulması istirham olunmaktadır.”⁵³

Almanya’da kalıp dinlenmek ve yazıları ile ilgilenmek isteyen Lütfi Bey bu haberi hoş karşılamasa da yeni Padişaha nezaketsizlik yapmak istemediğinden kabul etmiştir.⁵⁴ Lütfi Bey’in görevi kabul edip etmeme kararsızlığını daha önceki Mabeyn-i Hümayun Başkıtabetinde çalışmış olan ve iyi bir dostu olan Halit Ziya Bey şu şekilde ifade etmiştir;

“Bir gün sabahleyin Lütfi Bey büyük bir telaş ve heyecanla ikametgahıma geldi, ‘Sizlerden bir nasihat almaya geldim!’ dedi. İstanbul’dan sefarete bir telgraf gelmiş, Lütfi Bey’in yeni padişah nezdinde başmâbeyincilik için intihap edildiği ve hemen yola çıkması lazım geldiği bildiriliyormuş. Ne dersiniz? Diye sorunca ben de ondan, ‘sefir ne düşünüyor?’ Diye sordum. Bizler için pek dost olan sefir hemen girmeli demiş. Ben de o fikirdeyim deyince Lütfi Bey geniş bir nefes aldı ve ilk fırsatta İstanbul’un yolunu tuttu.”⁵⁵

22 Temmuz 1918 de İstanbul’a gelen Lütfi Bey’in bu görevi kabul etmiş olmasından kaynaklı tereddütlerinin hala var olduğu görülmektedir. Ancak işsizlik korkusu onu verdiği karardan geri dönmeme noktasında ikna edici olmuştur.⁵⁶ Bu yeni görevini ilk kutlayanlardan biri de 1917 Almanya seyahatinde tanışmış olduğu Mustafa Kemal’dir. Bir telgrafla Lütfi Bey’in Başmâbeyincilik görevini tebrik eden Mustafa Kemal kendisi hakkında da bilgi vererek

⁵¹ Simavi, “Sultan Mehmet Reşat Han’ın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim”, 286-293.

⁵² Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, 379.

⁵³ Simavi, “Sultan Mehmet Reşat Han’ın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim”, 310.

⁵⁴ Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, 373-377.

⁵⁵ Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, 319.

⁵⁶ Simavi, “Sultan Mehmet Reşat Han’ın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim”, 312.

Almanya seyahatinde mevcuda gelmiş olan rahatsızlığı sebebiyle Karlsbad'da tedavi gördüğünü ve durumunun iyi olduğunu belirtmiştir.⁵⁷

Fiili olarak Temmuz 1918 de başlayan bu ikinci Başmâbeyincilik görevi Osmanlı devletinin en zorlu döneminde sekiz ay gibi kısa bir süreyi kapsayacaktır. İkinci defa bu görevi ifa etmesinde yönetimde olan İttihat ve Terakki partisinin etkisi olduğu anlaşılıyor. Bu konuya dair Halit Ziya Bey hatıratında "... onu Vahdettin'in yanına getiren gene İttihat ve Terakki Cemiyeti olduğunda şüphelenmezdi." şeklinde ifade etmiştir.⁵⁸

I.Dünya Savaşının, kaybedilmiş olması ve Anadolu'nun yer yer işgali süreci devlet düzeninde birtakım aksaklıkları da beraberinde getirmiştir. Özellikle Sarayda Lütfi Bey'in Başmâbeyinci olmasına rağmen Padişahın huzuruna çıkan kimselerden çoğu zaman haberi olmamıştır. Bilhassa işgal kuvvetlerinden bazı komutanların sürekli Padişahın huzuruna girip çıkmaları ve Padişahın da bunu saray erkanından gizlemesi Lütfi Bey'i rahatsız etmiştir. Zaten gönülsüz olarak kabul ettiği bu görevde huzurlu olmadığını etrafındakilere belirtmiş ve akabinde ayrılma kararı vermiştir.⁵⁹

30 Mart 1919 tarihinde iş çıkışı eve gitmek isteyen Lütfi Bey arabasının tamirde olmasından ötürü Başkatip Ali Fuat Bey'in arabasıyla eve gitmeye karar verir. Ali Fuat Bey, o gün Padişah'tan aldığı emir üzerine Lütfi Bey'e görevinden azledildiği haberini vermiştir. Lütfi Bey'in bu tarz ve yöntemden hiç hoşlanmamıştır ve canı sıkılmıştır. İttihat ve Terakki Partisi istifaya mecbur olduktan sonra yeni kurulan Damat Ferit Hükümeti tarafından Lütfi Simavi Bey'in Başmâbeyincilik görevinde kalmaması yönünde baskılar gelmiş ve Padişah da buna boyun eğmiştir. İttihatçılar ile doğrudan bir bağlantısının olmadığını düşünen Lütfi Bey parti mensubu olduğu düşünülerek görevinden alınması onu derinden etkilemiş ve kızdırmıştır.⁶⁰ Lütfi Bey görevden alınmasında İttihatçılıkla suçlanmasından ziyade yeni Sadrazam Damat Ferit'in etkisi olduğunu düşünmektedir. Damat Ferit Paşanın daha önceden Lütfi Bey'e gütmüş olduğu kinin⁶¹ etkisiyle bulunmuş olduğu Sadrazamlık makamını kullanarak padişahı etkisi altına almış ve Lütfi Bey'i Başmâbeyinci görevinden uzaklaştırmıştır. Halit Ziya Bey bu konuyu şu şekilde anlatmıştır. "*Damat Ferit'in kini kendini göstermekte gecikmedi. Lütfi Bey İstanbul'a*

---

⁵⁷ Simavi, "*Sultan Mehmet Reşat Han'ın ve Halifenin Sarayında Gördüklerimiz*", 313.

⁵⁸ Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, 320.

⁵⁹ Simavi, "*Sultan Mehmet Reşat Han'ın ve Halifenin Sarayında Gördüklerimiz*", 395.

⁶⁰ Simavi, "*Sultan Mehmet Reşat Han'ın ve Halifenin Sarayında Gördüklerimiz*", 396-397.

⁶¹ Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kuruluşunu müteakip bu fırkanın başkanlığını üstlenmiş olan Damat Ferit Paşa Fırka mensuplarıyla birlikte Padişah'a yeni kurulan fırka hakkında bilgi vermek amacıyla 27 Kasım 1911'de Padişah'ın huzuruna gelmişlerdir. Bu ziyaretten haberi olmayan Lütfi Bey Başmâbeyinci olarak padişaha durumu arz etmiş ve Avrupa'da usulün bu olmadığını belirterek heyetin huzura kabulüne mâni olmuştur. Yalnız Damat Ferit Paşa'nın damat olması hasebiyle huzura kabul edilmiştir. Bu durumun Lütfi Bey'den kaynaklandığını anlayan Damat Ferit Paşa tepkisini göstermiştir. Bkz. Simavi, "*Sultan Mehmet Reşat Han'ın ve Halifenin Sarayında Gördüklerimiz*", 222-224.

vardı, saraya gitti, Başmâbeyincilik makamına oturdu, orada pek az kaldı ve Damat Ferit kaynının sadrazamı olur olmaz en evvel yapılan işlerden biri Lütfi Bey'i çıkarmak olmuştur.”⁶²

Padişah tarafından özel olarak Almanya'dan çağrılan ve sürekli iltifatlar mazhara olan Lütfi Bey'in padişah tarafından görüşülmeden görevden azledilmesi zoruna gitmiş ve bir hayli üzmüştür. ⁶³ Uzun süre hariciye teşkilatında görev almış ve son iki Osmanlı padişahına en yakın isimlerden biri olarak görev yapmış Lütfi Bey, beş bin kuruş mazuliyet maaşı ile Mart 1919'da görevden alınmış, ayrılışından üç yıl sonra da 4597 kuruş emeklilik maaşı ile 20 Temmuz 1922'de emekliliğe sevk edilmiştir.⁶⁴ Bundan sonraki hayatında resmî bir devlet görevinde çalışmayan Lütfi Bey bazı dergi ve gazetelerde tarih, protokol kuralları hakkında yazılar yazmış ve kitaplar yayımlamıştır.⁶⁵

Hariciye teşkilatı ve ülke içerisinde birçok yer ve ülke gören Lütfi Bey çalışmış olduğu görevlerde göstermiş olduğu başarılarından ötürü çeşitli ödül ve madalyalar da almıştır. Ülke dışında icra ettiği vazifelerden dolayı; Karadağ hükümetince üçüncü rütbeden “Danilo”, Avusturya tarafından üçüncü rütbeden “Fransuav Josef”, Yunanistan tarafından üçüncü rütbeden “Sovör”, Romanya Devleti tarafından dördüncü rütbeden “Etvál dö Romani” ve birinci rütbeden “Kron dö Romani”, Rus İmparatoru tarafından birinci rütbeden “San En” nişanı⁶⁶, İtalya Kralı tarafından birinci rütbeden “Kron Ditali”, Fransa Cumhurbaşkanı tarafından ikinci rütbeden “Lejyon döner”⁶⁷, İngiltere Kralı tarafından birinci rütbeden “Viktoria”⁶⁸, Belçika Kralı tarafından birinci rütbeden “Leopold” nişanları verilmiştir. ⁶⁹ Lütfi Bey'e yurt içindeki faaliyetlerinden dolayı da hükümet tarafından nişanlar verilmiştir. Birinci rütbeden Mecidi, Nişan-ı Ali Osmani ve imtiyaz madalyaları bunlara örnek verilebilir.⁷⁰

1.3 Eserleri

Lütfi Bey bir devlet adamı olmasının yanında geride bırakmış olduğu eserler bakımında da karşımıza yazar kimliği ile çıkar. Hayatı boyunca edinmiş olduğu tecrübeleri, hatıralarını ve dönemin olaylarına dair şahit olduklarını kaleme almıştır. Yapılan araştırmalar Lütfi Bey'in dört farklı eserinin olduğunu gösterir. Bu eserler; “Teşrifât ve Adab'ı Muâşeret”, “Sultan Mehmet

---

⁶² Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, 320.

⁶³ Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, 492-493.

⁶⁴ Simavi, *Teşrifât ve Âdâb-ı Muâşeret*, XVII.

⁶⁵ Simavi Lütfi, *Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim*, (İstanbul, Örgün Yayınevi, 2004), 4.

⁶⁶ Simavi, *Teşrifât ve Âdâb-ı Muâşeret*, XVII.

⁶⁷ Simavi, “Sultan Mehmet Reşat Han'ın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim”, 62-64.

⁶⁸ Bayındır, “İsmail Lütfi (Simavi) Bey ve Liverpool Başşehbenderliği”, 29.

⁶⁹ Simavi, “Sultan Mehmet Reşat Han'ın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim”, 67.

⁷⁰ Simavi, *Teşrifât ve Âdâb-ı Muâşeret*, XVII; Bayındır, “İsmail Lütfi (Simavi) Bey ve Liverpool Başşehbenderliği”, 26-30.

Reşat Han'ın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim", "*Siyaset-i Hariciye*" ve tezimizin konusu olarak incelemesini yaptığımız "*Devr-i İnkılab*" adlı eseridir.

1.3.1 Devr-i İnkılab

Lütfi Bey'in bu eseri tezimizin konusu olup üçüncü bölümde etraflıca ele alınacaktır.

1.3.2 Teşrifat ve Adâb-ı Muâşeret

Lütfi Simavi, *Teşrifât ve Âdâb-ı Muâşeret*, Matbaa-i İctihad, İstanbul 1913, 48 sayfa.

Eser, Lütfi Bey'in Başmabeyincilik görevinden ayrılmasından sonra yazılmıştır. Görülen o ki Lütfi Bey kendi bilgi ve tecrübelerinden yola çıkarak sarayda, devlet kademelerinde ve hayatın her alanında görmüş olduğu eksiklikleri ya da yanlış bilinenleri düzeltmek amacıyla eserini kaleme almıştır. Toplumsal hayatın içinde olan her bir bireyin öğrenmesi gereken davranışlar olduğunu ifade eden Lütfi Bey eserinde şöyle demektedir;

"Âcizâne edep, terbiye, nezaket ve merâsimi kapsayan" âdâb-ı muâşeret" adı verilen ilmi cemiyette yaşayan her ferdin öğrenmesi gerekir. Kendilerini herkesin üstünde ve her şeye vâkıf zannıyla medeni insanlarca kabul edilen usûl ve âdetlere önem vermeyen kimseler hataları ve münasebetsiz hareketleriyle âleme gülünç olurlar."

71

Osmanlı son dönemde devletin içinde bulunduğu siyasal ve ekonomik buhran, kadim kaideleri bilen teşrifatçıların eksikliği ve Avrupa menşeli bazı kuralların Osmanlı teşrifatına dahil olması bu dönemde dikkat çeken noktalardandır.⁷² Yurt dışında yer aldığı görevleri ona farklı kültürel çevrelerden örneklemeler görmesini sağlamıştır. Osmanlı bürokrasisindeki bu yöndeki açıkları gören Lütfi Bey devlet adamlarına rehber olacak bir eser yazma ihtiyacını hissetmiştir. Her memleketin kendine özgü usul ve teşrifat merasimleri olduğunu ve bunun bir okulunun olmadığını dile getirmiştir. Teşrifat meselelerine ilgi duyması ve bu konularda katkı denilebilecek bir disipline sahip olması onun köklü bir aileden gelmesinden de kaynaklıdır.⁷³

Eski ile yeninin bir karışımı mahiyetinde olan teşrifatını siyasi organizasyonun var olma mücadelesi verdiği sosyo-politik şartlar altında kaleme almıştır.⁷⁴ Geçmiş ve geleceğin bir ترکیbi, bir orta yol bulma gayreti ve daha da önemlisi eski intizamını kaybeden toplumsal

⁷¹ Simavi, *Teşrifât ve Âdâb-ı Muâşeret*, 3.

⁷² Fatih Tetik, "Osmanlı Teşrifâtı, Serancamı ve Başmabeyinci Lütfi Simavi'nin Bu Alana Yaptığı Katkı", *Milli Saraylar*, sy. 11 (2013), 166.

⁷³ Tetik, "Osmanlı Teşrifâtı, Serancamı ve Başmabeyinci Lütfi Simavi'nin Bu Alana Yaptığı Katkı", 166.

⁷⁴ Tetik, "Osmanlı Teşrifâtı, Serancamı ve Başmabeyinci Lütfi Simavi'nin Bu Alana Yaptığı Katkı", 167.

hiyerarşinin Batılı hayat tarzlarının örneklendirilmesi suretiyle “yerli yerine konma” çabası Simavi'nin eserinin esasını teşkil eder.⁷⁵

Edebi kişiliğinden daha ziyade devlet adamlığı ile bilinen Lütfi Bey kaleme almış olduğu bu risalesini memuriyetlerindeki tecrübelerinin bir yansıması ve ürünü olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Tespit edildiği kadarıyla eserin dört farklı baskısı yapılmıştır. Bunlardan ilk ikisi Osmanlı dönemine ait iken (1913, 1918), üçüncü ve dördüncü baskı Cumhuriyet Türkiye'sine (1923, 1926) rast gelmektedir. Her yeni baskı dönemin ihtiyaçları doğrultusunda ilavelerle ve eklemelerle gelmiştir.⁷⁶

Eserin ilk iki baskısının gelirlerinin “Donanma Cemiyeti” ne bağışlandığı görülür. 1926 yılında gerçekleşen dördüncü baskısı dönemim sosyal-politik durumlarından etkilenilerek “Şapka İhtisası Hakkında Kanun” a ithaf edilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti devrimlerine destek verilmek istenmiştir.⁷⁷

İncelenen eser TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı tarafından basılan ve Fatih Tetik tarafından yayına hazırlanan eserdir. Bu eser üçüncü baskı eseri olup latinize edilmiş ve günümüz Türkçesine sadeleştirilmiştir. Aynı zamanda eserin orijinal Osmanlıca metinleri de sayfa sayfa verilmiş olup bu metinler görsellerle desteklenmiştir.

Eser toplamda elli dokuz bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerden bazılarında örnek verecek olursak; nişan takılma şekilleri, el öpme, evlilikte denklik, kızların tahsil ve terbiyesi, iftar usulü, efendiler ile hizmetçi ilişkisi, çeşitli ziyaretler, haberleşme ve mektuplaşma, bir hanım misafirin kabulü. Eser çok geniş bir yelpazede ele almış olduğu bilgiler ile sosyal bilimler açısından da bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Yazarın önsözü, adab-ı muaşeret usulleri, yazarın düşünceleri olmak üzere 59 bölümden oluşan eser 61 sayfadan ibarettir.

1.3.3 Sultan Mehmet Reşat'ın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim⁷⁸

Lütfi Bey'in hatırat tarzındaki bu önemli eseri Matbaa-i Osmaniye'de 1924 yılında iki kısım halinde basılmıştır. Eserin incelenmesi esnasında Şehir Yayınları ve Hürriyet Yayınları tarafından yayınlanan iki eserde gözden geçirilmiş ve kaynak olarak yararlanılmıştır.

---

⁷⁵ Fatih Tetik, “Başmabeynci Lütfi Simavi'nin Gözünden Osmanlı Dönem Adâb ve Teşrifat Anlayışı”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, sy. 231, (2013), 25.

⁷⁶ Tetik, “Başmabeynci Lütfi Simavi'nin Gözünden Osmanlı Dönem Adâb ve Teşrifat Anlayışı”, 26.

⁷⁷ Tetik, “Başmabeynci Lütfi Simavi'nin Gözünden Osmanlı Dönem Adâb ve Teşrifat Anlayışı”, 28.

⁷⁸ Lütfi Simavi, *Sultan Mehmet Reşat Han'ın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim*, haz. Sevdâ Şakar, Şehir Yayınları, İstanbul 2007, 437 s. ; Başmabeynci Lütfi Bey, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, (Basım tarihi yok), 539 s.

Lütfi Bey rahatsızlığı sebebiyle 1921-1923 yılları arasında Almanya, Berlin’de bulunduğu sırada hatıratlarını kaleme almıştır. Yeğeni Fuat Simavi ile mektuplaşmalarında İstanbul’da kalacak yeri olmadığından ötürü yeğenin yanında kalmak istediğini ve Almanya’dan gelirken yanında tek getireceği varlığın hatıratları olduğunu belirtmiştir.⁷⁹ Hatıratlarını İstanbul’da tamamlayan Lütfi Bey üç cilt olarak eseri bastırmıştır.

Eser 1909-1919 yılları arasını kapsar ve belgesel bir nitelik taşımaktadır. Osmanlı son dönemi devlet yönetiminin merkezinde bulunan Padişahın özel memurlarından olan Başmâbeyinci olarak görevini icra eden Lütfi Bey bir Türk aydını olarak görmüş olduklarını eserinde ele almıştır. Hatıratlarını elinden geldiğince kronolojik bir sıra içerisinde ele almış ve tarafsız bir şekilde aktarmaya çalışmıştır. Lütfi Bey hariciye teşkilatında yetişmiş bir devlet adamıdır bunun vermiş olduğu tecrübe ile Osmanlı son dönemi sarayında yaşananları bir batılı gözüyle de değerlendirmiş ve çoğu zaman yaşananları Avrupa ile kıyaslama dahi yapmıştır. Bundaki maksadının Osmanlı devlet teşkilatının da çağdaş düzene ayak uydurmasında bir nebze olsun etkili olmaktır. Eser Osmanlı Devleti’nin en buhranlı dönemleri hakkında bilgi vermesi anlamında önemlidir. Siyasi ve toplumsal konuları kısa ve okuyucuları bunaltmayacak bir şekilde ele alan yazar gözlem gücünü hatıratlarına da yansıtmıştır. Lütfi Bey de bu eseri yazmasındaki amacın; *“Gaye V. Sultan Mehmet Reşat’ın ve ondan sonra da VI. Mehmet (Vahdettin) ‘in Başmabeyncisi sıfatı ile görüp öğrendiklerimi ve o zamanlarda geçen olayları bizlerden sonra gelecek olanlara bildirmektir. Böylelikle konuya giriyorum.”*⁸⁰ diye ifade etmiştir.

Eserin birinci kısmı *“Beşinci Sultan Mehmet’e Nasıl Başmâbeyinci Oldum”* adlı bölümle başlayıp Sultan Mehmet Reşat’ın Rumeli seyahatine kadardır. Eserin ilk başında Başmâbeyinci olarak nasıl görevlendirildiği sürecinden bahseden yazar ilerleyen konularda; Padişah hazretlerinin kılıç kuşanma alayı, İttihat ve Terakki Cemiyeti liderleri hakkında görüşleri, Padişahın tahta çıkışını Avrupalı devletlere tebliğ süreci, Padişahın Bursa gezisi, Avrupa ülkeleri ile Osmanlı Devletindeki Başmâbeyinci görevlerinin kıyaslanması ve ülkeler hakkında bilgi verilmesi, Fransa’nın devlet yönetiminde taklit edilmesine eleştirili yaklaşımı, Sırp ve Bulgar Krallarının İstanbul ziyaretleri, Mart 1910 Arnavutluk olayları ve hükümetin yaklaşımlarına yorum, Edirne seyahati, Yemen olayları gibi önemli olayların yer aldığını belirtebiliriz. Bu olaylar ele alınırken sadece bir kronolojik olaylar dizisi şeklinde verilmemiş olup, olayların analizi, bireysel tavır ve tutumlara açıklık getirilerek yorumlanmıştır.

Eserin ikinci kısmı *“Sultan Reşat’ın Rumeli Seyahati”* ile başlamaktadır. Sultanın Rumeli seyahati Selanik’te bulunan sabık sultan Abdülhamit hazretlerine selam gönderilmesi ile başlamıştır. Seyahat bölge halkı tarafından olumlu karşılanmıştır. Ancak ne var ki Osmanlı hükümeti bu olumlu havayı avantaja çevirecek icraatlar ’da bulunulmadığından bahsedilir. Hindistan Behubal ülkesinin kadın hükümdarının oğulları ile halifeyi ziyarete gelmesi ve

---

⁷⁹ Simavi, *“Sultan Mehmet Reşat Han’ın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim”*, 22.

⁸⁰ Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, 16.

Veliaht Yusuf İzzettin Efendinin Almanya seyahati bu bölümde bahsi geçen diğer önemli konulardır.

Üçüncü bölüm ise Osmanlı devleti açısından büyük buhranların yaşandığı dönemi içine almaktadır. Bölümün başlangıcında Trablusgarp'ın İtalyanlar tarafından işgal edilişi ve Osmanlı yönetimin çaresiz ittifak arayışları anlatılmaktadır. Bölümün devamında Rus İmparatorunun Kırım'a gelmesi ve Lütfi Efendinin bir heyetle birlikte Kırım ziyareti. Arnavutluk olayları, "Halaskar Zabitan" grubunun bazı faaliyetleri ve konun meclise intikali ve Lütfi Bey'in Başmâbeyinci görevinden affını istemesi gibi başlıklar yer almaktadır.

Dördüncü bölüm Başmâbeyinci görevinden ayrılan Lütfi Bey'in Padişah V. Mehmet Reşat hakkında değerlendirmeleri ile başlamaktadır. Bölümün devamında ise Trablusgarp bölgesinin kaybedilmesinin sebebi, Balkan savaşları ve yapılan ihmaller, Babı Ali Baskını, I. Dünya Savaşına Osmanlı devletinin girişi ve saray içi entrikalar ile şehzadeler arasındaki mücadele, Veliaht Yusuf İzzettin Efendinin intiharı, Vahdettin Efendi ile Viyana ve Almanya seyahati ve cihan harbine dair bazı olaylar etrafıca bir şekilde anlatılmaya çalışılmıştır.

Beşinci bölüm yazar Lütfi Efendinin tekrardan Başmâbeyinci olarak görevlendirilmesi ve sonrasında yaşanan olaylar anlatılmaktadır. Bu son bölümde ele alınan bazı önemli konuların başlıklarını verecek olursak; Trablusgarp mücadelesinde önemli rol oynamış Şeyh Ahmet Sunisinin İstanbul'u ziyareti, cihan harbini kaybedişimiz ve Bulgarların savaştan çekilmesi, Mondros Mütarekesinin imza edilmesi ve sürecin nasıl gerçekleştiği, İttihatçı kadronun ülkeden kaçışları, Hürriyet ve İtilaf Fırkası hakkında bilgilendirme, Damat Ferit Paşa'nın Sadrazam oluşu ile Lütfi Bey'in görevden affının gerçekleşmesi ile devam etmiştir. Görevden ayrılan Lütfi Bey hatıratına devam etmiş ve kurtuluş savaşı ve Anadolu mücadelesi hakkında kısa bilgiler vererek hatıratını sonlandırmıştır.

İncelediğimiz eserde dizin ve fihrist bölümü mevcut değildir. Eser ve yazar hakkında bilgilendirme ile başlayan incelemiş olduğumuz eser toplam beş bölümde ele alınmıştır. 539 sayıdan oluşmuştur.

Eserinde her olayı sırasıyla ve yeri geldikçe anlatmıştır. Ancak kronolojik bu anlatımın arasına gitmiş olduğu ülkelerdeki ilginç olayları da ayrıca bir bölüm olarak eklemiştir.

1.3.4 Siyaset-i Hariciye

Lütfi Simavi, Siyaset-i Hariciye, Amedi Matbaası, İstanbul 1925, 55 s.

Hatıratlarında da bahsettiği üzere Lütfi Bey bir hariciye görevlisidir. Farklı ülkelerde görev almış olmanın vermiş olduğu tecrübe ile bu eseri ele aldığını görmekteyiz. Eseri yazmadaki amacını Lütfi Simavi eserinin mukaddime bölümünde "...diplomasiye sülük eden gençlerimizin ilk adımlarına rehberlik edecek bu küçük eseri 'Siyaset-i Hariciye' namı altında neşreliyorum." şeklinde ifade etmiştir. Osmanlı sarayında Başmâbeyinci olarak çalıştığı zamanda devlet

işlerindeki aksaklıkları gören ve bunu hatıratlarında bahseden Lütfi Bey devlet teşkilatının hangi kademsinde çalışılırsa çalışılsın başarılı olmak istenirse bu alanda uzman olmanın gereklilikleri üzerine birçok söylemi mevcuttur. Yalnız hariciye teşkilatında değil aynı zamanda dahiliye teşkilatı kurallarına da dikkat edilmesi gerektiğine inanan Lütfi Bey'in böyle bir eser vermesi onun kişiliğine ve devlet adamlığına yakışır bir yaklaşımdır. Ki Lütfi Bey'in ilk eseri olan *Teşrifat ve Adab-ı Muâşeret* adlı eser bu açığı kapamak üzere ele aldığını ve bu alana ne kadar önem verdiğini bize göstermektedir.

Saray mensupları ve bilhassa Sultan V. Mehmet Reşat tarafından tavsiyeleri dinlenen ve görüşlerine başvurulmuş Lütfi Bey devletin dış ilişkilerinin başarılı olmasında usul bilmemin ne kadar önemli olduğunu bu eserinde belirtmiştir. Eser toplam kırk dokuz ayrı başlıktan oluşmaktadır. Yazar burada kendince önemli gördüğü yerleri başlıklar altında anlatmıştır. Diploması, sefaret teşkilatı, sefir, konsolos ve bunların görevleri, müzakere ve bu yönde başarı göstermiş kimseler, bazı ülke saraylarında adetler gibi başlıklar yer almaktadır. Bu başlıklar altında örnekler hariciye teşkilatına yeni girmiş kimselerin neler yapacağı gösterilmeye çalışılmıştır. O dönemin koşullarında şüphesiz bu eser büyük bir eksikliği gidermiş olmalıdır. Lütfi Bey eserini tarihî gelişmeler ışığında uluslararası ilişkileri göz önünde tutarak yazmıştır.

1.4 Şahsiyeti ve Ölümü

Bireyin yetişmesinde aile ortamı, eğitim hayatı, mahalli kültür, çalışma hayatı, yer aldığı organizasyonlar, tanıştığı kimseler gibi birçok faktör etkilidir. İncelediğimiz Lütfi Bey'in hayatını da bu şekilde ele almamız icap eder. Lütfi Bey Osmanlı merkezinde yer almış bir paşanın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Bu durum onun küçük yaşlardan itibaren devlet kültürünü teneffüs etmesinde etkili olmuştur. Babası ve ailesinin nüfuzlu yapısı onun aynı zamanda iyi bir eğitim almasını da sağlayacaktır. Lütfi Bey de her Osmanlı çocuğu gibi eğitim hayatına Sıbyan mekteplerinde başlamıştır. Sonrasında rüştiye ve mülkiye mekteplerinde devam etmiştir. Yetişmiş olduğu ortam ve eğitim hayatının ilk dönemleri onun Türk ve Müslüman bir karakterde yetişmesinde etkili olmuştur. Daha sonraki süreçlerde yabancı dil öğrenmek amacıyla gitmiş olduğu Cebel-i Lübnan'daki papaz okulunun da onun karakterine birçok şey kattığı aşikardır. Özel bir okul olan papaz okulu onun dil öğrenmesini sağlamış olduğu gibi Hristiyanlığı ve Hristiyanları daha yakından tanıma fırsatı sunmuştur. Burada kazanmış olduğu yabancı dil şüphesiz ki onun meslek hayatını da şekillendirmiştir. Bu cümleden olarak Lütfi Bey'in ilk görev yeri ve daha sonra yer alacağı iş hayatının hariciye teşkilatı olduğu görülmüştür. Henüz 18 yaşında memuriyete başlamış olan Lütfi Bey bu meslek grubu içinde uzun süre çalışmış ve tecrübe kazanmıştır. Meslek hayatı içinde birçok ülkede görev almıştır. İlk bölümde zikrettiğimiz bu görev yerlerinde birçok meslektaş ve yabancı devlet temsilcileri ile birlikte olan Lütfi Bey bir diplomat ve Osmanlı aydını olarak karşımıza çıkar.

Meşrutiyet rejiminin yeniden kurulmasıyla birlikte Lütfi Bey'in Osmanlı sarayında Başmabeyinci olarak görevlendirilmesi onun hariciye teşkilatı yanında Osmanlı merkez teşkilatı ve Osmanlı sarayı hakkında da bilgi sahibi olmasına vesile olmuştur. Devlet adamı olmasının yanında edinmiş olduğu tecrübelerini kalıcı hale getiren Lütfi Bey aynı zamanda bir yazardır. Önceki başlıklarda eserleri hakkında etraflıca bilgi verilmiştir. Tüm bu yönleriyle Lütfi Bey dönemini yansıtan bir Osmanlı aydını, bürokrat, iyi düzeyde Avrupa dillerine hâkim⁸¹, doğu ve batı kültürünü özümsemiş, iyi bir Osmanlı devlet adamı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Lütfi Bey tecrübelerinden ve Avrupa'da görmüş olduğu örneklerden de yola çıkarak Osmanlı sarayını bir düzene oturtmak için bir hayli çaba göstermiştir. Bir teşrifat usulünün yazılı olarak bulunmamasından dolayı V. Mehmet Reşat'ın tahta çıkışının ardından padişahın huzuruna çıkmada hiçbir usulün takip edilmediğini ve özellikle ecnebi gazetecilerin sürekli geldiklerini gören Lütfi Bey bu durumun bir çaresini aramıştır. Bulunan çare gelecek yabancı gazetecilerin öncelikle sefaretlerine başvuru yapmaları, sefaretin uygun görmesi halinde Hariciye Nezaretine bildirilmesi istenmiştir. Hariciye'nin uygun görmesi halinde ise Padişaha arz edilmesi yönünde bir karar alınmıştır.⁸² Bu usulün benimsenmesindeki temel sebep yabancı gazetecilerin Padişah ile yapılan mülakatlardan istenmeyen yazılar çıkarmaları ve genellikle eleştirmeleridir. Lütfi Bey usul ve adap bilme üzerine öyle odaklanmıştır ki kaleme almış olduğu Teşrifat ve Adâb-ı Muâşeret adlı eserde bu tarz konuları etraflıca incelemiştir.

Lütfi Bey'in vatansever biri olduğunu anlıyoruz. V. Mehmet Reşat'ın huzuruna ilk çıktığında yapılan görüşmede şu sözleri ifade etmiştir:

“... hükümdarın saltanatı boyunca milletin ve devletin ilerlemesi, yükselip gelişmesi için elbirliği ile çalışıp çaba göstermenin bir yurt görevi olduğuna kanaat getirdim. Ele geçmiş bu fırsatı kaçırarak olursak neticenin pek tehlikeli olacağına inanıyordum.”⁸³

Padişahların tahta geçme merasimlerinde devlet görevlilerine ve halktan kimselere dağıtmış oldukları cülus bahşişini kabul etmemiştir. Buna gerekçe olarak da Lütfi Bey, Sultan II. Abdülhamit döneminde yerli yersiz yapılan israfları ve memurlara verilen lüzumsuz ihسانları hatırlamıştır. Bu israfı halkın unutmadığını dile getirmiştir. Hal böyle iken meşrutiyet dönemi sultanının kendisine hediye vermek istemesini çok yadırgamıştır. Vatan, millet ve yurt sevgisinden dem vururken böyle bir hediye almayı kendine yakıştıramamış ve bahşişini reddetmiştir.⁸⁴ Benzer bir durum Padişahın Bursa gezisi öncesinde de yaşanmıştır. Gezi öncesi Halit Ziya Bey ve Lütfi Bey'i odasına çağırıp yapılacaklarla ilgili fikir alışverişinde bulunan

---

⁸¹ V. Mehmet Reşat'ın yabancı konukları ile arasındaki iletişimi sağlayan ve tercümanlık yapan kişi olmuştur. Lütfi Bey aynı zamanda gitmiş olduğu ülkelerde Fransızcasının güzelliği ile övgüler dahi almıştır. Bkz. Simavi, “*Sultan Mehmet Reşat Han'ın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim*”, 117.

⁸² Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, 266.

⁸³ Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, 25.

⁸⁴ Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, 28-29.

Padişah Bursa önde gelenlerine ve halka dağıtmak üzere çeşitli hediyeler hazırlanmasını ister. Lütfi Bey söz alarak hediye dağıtmak yerine bölgede bir okul, hastane, doğum evi veya yetimler yurdu gibi halka faydalı kurumlar yapılabileceğini dile getirir. Padişah ise bu durumu onaylamakla birlikte eskiden beri süregelen bazı geleneklerin yapılması gerektiğini söylemiştir. Sultan Mehmet Reşat buna benzer hareketleri diğer yurt gezilerinde de gerçekleştirmiştir.⁸⁵ Batı kültüründe bu ve benzeri durumların olmadığını görmüş olan Lütfi Bey geleneksel yapıyı ifade eden bu tür davranışları hoş karşılamadığı ve devlet malının israfına karşı olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere Lütfi Bey'in para işleri ile arasının iyi olmadığı görülüyor. Nitekim hatıratlarında sarayda bulunduğu sürece parasal işlere ve alışveriş işlerine pek dahil olmak istemediğini, müteahhit ve kuyumcuların da odasına giremediklerini ifade etmiştir. ⁸⁶ Aynı zamanda tutumlu ve israfı sevmez. Göreve ilk başladığı sıralarda daha önceki alışkanlıkların üzerine giderek israfı önlemeye çalışmıştır. Örneğin saray mutfağında görevli kimselerin çeşitli yemekleri etraftaki evlere sattıklarını görmüş ve bu duruma hemen müdahale etmiştir. Bu alışkanlığı ortadan kaldırmıştır.⁸⁷

Lütfi Bey tecrübeleriyle görüşlerine değer verilen ve saray çevresince başvurulmuş bir kimse olmuştur. Veliht Yusuf İzzettin Efendi, Teşrifatçısı aracılığı ile 1910 da İstanbul'a resmi sıfatı olmadan gelen Prenses Eugenie'ye ne şekilde ziyaretini iade etmesi yönünde Lütfi Bey'e bir soru sormuştur. Yusuf İzzettin Efendi farklı kimselerden de görüş almasına rağmen Lütfi Efendinin dediğini uygulamış ve herhangi bir resmi sıfatı olmamasına rağmen Eugenie'yi bulunmuş olduğu yatında ziyaret etmiştir.”⁸⁸

Modern bir Osmanlı aydınıdır. Geleneksel bazı uygulamalara karşı çıkmıştır. Bunu hatıratlarında “*Saraylarda hala Harem Ağalarının görevli bulunmalarının içinde bulunduğumuz uygarlık çağında hiç de hoş görülmeceğini kabul etmeyecek bir insan düşünemiyorum.*” diye ifade etmiştir.⁸⁹ Aynı zamanda politikadan da anlayan Lütfi Bey zaman zaman padişaha tavsiyelerde de bulunmaktan geri kalmamıştır. Örneğin;

“Karadağ Prensinin ziyafetinde sofrada hazır bulunan küçük kızının edebiyata olan merakı konuşuldu. Prens kızının Türklere ve Türk edebiyatına olan merak ve sevgisini uzun uzadıya anlattı.”⁹⁰

Padişaha bu konuyu açarak Osmanlı Şehzadelerinden biri ile Karadağ Prensinin kızının evlendirilebileceği belirten Lütfi Bey Tarihimizden buna benzer evlenmelerin pek çok

---

⁸⁵ Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, 81-82.

⁸⁶ Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, 80-81.

⁸⁷ Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, 43.

⁸⁸ Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, 147.

⁸⁹ Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, 44.

⁹⁰ Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, 72-73.

olduğunu siyasi bakımdan faydalı sonuçlar doğuracağını hatırlatır. Ancak Padişah Hazretleri “Ben bizde öyle bir kızı taktir edebilecek bir şehzade tanımıyorum” diye cevap vermiştir.⁹¹

Türk tarihine Avrupalı devletlerin tarihi ile karşılaştırmalı olarak bakıp mukayese edebilen bir kişi. Fransa’nın taklit edilmesine karşı ve bu durumu eleştirir.

“Meşrutiyeti ikinci kez ilan ettiğimiz zaman bu yönetim tarzıyla idare edilen devletlerin belli başlı kanunlarını enine boyuna incelemiş olsak; bunlardan bizim ÷lkemize, geleneğimize ve ahlakımıza en uygun olanını kabul edip bütün uygulamaları buna göre düzenleseydik, her halde çok kısa bir süre sonra uğramaya başladığımız birçok felaketlerden kendimizi korumuş olurduk. Oysa biz ‘sanki yeryüzünden Fransa’dan başka meşrutiyetle yönetilen bir ÷lke yokmuş gibi’ derhal ve hafifmeşrepçe diyebileceğimiz bir surette Fransız mutlak meşrutiyetini Parlamenterisme uygulamaya kalkıştık.”⁹²

Benzer eleştirileri hükümet hakkında da yapmaktan geri durmamıştır. Her ne kadar ittihatçılar onun Başmâbeyinci olarak görevlendirilmesinde etkili olsa da tarzlarını beğenmediğini birçok kez dile getirmiştir. Bilhassa hükümetin Arnavutluk isyanında gereğinden fazla tepki gösterilmesi, kötü muameleler yapılmasını şu şekilde eleştirmiştir; “Yazık ki ne yaptığını ve ne ettiğini bilmeyen bir hükümetin gösterdiği böyle yersiz bir şiddet kısa bir süre sonra büyük felaketlere yol açmıştı”⁹³ Lütfi Bey’e göre İttihatçılar devlet tecrübesinden yoksun kimselerdir.

Lütfi Bey’in işinde ciddi olduğu kadar aynı zamanda nazik, hoşsohbet ve ince esprili biri olduğu da anlaşılıyor. Londra da yayınlanmakta olan “Reviu of Reviews” adlı dergi Temmuz 1910 da derginin sahibi ve baş yazarı yayınlamış olduğu bir yazıda Başmâbeyinci Lütfi Bey için şu cümleleri sarf etmiştir.

“... Padişahla olan dil ayrılığı İngilizceyi son derece rahat ve güzel konuşan Lütfi Bey vasıtası ile ortadan kaldırılmış oldu. Lütfi Simavi Bey’in nezaket ve inceliğine de pek hayran kaldığımı bundan dolayı kendilerine borçlu olduğumu belirtmek isterim. Bu zat aynı zamanda hoş sohbetliliği ve ince esprileri ile de tanınmıştır.”⁹⁴

Halit Ziya Bey ise hatıratlarında Lütfi Bey hakkında şunları yazmaktadır;

“Onun bir hanım kız edasıyla bir gülüşü vardı ki, cüssesinin büyüklüğüyle bir tezat teşkil etmesine rağmen, fıtrtının zerafetine pek uygun olurdu. Kendisi tekellüften hiç ayrılmamaya pek itinakar olduğundan, latife etmekten şakalaşmaktan, hatta bazen kendisinin ismet tekayyütlerini tırmalayacak neviden hikayeler nakletmekten hazzeden Lütfi Simavi’nin sarakalarına mukabele etmek için yalnız

⁹¹ Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, 72-73.

⁹² Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, 103.

⁹³ Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, 137.

⁹⁴ Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, 154-155.

kibarane ve masumane gülüşlerini kâfi bulurdu. Bir gün ben de bu şaka zemininde biraz ileri gitmiş ve onu gücendirmiş oldum”⁹⁵

Lütfi Bey şakacı olmakla birlikte pek ciddi, pek vakurdu. Hele vazifesinde eğilmez, bükülmez bir metaneti vardı.⁹⁶ Gerçekçi bir kimse ve taassuplara, hurafelere inanmazdı. Şeyhülislam Abdurrahman Nesip Efendi, Padişaha rüyasında Trablusgarp savaşı esansında İtalyanları denize dökceklerini gördüğünü söyler. Padişah saraya geldiğinde bu konuyu birkaç defa tekrarlar. Lütfi Efendi de kendine mâni olamaz ve “Böyle işler rüya ile yorumlanamaz. Şeyhülislam kulunuz dünyadan ve siyasetten habersiz bir kimsedir”⁹⁷ der. Bu sözler üzerine istediği bir şekilde cevap alamayan Padişahın canı sıkılır ve dairesine çekilir. Lütfü Bey’in açık sözlü ve dürüst biri olduğunu anlıyoruz. Nitekim Halit Ziya Uşaklıgil hatıratında bu konuda şunları zikretmektedir;

“Lütfi Bey pek dürüst, pek metin ahlakla muttasıf ve her şeyin usulüne mutabık cereyan etmesine şiddetle münhemik olduğundan, doğru olmayan işlere karşı hemen püsküren bir isyan hamlesini zapt edemezdi. Hatta kendisinin sıkça tekrar ettiği bir kör kadı hikayesi vardı. Davası bir kör kadı tarafından rüyet edilen doğruyu söylemekten nefsinin alıkoyamaz bir davacının mahkemede kadıya, “Kör kadı!” Diye hitap etmesi neticesinde davayı kaybettiğine dair bir hikâye... Lütfi Bey bu hikâyeyi tekrar ettikçe kendisi için, işte ben de öyleyim derdi.”⁹⁸

Lütfü Bey israfi sevmez ancak çeşitli kurum ve vakıflara zaman zaman bağışlarda bulunmuştur. Yazmış olduğu “*Teşrifat ve Adâb-ı Muaşeret*” adlı eserin gelirlerini “*Donanma Cemiyetine*” vermiştir. Emekli olduktan sonra bile bu yardımlarına devam etmiş olan Lütfi Bey maaşının bir bölümünü Hilal-i Ahmer cemiyetine bağış yapmıştır.

Edindiğimiz bilgilere göre Lütfi Bey hayatı boyunca hiç evlenmemiştir. Nüfuzlu bir aileden yetişmesine ve abilerinin evli olmasına rağmen kendisinin neden evlenmediği noktasında net bilgi yoktur. Meslek hayatı ve bilhassa uzun süre yurt dışında görev almış olması özel hayatına odaklanmasına engel olmuş olabilir. Başmâbeyincilik görevinden ayrılan Lütfi Bey hastalığından ötürü Almanya’ya gitmiştir. Burada bir müddet tedavi gören ve dinlenen Lütfi Bey maddi sıkıntılar sebebi ile ülkeye dönmek zorunda kalmıştır. Bundan sonraki hayatını daha çok yazılar kaleme alarak veya kitap çıkararak geçirmiştir.

Lütfi Bey 1933 yılının 8 Mayıs’ında İstanbul Beyoğlu’ndaki evinde yetmiş bir yaşında kalp krizi sonucu hayata veda etmiştir. Cenazesi ertesi gün Feriköy mezarlığına defnedilmiştir.⁹⁹

---

⁹⁵ Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, 135.

⁹⁶ Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, 265.

⁹⁷ Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, 293.

⁹⁸ Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, 318.

⁹⁹ Bayındır, “İsmail Lütfi (Simavi) Bey ve Liverpool Başşehbenderliği”, 32.

2 BÖLÜM

SULTAN ABDÜLAZİZ VE SULTAN V. MURAT DÖNEMİ GELİŞMELERİ

2.1 Sultan Abdülaziz Dönemi

Sultan Abdülaziz, 1830 doğumludur. Babası II. Mahmut, annesi Pertevniyal Valide Sultan'dır. Sultan Abdülmecid, Veliht Şehzade Abdülaziz'in refah dolu bir yaşam sürmesini sağlamış ve zamanın gereklerini öğrenmesine fırsat tanımıştır.¹⁰⁰ Abdülaziz'in eğitim ve kişisel gelişiminde de bu rahatlığın ve refah içindeki yılların yansımaları görülür. Arap dili ve edebiyatı, şer'i ilimler ile ilgilenmiştir. Musiki dersleri almış, resimle ilgilenmiş, güreş, yüzme, avcılık, cirit gibi spor alanları ile de alakadar olmuştur.¹⁰¹ Aynı zamanda, dindar, vatanperver ve cömert bir Padişah olarak bilinir.¹⁰² Kendinden önce Sultanlık makamında bulunan abisi Abdülmecid gibi zevk ve sefasına düşkün olmayan Abdülaziz, halkın güvenini kazanmış olup ayrıca fiziki yapısının vermiş olduğu heybetli görünüş ile de bu durumu kuvvetlendirmiştir.¹⁰³ Abdülaziz'in batılı yanı yok denecek kadar azdır. Avrupai lisanları öğrenmediği gibi batının kültürel yapısına merakı da olmamıştır.¹⁰⁴

2.1.1 Mali ve İdari Gelişmeler

Sultan Abdülaziz, Abdülmecid'in ölümü üzerine otuz ikinci Osmanlı Padişahı olarak otuz bir yaşında tahta oturmuştur.¹⁰⁵ Abdülmecid'in son yıllarındaki sefahatinden rahatsız olan reform taraftarları bile Abdülaziz'in gelenekçi ve batı taklitçiliğinden hoşlanmayan yapısına rağmen Osmanlı hükümdarı olmasına sevinmişlerdir.¹⁰⁶ Abdülaziz'in hükümdarlığı bürokrasi ve halk nezdinde sevinçle karşılanmıştır. Gerçekleştirilmiş olan ilk icraatlarına bakılacak olursa bu sevincin boşa çıkmadığı görülür. Padişah hattı hümayununda¹⁰⁷ refahın temin edilmesi için çıkarılmış kanunların onayladığını, mali tasarrufa gidileceğini belirtmiştir. Hazineden fazla maaş alanları tespit ettirmiş ve rüşvet alanları mahkemeye vermiştir. Ayrıca selefleri gibi israfa

¹⁰⁰ Turgut Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", *Türkler Ansiklopedisi*, c. 12 (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2014), 764; Cevdet Küçük, "Abdülaziz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.1 (İstanbul: TDV Yay. 1988), 179.

¹⁰¹ Küçük, "Abdülaziz", 179; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1967), 1.

¹⁰² Yılmaz Öztuna, *Bir Darbenin Anatomisi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat,2020), 44.

¹⁰³ Küçük, "Abdülaziz", 179; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, (İstanbul: Türkiye Yayınevi 1972), c.4, 179.

¹⁰⁴ Küçük, "Abdülaziz", 179; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 183; Sina Akşin v. dğr., *Türkiye Tarihi 3- Osmanlı Devleti 1600-1908*, (Ankara: Cem Yayınevi, 1997), 135.

¹⁰⁵ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 197.

¹⁰⁶ Küçük, "Abdülaziz", 179; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 179.

¹⁰⁷ Abdülaziz saltanat makamına oturduktan sonra Sadrazama hitaben yazmıştır. Selefinin tatbik etmiş olduğu reformlarına devam edeceğini bildirmiş ve bu konuda delil olarak devlet kademelerinde oynama yapmayacağını ve devamlılığın olmasını istemiştir. Bkz. Eduard Philippe Engelhard, *Türkiye ve Tanzimat*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017), 170.

düşmeyeceğini, harem dairesi kurmayıp tek eş ile yaşamını sürdüreceğini dahi ilan etmiştir. Bunun yanı sıra siyasi mahkumlar için genel af çıkarılmış.¹⁰⁸

Tanzimat devri kalemiye sınıfından yetişmiş becerikli bürokratların egemenliğinde şekillenmiştir. Bu durum Padişahın yetkilerinin sembolik ve Babıali'nin ise yönetimde daha güçlü olması sonucunu doğurmuştur.¹⁰⁹ Tecrübeli ve maharetli devlet adamlarının elinde devletin korunduğu ve reform faaliyetlerinin sağlıklı ilerleyişi görülmüştür. Sultan Abdülaziz'in saltanat dönemi de bu doğrultuda araştırmacılar tarafından iki devre ayrılarak izah edilebilir. İlk dönem; Sultan Abdülaziz'in hükümdarlığının başlamış olduğu 1861 tarihinden 1872 Mehmet Emin Ali Paşa'nın¹¹⁰ ölümüne kadar olan dönemdir. Bu dönem Tanzimat ve Islahatın devamı niteliğinde olmuş, yeni kurum ve kuruluşlara imza atılmış, aynı zamanda iyi bir dış politika izlenmiştir. ¹¹¹ İkinci dönem ise Ali Paşa ve Fuat Paşa'dan¹¹² yoksun¹¹³, 1872 ile başlayıp Sultan Abdülaziz'in tahttan indirildiği 1876 tarihine kadar olan dönemdir. Bu dönem genellikle ikinci dereceden devlet adamlarının iş başına geldiği, şahsi ilişkilerin çoğaldığı, ekonomik gidişatın kötüleştiği sönük bir dönem olmuştur.¹¹⁴

Paris Barış Antlaşmasından sonra özellikle Avrupalı devletlerin baskılarının hissedilir bir şekilde arttığı ve idari anlamda yeni düzenlemeler yapılmak durumunda kalındığı görülmektedir.¹¹⁵ Avrupalı devletlerin idari düzenlemelerin yoluna konulması baskıları bir tarafa Osmanlı devletinin Abdülaziz'in tahta oturduğunda ilk ilgilenmesi gereken konu maliye idi. Hükümet ülke içinde ve dışında borçlanmıştı. 1860'ların başına gelindiğinde mali itibar sarsılmış ve bilhassa mali çevreler borç verme hususunda zorluklar çıkarıyorlar ya da borç vermeye hiç yanaşmıyorlardı. Müsadere sisteminin 1826 da kaldırılmış olması, iltizam sistemi ve kapitülasyonların varlığı, durumu içinden çıkılmaz bir hale sokmuştu. Abdülaziz devlette mali ıslahatlar yapmayı şehzadeligi zamanından beri istemekte idi. Bu anlamda güvendiği Fuat Paşayı sadarete getirdi.¹¹⁶ Osmanlı maliyesini düzene koymak amacıyla Sadrazam Fuat Paşa

---

¹⁰⁸ Enver Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Bas., 2011), 7: 2-3.

¹⁰⁹ Selda Güner Özden, "I. Meşrutiyet'e Giden Yol: 1876 Senesine Yeniden Bakmak", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırma Dergisi Tarihin Peşinde* 12, sy. 23 (2020), 327.

¹¹⁰ Mısır çarşısında attarlık vazifesi gören Ali Rıza Efendinin oğlu olarak 1814'te İstanbul'da doğmuştur. İlk görev yeri Divan'ı Hümayun kalemidir. Tercüme odasında görev aldı ve Fransızca öğrendi. Viyana ve Londra elçiliklerinde görev aldı. Sultan Abdülmecid tarafından Sadrazamlık makamına getirildi. 1872'de ölümüne dek birçok kez sadaret ve hariciye nazırlığı makamında bulunmuştur. Bkz. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Dönem Sadrazamlar*, Ed. Ali Berktaş, Cüz 1, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2013), 4-58.

¹¹¹ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 197.

¹¹² Şair Keçeci Zade Mehmet İzzet Efendinin oğludur. 1814 İstanbul doğumludur. Tıbbiye Mektebi mezunudur. Mustafa Reşit Paşa tarafından keşfedilmiş ve mesleğini bırakarak siyasete atılmıştır. Yurt dışı görevlerinde bulunan Fuat Paşa Osmanlıda sadrazamlık ve Hariciye Nazırlığı görevlerinde bulunmuştur. Bkz. İnal, *Osmanlı Devrinde Son Dönem Sadrazamlar*, 1: 149-160.

¹¹³ Bu iki devlet adamı siyasi hayatları boyunca iyi anlaşmışlardır. Bir gün Fuat Paşa, Ali Paşa için, "biz birbirimizden ayrılmayız. O benden ayrılacak olsa, yakasını elimden kurtaramaz." demiştir. Bkz. Cevdet Paşa, *Sultan Abdülhamid'e Arzlar (Maruzat)*, 65.

¹¹⁴ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 197.

¹¹⁵ Akşin v. dğr., *Türkiye Tarihi 3-Osmanlı Devleti 1600-1908*, 145.

¹¹⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 225.

birtakım düzenlemeler uygulamaya koydu ve bu yönde padişahın geniş yetkiler aldığı¹¹⁷. İlk iş devletin gelir ve giderini gösteren bütçenin 1863-1864'te hazırlanması oldu.¹¹⁸ Bu tarihe kadar Islahat Fermanında vaat edilmesine rağmen bir devlet bütçesi oluşturulmamıştı. İkinci bir tedbir olarak piyasadaki kaimeler toplandı.¹¹⁹ Alınan diğer tedbirler ise geleneksel yola başvurularak vergilerin artırılması ve saray dahil ülkedeki altın, gümüş kapların eritilerek sikke yapılması, memur maaşlarında indirime gidilmesi yöntemlerine başvuruldu.¹²⁰

Abdülaziz dönemi dış ülkeler ile on beş yıllık barış devri olarak bilinir. Ancak bu barış ülke içi iktisadi siyaset için geçerli olmamış, mali krizlerle başlayan ve mali bir krizle son bulmuş bir dönemdir.¹²¹ Osmanlı Devleti tarihinde ilk dış borcu 1854 ve 1855 Kırım savaşı yıllarında almış ve bu borçlanmalar Birinci Dünya Savaşına kadar devam etmiştir.¹²² Kırım harbinden sonra mali sorunlar kronik bir hal almıştır.¹²³ 1861 tarihine kadar yapılan toplam dört borçlanmaya Abdülaziz döneminde altı istikraz daha eklenmiştir. 1875 yılına kadar toplamda devlet on dış borçlanmaya gitmiş oldu.¹²⁴ Kırım Harbinin yüklü borcu Sultan Abdülaziz dönemine kaldığı gibi kendi döneminde alınan borç ile toplam borç 200 Milyon altına ulaşmıştır.¹²⁵ Anapara ve faiz ödemeleri yılda 11 Milyon sterline yaklaşmıştır. Buna karşılık devlet gelirleri 18 Milyon sterlin civarında idi.¹²⁶ Devlet adamları bu borçlanmaya ödeme tedbirleri almamışlar her borçlanma için devlete ait gelir kaynaklarından bazıları karşılık olarak gösterilmiştir. Alınan paralar da bütçe açıkları, diğer borçları kapamak, saray giderleri, askeri harcamalar için kullanılmıştır.¹²⁷ Halkın bu paralardan hiçbir istifadesi olmadığı, üretim ve yatırım amaçlı kullanılmadığı görülür.¹²⁸ İmparatorluk içinde sanayi ve tarımın az gelişmiş olması, iltizam sisteminin kötü uygulanışı, sermaye yokluğu, alınan borçların iyi değerlendirilememesi, iç isyanların olması, donanmaya büyük harcamaların yapılması, yapılan saray ve köşkler, saray harcamaları gibi nedenlerden dolayı maliye daha da bozulmuştur.¹²⁹ Ayrıca 1873-74'te

---

¹¹⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 347.

¹¹⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 347.

¹¹⁹ Cevdet Paşa, *Sultan Abdülhamid'e Arzlar (Maruzat)*, 65.

¹²⁰ Akşin v. dğr., *Türkiye Tarihi 3-Osmanlı Devleti 1600-1908*, 137; Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 227

¹²¹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 239

¹²² Seyfettin Gürsel, "Osmanlı Dış Borçları", *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.3, (Ankara: Türkiye Yay. 1999), 389-393; Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, (İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. 2008), 144.

¹²³ Özden, "I. Meşrutiyet'e Giden Yol: 1876 Senesine Yeniden Bakmak", 332.

¹²⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 237; Ahmet Tabakoğlu, "Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi", *Türkler Ansiklopedisi*, c.14, (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2014), 214.

¹²⁵ Küçük, "Abdülaziz", 183; Şeyma Peker, "*Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesinin Ekonomik ve Siyasi Sebepleri*". Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 5, sy. 14 (2018), 629; Öztuna, *Bir Darbenin Anatomisi*, 43.

¹²⁶ Şevket Pamuk, *Küreselleşme Çağında Osmanlı Ekonomisi (1820-1914)*, *Türkler Ansiklopedisi*, c.14 (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2014), 249.

¹²⁷ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yay. 2005), 67.

¹²⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 237-238; Gürsel, "Osmanlı Dış Borçları", 395.

¹²⁹ Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876*, (İstanbul: Papirüs, 1997), 2: 73; Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7:240; Peker, "*Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesinin Ekonomik ve Siyasi Sebepleri*", 629.

Anadolu'da meydana gelen kıtlık¹³⁰ ve deprem; siyasi ve dünya genelindeki iktisadi buhran¹³¹, sorunların etkenlerinden olmuştur. Bazı bölgelerde göçler ve ölümlerden dolayı nüfusun üçte ikisinin yok olduğu ayrıca birçok hayvanın da telef olduğu belirtilmektedir. Bütçenin bir kısmı bu kıtlığın ve depremin yaralarını sarmak için kullanılmıştır.¹³²

Tüm bu sebeplerden ötürü devlet almış olduğu borçların faizlerini dahi ödeyemeyecek hale düşmüştür. Bütçe 1875'te beş milyon açık oluşmuştur. İçten ve dıştan borçlanma ihtimali zora girmiştir. Sadrazam Mahmut Nedim Paşa, Rus elçisi General İgnatıyef'in de tavsiyesine uyarak 6 Ekim 1875 tarihli bir kararla devletin borç ve faiz taksitlerinin beş yıl süre ile yarısının kesileceği ve buna karşılık olarak yüzde beş faizli esham verileceği ilan etmiştir.¹³³ Karar içte ve dışta büyük yankılar uyandırmıştır. Avrupa'da Osmanlı aleyhinden gösteriler başlamış, gazetelerde yazılar çıkmış ve Fransız, İngiliz halklarını Osmanlı Devletine düşman etmiştir.¹³⁴ Abdülaziz yönetimine duyulan hoşnutsuzluk ve güvensizlik ülke içinde de kabarmıştır.¹³⁵ Bu esnada Hersek isyanı baş göstermiş olup Tenzil-i Faiz kararından ötürü Osmanlı aleyhtarı tutum izleyen tüm Avrupa meseleyi büyütmüş ve İngiliz hükümetinin 1838'den itibaren takip etmiş olduğu Osmanlı koruyuculuğu politikasından uzaklaştırmıştır.¹³⁶ Tüm bu gelişmeler sonrasında padişahın lüks ve şatafat içinde yaşamasına müsaade etmiş, Osmanlı maliyesinin daha da borca girmesinde etkili kişi olarak bilinen Sadrazam Mahmut Nedim Paşa istenmeyen adam ilan edilmiştir.¹³⁷ 1875 Tenzil-i Faiz kararı devletin iktisadi itibarını yerle bir etmekten başka; Abdülaziz'in hal meselesinin ortaya çıkması ve 93 Harbine giden yolda önemli olup devleti çok zor durumlarda koymuştur.¹³⁸

Abdülaziz döneminin en önemli konusu mali sıkıntılar olmakla birlikte aynı zamanda birçok alanda yeniliklerin de görüldüğü bir dönem olmuştur. Sultan Abdülaziz'in saltanatı ıslahat hareketlerinin bir devamı niteliğinde olup yeni müesseselerin oluşturulması ve çağdaş

---

¹³⁰ 1874 senesinde kış çok şiddetli geçmiş, bir yıl önceki sezonun mahsülün azlığından da kaynaklı olarak tohumluk tahılların çoğu yenmiş, çiftlik hayvanlarının onda dokuzu ya yenmiş ya da telef olmuştur. Kayseri bölgesinde ölü bir deve aç insanlar tarafından parçalanmış valinin emri üzerine gömülen ölü hayvan sonra tekrar çıkarılıp çürüten etleri yenmeye çalışılmıştır. Bu olaydan dolayı ölenler olmuştur. Çok sayıda köylü göçe mecbur kaldı. Bakınız, Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876*, 2: 71; Florian Riedler, *Osmanlı İmparatorluğunda Muhalefet ve Meşrutiyet*, (İstanbul: Picus Yayıncılık, 2012), 83.

¹³¹ 1873 Avrupa ve Amerika'da borsa krizi yayılmış ve sanayileşmiş ülkelerde sermaye ihracı kesilmiştir. Bu dönemde iflas eden tek ülke Türkiye değil aynı zamanda Kuzey Afrika ve bazı Latin Amerika ülkeleri de aynı süreci yaşamışlardır. Bkz. *Pamuk, Küreselleşme Çağında Osmanlı Ekonomisi (1820-1914)*, 68.

¹³² Peker, "*Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesinin Ekonomik ve Siyasi Sebepleri*", 628-629; Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876*, 2: 70.

¹³³ Küçük, "Abdülaziz", 183; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 250; Öztuna, *Bir Darbenin Anatomisi*, 39; Tabakoğlu, "Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi", 14: 214.

¹³⁴ Küçük, "Abdülaziz", 183; Özden, "I. Meşrutiyet'e Giden Yol: 1876 Senesine Yeniden Bakmak", 333-334; Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876*, 2: 70.

¹³⁵ Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876*, 2: 70- 71; Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 78.

¹³⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 78; Akşin v. dğr., *Türkiye Tarihi 3-Osmanlı Devleti 1600-1908*, 150.

¹³⁷ Peker, "*Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesinin Ekonomik ve Siyasi Sebepleri*", 630.

¹³⁸ Peker, "*Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesinin Ekonomik ve Siyasi Sebepleri*", 630.

gelişmelere ayak uydurma çalışmaları ile geçmiştir.¹³⁹ Bu dönemde gerçekleştirilen yeniliklerin birçoğu zaruret halinden ve aynı zamanda Batılı devletlerin baskıları ile şekillenmiştir.¹⁴⁰ Sultan Abdülaziz'in Tanzimat hareketlerinin devamı konusunda kendisinden tereddüdü olan Avrupalılar ve Osmanlı reformist tabaksına karşı ilk yaptığı icraatlardan biri de daha önce bahsi geçen bir Hatt-ı Hümayun neşredilmesidir. Bu fermenda sadrazama hitaben yazılmış olup ıslahat ve yeniliklere devam edeceğini dile getirmiştir.¹⁴¹

Osmanlı devlet anlayışında devletin devamlılığının temel noktalarından biri de ordunun gücü olarak görülmüştür.¹⁴² Bu anlamda yapılan ilk inkılapların ve ıslahatların ordu teşkilatı içinde olduğunu görmekteyiz. Bu anlamda Sultan Abdülaziz dönemin bir gereği olarak devletin geleceğini Batılı devletlere karşı askeri üstünlük sağlayarak başaracağı inancında idi. Amacına hizmet etmek için bir hayli gayretli olan Sultan, Avrupa'dan silah alımı gerçekleştirmiş ve yeni askeri okullar açtırmıştır. Donanmaya bilhassa önem vermiş olup döneminde Osmanlı donanmasının dünyanın önde gelen deniz kuvvetleri arasında sokmuştur.¹⁴³ Avrupa'dan alınan istikrazların ciddi bir kısmı da donanma ve diğer askeri harcamalara sarf edilmiştir.¹⁴⁴

Abdülaziz döneminde ıslahata gerçekleştirilen konulardan bir diğeri de eğitimidir. Bu anlamda atılan ilk ciddi adım 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesidir. Nizamname, Osmanlı eğitim sistemini düzene koymayı amaçlamış olup bir eğitim programı mahiyetindedir.¹⁴⁵ Fransa'nın eğitimde ıslahat yapılması amacıyla Bab-ı Ali'ye vermiş olduğu notanın etkisiyle 1868 de Galatasaray Sultanisi açılmıştır. Bu okulda tüm Osmanlı tebaasının öğrenim görmesi amaçlanmış olup bazı dersler hariç eğitim dili Fransızca olarak belirlenmiştir.¹⁴⁶ Genel eğitimin yüksek öğrenim kısmının da tamamlanması için 1870 Darülfünun açılmıştır. Ancak çok uzun ömürlü olamamış ve bir yıl sonra kapatılmıştır.¹⁴⁷ Bu düzenlemelerin yanı sıra; Lisan Mektebi (1864), Mekteb-i Mülkiyey-i Tıbbiye (1866), Eczacı Mektebi (1879), Kaptan ve Çarkçı Mektebi (1870), Daarümuallimat (1870) gibi kurumlar da açılmıştır.¹⁴⁸ 1864 Vilayet Nizamnamesi yayınlanmıştır. Nizamnameye göre vilayetler; Liva ve Sancaklar, Kaza ve Karyeler olarak idari birimlere ayrılmış ve başlarında da Vali, Mutasarrıf, Kaymakam, Muhtar olacak şekilde belirlenmiştir. İlk uygulama Tuna Vilayetinde yapılmış olup valiliğine Mithat Paşa getirilmiştir. Yabancılara Hicaz dışında gayrimenkul edinme serbestliği getirilmiştir. 1861 de Divan-ı

---

¹³⁹ Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 764-765.

¹⁴⁰ Özden, "I. Meşrutiyet'e Giden Yol: 1876 Senesine Yeniden Bakmak", 327.

¹⁴¹ Küçük, "Abdülaziz", 179

¹⁴² Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 1.

¹⁴³ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 197; Küçük, "Abdülaziz", 180.; Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, Yay. Haz. İsmet Miroğlu (İstanbul: Bereket Yay, 1983), 122.

¹⁴⁴ Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 1.; Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, 122.

¹⁴⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 201-202; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, (Ankara: Pegem Akdemi Yay., 2013), 165.

¹⁴⁶ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 165; Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 203.

¹⁴⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 205-206.

¹⁴⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7:207; Küçük, "Abdülaziz", 182; Akşin v. dğr., *Türkiye Tarihi 3-Osmanlı Devleti 1600-1908*, 146; İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, (İstanbul: Timaş Yay., 2008), 174.

Ahkam-ı Adliye kurulmuş fakat daha sonra 1867 de Meclis-i Valay-ı Ahkam-ı Adliye ve Şuray-ı Devlet olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. ¹⁴⁹ 1869-1876 yılları arasında yapılan çalışmalarda Ahmet Cevdet Paşa'nın önderliğinde Mecelle-i Ahkam-ı Adliye hazırlanmıştır. Bu medeni kanun İslam tarihindeki ilk medeni kanun örneğidir. ¹⁵⁰

Ulaşım ve haberleşme alanında yapılan çalışmalar da vardır. İstanbul'dan Paris'e kadar uzanacak olan demiryolu için anlaşmalar yapılmıştır. 1873 Haydarpaşa- İzmit demiryolu hattı açılmış olup demiryolu uzunluğu bu dönemde 1344 km ye çıkarılmıştır. Telgraf hattının ülke genelinde yayılması için çaba sarf edilmiştir. ¹⁵¹

Sultan Abdülaziz'in çıkmış olduğu seyahatler de onun reformist kişiliğini destekleyici nitelikte olmuştur. İlk olarak valilik konumunda olan ancak Mehmet Ali Paşa'dan itibaren ayrı bir devlet gibi hareket eden Mısır'a gitmiştir. Nisan 1863'te gerçekleşen bu seyahat I. Selimden sonra Mısır'a gerçekleşmiş padişahlar nezdinde ilk gezi olmuştur. ¹⁵² Sultanın çıkmış olduğu bir diğer önemli seyahat 1867 de III. Napolyon'un daveti üzerine Avrupa'ya gerçekleşmiştir. Bu olay bir Osmanlı padişahının ve aynı zamanda Halifenin Avrupa'ya askeri amaçlı olmadan ilk gidişi olmuştur. ¹⁵³ Sultan 46 gün süren seyahat dönüşü bir hattı Hümayun yayınlamış ve seyahat sırasında görmüş olduklarının benzerlerini Osmanlı ülkesinde de uygulama noktasında görüşlerini dile getirmiştir. ¹⁵⁴ Sultan Abdülaziz döneminde yapılan yeniliklerin hayata geçirilmesinde en etkili güç batı olmuştur. Reformlar bazen teşvik edildi bazen de zorlandı. Diğer taraftan Avrupalı devletlerin desteğini almak maksadıyla bir politika aracı olarak Osmanlı devlet adamları tarafından kullanılmıştır. ¹⁵⁵

2.1.2 Siyasi Gelişmeler

Osmanlı İmparatorluğunun sınırları, Fransız Devriminin ortaya çıkaracağı değişikliklerden önce; Balkanlar, Arap toprakları, Kuzey Afrika'nın büyük çoğunluğu ve Anadolu dan ibaretti. Ancak toprakların büyük bir kısmı Padişahın gerçek gücünden sıyrılmıştı. Bu geniş coğrafyada nüfus kesin olarak bilinmese de yaklaşık 25 milyon olarak tahmin ediliyordu. İnsan gücü

---

¹⁴⁹ Akşin v. dğr., *Türkiye Tarihi 3-Osmanlı Devleti 1600-1908*, 145-147.

¹⁵⁰ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 206.

¹⁵¹ Küçük, "Abdülaziz", 181; Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, çev. Belkis Çorakçı Dişbudak (İstanbul: Bilgin Yay. 1995), 219.

¹⁵² Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7:40; Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 768-769.

¹⁵³ Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu* 218.

¹⁵⁴ Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 770-771; Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876*, 2: 8; Judy Upton Ward, "Abdülaziz'in Avrupa Seyahati", *Osmanlı Ansiklopedisi* c.2 (Ankara: Türkiye Yay. 1999), 119-129.; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 216.

¹⁵⁵ İhsan D. Dağı, "Osmanlı Reform Hareketleri ve Avrupa Faktörü", *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.7, (Ankara: Türkiye Yay. 1999), 322.

eksikliği imparatorluğu ekonomik ve askerî açıdan olumsuz etkilemekteydi. Balkanlar ülke geneline oranla en çok nüfusa sahip bölge idi.¹⁵⁶

Osmanlı Devleti 19. Yüzyılın özellikle ikinci devresinde Düvel-i Muazzama dediğimiz Batılı büyük devletlerin giderek artan baskısı ve devletin egemenlik haklarını hiçe sayan bir politikaya maruz kalmıştır. Bu durumun ortaya çıkma sebepleri elbette uzun vadeli olaylarda aranmalıdır. Yabancı devletlere tanınmış ticari ve hukuki imtiyazlar, uzun soluklu ve farklı coğrafyalarda yapılan savaşlar, imzalanan anlaşmalar, devletin ekonomik sıkıntıları gibi önemli olaylar bu duruma gerekçe olarak gösterilebilir. Tüm bu sorun ve zafiyetler Avrupa ile uyum ve denge politikası gereği devletin hemen hemen tüm iç meseleleri bir dış sorun haline gelmiş ya da gelme ihtimali barındırmıştır. Geçmişte olduğu gibi 19. Yüzyılda da Osmanlı Devleti'nin ağırlık noktası batı politikaları olmuştur. Nitekim büyük tehditler bu yönden gelmiştir. Bu nedenle devlet dikkatini daha çok batı yönünde toplamıştır. Hristiyan Batı dünyası karşısında Orta Doğu topraklarının tek Müslüman temsilcisi olarak görülen Osmanlı Devleti Avrupa kıtasında bulundurduğu toprakları ve Hristiyan tebaası ile en az batılı devletler kadar da batılı idi. Ancak Fransız ihtilali ile ortaya çıkan özgürlükçü görüşler Avrupa kıtası imparatorluklarında olduğu gibi Osmanlı Devleti'ni de etkilemekteydi. Bilhassa milletlerin bu zafiyetini kullanan batılı güç odakları Osmanlı Devleti'ni Avrupa kıtasından atmak amacıyla etnik ve kültürel çeşitlilik bölgesi olarak tanımlayabileceğimiz Balkanlar yönünden Osmanlıyı sıkıştırmaktaydılar. Bilhassa büyük bir Slav toplumu oluşturmak isteyen Rusya bu yönde çok çabalıyordu. Elbette tüm bunlar salt dış aktörlerle açıklanamaz. Hantallaşmış ve eski gücünden düşmüş bu devletin idari, ekonomik ve hukuki birçok eksikliği ve hataları da vardı. Dış cenahlar bundan dolayı Osmanlı Devleti içindeki Hristiyan halkın ihtiyaçlarını da iyi biliyor ve kullanmakta idi. Devlet iç işlerinde reformlar gerçekleştirmek ve güç kazanmak amacıyla birtakım politikalar yürütürken dış işlerinde de bilhassa Avrupalı büyük güçlerin Balkan coğrafyasındaki emelleri ile de cebelleştiği görülmüştür. Tüm bu gelişmeler 93 Harbine giden süreci oluşturan Balkan bunalımını ortaya çıkarmıştır.¹⁵⁷

2.1.2.1 Karadağ İsyanı ve Hersek Olayları

Karadağ bölgesi Osmanlı Devleti'nin egemenliğine 14. Yüzyılın sonlarında girmiştir. Coğrafi yapının da çetin topoğrafyaya sahip olması ve ilkel kabile yapısı nedeniyle iç işlerinden en başından beri serbest bir yönetim anlayışına sahip olmuştur. Bu yönetim şekliyle 19. Yüzyıla kadar gelmiştir.¹⁵⁸ Rusların Panslavizm kışkırtmaları doğrultusunda isyana her daim açık olan Karadağ yönetimi silahlanmayı ihmal etmemiştir. Ancak Osmanlı devletine karşı bir başına

¹⁵⁶ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 23-24.

¹⁵⁷ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, (İstanbul: Filiz Kitapevi, 1995), 318.

¹⁵⁸ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 223; Akşin v. dğr., *Türkiye Tarihi 3-Osmanlı Devleti 1600-1908*, 138.

mücadele edemeyeceğini bildiğinden bölgedeki ayrılıkçı faaliyetleri desteklemiş ve doğrudan bir savaşa tutuşmaktan imtina etmiştir.¹⁵⁹

Hersek Hristiyan halkı, yöneticilerinin kendilerine iyi davranmadıklarını ileri sürerek 1861 de Osmanlı devletine karşı isyan başlattı.¹⁶⁰ Sırbistan ve Eflak - Boğdan'ın imtiyaz haklarının genişletilmesi, Rusların Slav halkını kışkırtmaları, Avusturya'nın bölge çıkarları doğrultusunda asilere destek olması ve himaye etmesi ve Karadağ asilerinin gizliden Hersek bölgesine yardım etmeleri isyanın başlamasındaki sebeplerden olmuştur.¹⁶¹ Karadağ bilhassa bölgeye milis kuvvetler göndermiş ve silah yardımında bulunmuştur.¹⁶² Karadağ'ın Babialı'ye karşı bizatihi harekete geçecek kudreti kendilerinde görememeleri ve Hersek olaylarını kışkırtmalarından ötürü Osmanlı devleti Hersek olayını ve Karadağ olayını birlikte mütalaa etmiştir.¹⁶³ Ömer Paşa Bab-ı Ali tarafından Hersek isyanlarını bastırmakla görevlendirildi. İsyân bölgesinin Karadağ'dan yardım almasını önlemek için birtakım önlemler alındı. Avrupalı ülkelere nota verilerek isyana destek veren Karadağ'ın cezalandırılması gerektiğini ve silahsızlandırılması gerektiği belirtildi. Aynı zamanda seferberlik ilan edilmiş olup halk silahlandırılmaya başlandı. Osmanlı yönetimi bu gidişata son verilmesini Karadağ'a bildirmiştir. Karadağ'ın duruma karşı çıkması üzerine Ömer Paşa Karadağ üzerine askerî harekât ile görevlendirilmiştir. Bu sırada Bab-ı Ali maksadının Karadağ'ın statüsünü değiştirmek olmadığını teminatını Avrupalı devletlere bildirmiştir. Böylece siyasi anlamda Karadağ yalnız bırakılmış oldu.

Hersek isyanını bastırmış olan Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa üç farklı koldan Karadağ'a harekate başladı. Engebeli ve dağlık yapısından dolayı ilk başlarda zorluk yaşansa da topçu birliklerinin tesiri ile Karadağ kuvvetleri çekilmeye mecbur kaldı. Osmanlı kuvvetlerinin başarısı üzerine Avrupalı devletler araya girerek daha fazla ileriye gidilmemesi yönünde olaya dahil oldular.¹⁶⁴ Mağlubiyeti anlayan Karadağ Prensi anlaşmaya razı olmuş ve 31 Ağustos 1862 de İşkodra Barışı imzalandı. Babialı savaş öncesinde amacının Karadağ'ın statüsünü değiştirmek olmadığını bildirmişti. Barış görüşmelerinde sözünü yerine getirerek ufak değişikliklerle Karadağ'ın statüsünü korudu.¹⁶⁵ Osmanlı Karadağ ilişkileri yeni bir barış dönemine girmiştir. Ancak bu barış isyana sebep olan etkenlerin ortadan tam olarak kaldırılmadığından ve Karadağ'ın bağımsızlık idealinden ötürü uzun vadeli olmayacaktır.¹⁶⁶

---

¹⁵⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 3-5.

¹⁶⁰ Mostar şehri konsolosluklarına bölge halkı tarafından verilen dilekçelere bakılacak olursa bölge Hristiyanlarının memurların baskıları, arazi sahiplerinin kötü muamelesi, vergi memurlarının kötü muamelelerine maruz kaldıkları anlaşılıyor. Bakınız: Engelhard, *Türkiye ve Tanzimat*, 171.

¹⁶¹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 3-4.; Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 765-781.

¹⁶² Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 765-781.

¹⁶³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 4-5; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 75.

¹⁶⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 4-6; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 201-202.

¹⁶⁵ Uçarol, *Siyasi Tarih* 224-225; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 201-202.

¹⁶⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 7.

2.1.2.2 Eflak ve Boğdan Olayları

Eflak ve Boğdan Osmanlı egemenliğine girdikleri 14. ve 15. Yüzyıllardan itibaren imtiyazlı bir yapıda olmuşlardır.¹⁶⁷ Bu yapıları 19. Yüzyıla kadar gelmiştir. İki ayrı beylik olarak Eflak ve Boğdan, Voyvoda denilen ve İstanbul'dan atanan beyler tarafından idare edilmiştir. Kırım savaşında ayrılma emareleri gösteren bölgede 1856 Paris Antlaşması ile Romenler lehine bazı düzenlemeler yapılmıştır. Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu kırmak amacıyla Avrupalı devletler Memleketeyn olarak da adlandırılan bu bölgeyi kendi koruyuculuklarına almışlardır.¹⁶⁸

Paris Antlaşmasına göre Memleketeyn adı ile birleştirilen Eflak ve Boğdan özerk bir yapıya kavuşmuştur. Her iki eyaletin de kendilerine ait meclisleri oluşturulmuştur. Osmanlı devleti büyük devletlerin özellikle Fransa'nın desteği ile oluşturulan bu idari yapıyı kabul etmek zorunda kaldı. 24 Eylül 1859'da Cuza, Eflak ve Boğdan'ın ortak prensi olarak resmen tanındı.¹⁶⁹ Paris Antlaşmasının yapısına uygun olarak Osmanlı Devleti 6 Aralık 1861 tarihinde yayınladığı bir ferman ile Romanya birliğini kabul etti.¹⁷⁰ Cuza liderliğindeki Romanya ilk divan toplantısını 5 Şubat 1862 de gerçekleştirdi. Ancak meclis üyeleri arasındaki anlaşmazlıklardan dolayı bazı kanun ve düzenlemeler yapılamıyordu. Bunun üzerine Prens 1864'te divanı dağıttı ve yeni bir seçim düzenlemesini kabul etti.¹⁷¹ Osmanlı devleti bu durum üzerine telgraf çekerek birleşik memleketlerin böyle bir düzenleme yapma hakkına sahip olmadığını ve seçim kanunu değişikliğini tanımayacağını bildirdi.¹⁷² Olaylar üzerine Fransa'nın tavsiyesi ile Prens İstanbul'a Padişahı ziyarete geldi. İstanbul'da, Paris Antlaşması temsilcileri ile Ali Paşa başkanlığında bir görüşme gerçekleşti. Bu görüşme sonrasında 28 Haziran 1864'te protokol imzalandı. Bu anlaşma ile Memleketeyn; Babiali'nin imzaladığı anlaşmalara uyması ve bazı bölgesel ayrıcalıkların verilmesi şartı ile Osmanlı devletine bağlılığını sürdürdü.¹⁷³

İstanbul protokolünden sonra yeni düzenlemeler ile Romanya'da toprak reformu gerçekleşmiş ve angarya kaldırılmıştı. Toplumda bir düzensizlik hâkimdi. Geçimini toprağa bağlı olarak sürdüren Romanya halkı kuraklık ve kıtlık ile karşı karşıya kaldı. Halk tüm bu olaylardan Prens'i sorumlu tuttu. Önde gelen aydınlar Romanya'nın birleşmesi yönünde Prens'i engel olarak görüyorlardı. Mart 1864'te Prens aleyhine isyan başladı. Osmanlı hükümeti bu isyandan Prens'i sorumlu tuttu. İsyancılar bu durumu da fırsat bilerek bir gece Prens'in odası basılarak yönetimden el çekmesi istenildi ve Prens buna mecbur kaldı.¹⁷⁴ Bunun üzerine Romanya Parlamentosu Belçika Kralı'nın kardeşi olan Leopold'u Prens olarak seçti. Osmanlı hükümeti

---

¹⁶⁷ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, (İstanbul: Alkım Yayınevi 2010), 384.

¹⁶⁸ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 218-219.

¹⁶⁹ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 221; Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 387; Aksun, *Darbe Kurbanı Abdülaziz Han*, 59.

¹⁷⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 7-8.

¹⁷¹ Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 766.

¹⁷² Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 8-9.

¹⁷³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 9; Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 766; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 205.

¹⁷⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 11; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 206.

bu durumun anlaşmalara aykırı olduğunu iddia etti. Fransa'nın önerisi ile Paris'te bir konferans düzenlendi. Avrupalı diğer devletlerin de desteği ile konferans 4 Mart 1876'da toplandı.¹⁷⁵ 10 Mart 1866'da bir oldu bitti ile Hohenzoller hanedanına mensup Prens Şarl, Romanya prensi olarak seçildi. Osmanlı Devleti bu durumu Osmanlı hakimiyetinin Romanya'da devamı, beyliğin ordusunun otuz bin den fazla olmaması, Osmanlı Devleti'nin imzaladığı anlaşmalarının Romanya'da da geçerli olması, beyliğin kendi namına anlaşma imzalamaması şartı ile bir ferman ile tasdik etti. Aynı zamanda Girit olayları da bu kabulde etkili oldu.¹⁷⁶

Romanya'nın Osmanlı Devleti'ne bu şartlar altında bağlılığı 1878 tarihine kadar sürmüştür.¹⁷⁷

2.1.2.3 Sırbistan Olayları

Sırbistan'ın Osmanlı Devleti yönetimine girmesi II. Murad zamanında 15. Yüzyılda gerçekleşti. Belgrad'ın alınması ise ancak Kanuni döneminde mümkün olmuştu. Fransız ihtilali ile ortaya çıkan milliyetçilik anlayışı ve bölgenin Osmanlı idaresinden memnun olmaması sebeplerinden ötürü zaman içinde imtiyazlar elde etti.¹⁷⁸ Bu imtiyazlar Osmanlı devletinin Sırbistan üzerindeki egemenlik haklarını kısıtlamış ve Sırbistan'a özerk bir yapı kazandırmıştır. 1856 Paris Antlaşması, Sırbistan'ı Batılı devletlerin garantisine almış ve Osmanlı Devleti bu devletlerin onayı olmadan Sırbistan'a askeri bir hamlede bulunamayacaktı. Şu şekliyle Sırbistan, Rusya etkisinden çıkarılıp batılı devletlerin müşterek koruyuculuğu altına alınmış oldu.¹⁷⁹

Almış olduğu tavizler ve garanti ile Osmanlı Devletinden ayrılmak amacıyla çalışan Sırbistan Paris Antlaşmasının hükümlerine aykırı hareket ederek bağımsız bir devlet gibi hareket etmeye başladı.¹⁸⁰ 1862 ocak ayından itibaren Sırplar asker sayısını artırıyor ve bölge Türk halkına kötü davranıyordu. Osmanlı hükümeti askere alımlarda yasal olmayan durumları ve bölge halkına olan kötü muameleyi tespit etti. Belgrat Konsolosları devletlerine bölgedeki kötü gidişatı rapor dahi etmişlerdi. Neredeyse hemen her gün olaylar meydana geliyordu. Bazı Türk aileler Belgrat kalesine sığınmak zorunda kaldı. 10 Haziran 1862 tarihinde su meselesinden dolayı Türk askerleri ile bölge halkı arasında cereyan eden kavga¹⁸¹ büyüyerek topyekün

---

¹⁷⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 11.

¹⁷⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 9-13; Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 766; Uçarol, *Siyasi Tarih*, 218-219; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 206; Yılmaz Öztuna, *Osmanlıya Veda*, (İstanbul: Yakın Plan Yay., 2013), 108.

¹⁷⁷ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 221.

¹⁷⁸ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 399-401.

¹⁷⁹ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 222.

¹⁸⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 14.

¹⁸¹ Sırplar olay çıkarmak amacıyla Müslüman halk üzerine ve Osmanlı görevlilerinin üzerine oynuyorlardı. Bir çeşme başında su sırasından dolayı Osmanlı askerleri ve bir Sırp arasında kavga çıktı ve Sırp öldü. Bunun üzerine ayaklanma çıktı. Bkz. Aksun, *Darbe Kurbanı Abdülaziz Han*, 32.

Sırpaların Türklere karşı silahlanmasına dönüştü.¹⁸² Sırpaların kışkırtıcı tavırları içerisinde olay Türklerin savunmaya çekilmesi ile neticelendi. Olayların büyümesi üzerine Belgrat kalesi komutanı Aşir Paşa şehri top atışına tuttu.¹⁸³ Olaya dahil olan Batılı devletler Paris Antlaşması gereği bu konuyu görüşmek üzere İstanbul'da toplandılar. 8 Eylül 1862'de varılan anlaşmada; Müslümanların yalnızca kale içlerinde oturması kararlaştırıldı.¹⁸⁴ Bazı kaleler Sırlara teslim edildi. Ancak Belgrat kalesi Osmanlı yönetiminde kaldı.¹⁸⁵ Belgrat kalesinin Osmanlılarda olmasını hazmedemeyen Sırp yönetimi kalenin kendilerine devredilmesi için çok çaba sarf etti. Avrupa'daki gelişmeler, Sırpaların yüz binden fazla asker çıkarabileceğinin bilinmesi, bölgenin hassas yapısı gereği büyük bir Balkan bunalımının çıkabileceği endişesi, askeri müdahale için Paris Antlaşmasında imzası bulunan devletlerin onayının alınması gereği gibi nedenlerden ötürü Babıali Sırbistan hükümeti ile anlaşma yolunu tercih etti. Böylelikle Belgrat kalesinden Türk askerlerinin çekilerek yerlerine Sırp askerlerinin konuşlandırılması, burçlarda Sırp bayrağının yanında Türk bayrağının da olması şartı ile Belgrat kalesi Sırbistan yönetimine terk edildi.¹⁸⁶

Sırp Beyi elde etmiş olduğu haklardan ötürü İstanbul'a gelerek saygılarını arz etti. Osmanlı Padişahı Sultan Abdülaziz 20 Mart 1867 tarihli fermanı ile Sırbistan'daki Türk kalelerinin terkinde onaylamıştır. ¹⁸⁷ Osmanlı Devleti böylelikle egemenlik alanlarından birini daha fiilen elinden kaybetmiş oldu. Bölgenin hukuken Osmanlıya bağlılığı 1878'e kadar devam etmiştir.¹⁸⁸

2.1.2.4 Girit İsyanı

Girit adası Doğu Akdeniz'in önemli adalarından biridir. Arazi yapısı genel olarak dağlık bir yapıya sahiptir. 1669 da uzun bir askeri mücadele sonrası Venediklilerden alınarak Osmanlı egemenliğine girmiştir.¹⁸⁹ Ahalisinin bir bölümü fethinden sonra getirilen Türklere ve yerli halktan oluşmakta idi.¹⁹⁰ 1868 de gerçekleştirilen nüfus sayımına göre on beş bini Müslüman

¹⁸² Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 199.

¹⁸³ Karakolları ele geçiren Sırpalar Belgrad kalesinin etrafında metrisler kazmaya başlamıştır. Kale komutanı Aşir Paşa ihtarda bulunmamasına rağmen durum değişmeyince şehir top atışıyla hedef alınmıştır. Osmanlı muhafızlarının haklılığı İngiliz ve Avusturya konsoloslarınca da beyan edilmiştir. Bkz. Aksun, *Darbe Kurbanı Abdülaziz Han*, 32.

¹⁸⁴ Akşin v. dğr., *Türkiye Tarihi 3-Osmanlı Devleti 1600-1908*, 139.

¹⁸⁵ Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz"767.

¹⁸⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 13-17; Uçarol, *Siyasi Tarih*, 222-223; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 215; Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 403; Mehmet Hacısalıhoğlu, "Sırbistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 37, (İstanbul: TDV Yay.2009), 123.

¹⁸⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 13-17.

¹⁸⁸ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 223.

¹⁸⁹ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 410; Zekeriya Türkmen, "Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları: Yunan İsyanını Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler (1821-1869)", *Türkler Ansiklopedisi*, c.12 (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2014), 859.

¹⁹⁰ Durmuş Yılmaz, *Osmanlı'nın Son Yüzyılı*, (Konya: Çizgi Kitapevi, 2004), 52.

olmak üzere toplam elli beş bin kişi yaşamaktadır. Adada konuşulan genel dil Rumcadır. ¹⁹¹ İmparatorluk genelinde olduğu gibi Girit adasında da gayrimüslim tebaanın güvenliği temin edilmiş ve kültürel yaşamlarını devam ettirme olağanı sunulmuştur. Devletin güç kaybetmesi, iç yönetimdeki bozulmalar, ulusçuluk akımı ve yabancı devletlerin kışkırtmaları ile 19. Yüzyıl'ın başlarından itibaren adada ayrılıkçı faaliyetler baş göstermeye başlamıştır. Bilhassa ada, Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Türk-Yunan ilişkilerinde bir çekişme noktası haline gelmiştir. ¹⁹²

1856 Islahat Fermanı, İmparatorluk içerisinde yaşayan gayrimüslim unsurlara tanıdığı hakları ayrıca Girit adası halkına da tanımıştı. Fakat Giritliler bu durumdan pek de menün kalmamışlardı.¹⁹³ Yunanlılar büyük ülkü olarak ifade ettikleri büyük Yunanistan'ı kurma namına adada faaliyetlerde bulunuyordu. Ancak Yunanistan'ın dışında bazı gelişmeler daha vardı. Bunlar; çıkan ayaklanmalar sonrasında Eflak ve Boğdan eyaletlerinin imtiyazlar kazanmaları, Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlık namına savaşlar vermeleri ve Lübnan Hristiyanlarının dış cenahların yardımları ile muhtariyet haklarını koparması idi.¹⁹⁴

Girit isyanı 1864 senesinde Yunanistan'ın yedi adayı alması üzerine baş gösterdi. Diğer adalarda olduğu gibi Girit'i de ülkesine katmak isteyen Yunanistan adaya papaz ve öğretmenler göndererek halkı Osmanlı yönetimine karşı kışkırttı.¹⁹⁵ Adadaki hareketlenmeler üzerine Vali İsmail Paşa bir beyanname yayınladı. Beyanname halkın sıkıntılarını ifade etme özgürlüğü olduğunu bildirdi. Ancak Rum halkı şikâyetlerini vali yerine Batılı devletlerin konsolosluklarına mektup yazarak adanın yönetimine el konulmasını talep ettiler. Vergilerin ıslahı, adalet sisteminde düzenlemeler, eğitim ve sağlık alanında iyileştirmeler, dinsel hoşgörü ve serbest belediye seçimleri gibi istekler de diğer talep edilen noktalardan idi.¹⁹⁶ Babıalî bu istek ve taleplerden bazılarını kabul etti. Ancak vergi ve adalet konusunda haklı gerekçeler görmediği için bu konuları reddetti. Epitropia'da toplanan asiler Babıalî'den taleplerinin reddedilmesini gerekçe göstererek silahlanacaklarını konsolosluklara bildirdiler.¹⁹⁷ Girit Genel Meclisi de 28 Ağustos 1866'da almış olduğu kararda da Yunanistan'la birleştiklerini ilan etti.¹⁹⁸

Osmanlı devleti bu gelişmeler karşısında bir taraftan bölgesel önlemler almaya çalışırken diğer taraftan da Avrupalı devletlere haklı gerekçelerini sunuyordu. Ama Babıalî'nin esas istediği Girit isyanını barışçıl yollarla halletmekti. Bunun için bölge halkına başvurulup halktan

---

¹⁹¹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 18.

¹⁹² Uçarol, *Siyasi Tarih*, 225.

¹⁹³ Türkmen, "Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları: Yunan İsyanını Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler" (1821-1869), 861.

¹⁹⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 19; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 75.

¹⁹⁵ Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz" 767.

¹⁹⁶ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 411-412; Türkmen, "Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları: Yunan İsyanını Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler" (1821-1869), 863.

¹⁹⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 19.

¹⁹⁸ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 412; Uçarol, *Siyasi Tarih*, 226; Aksun, *Darbe Kurbanı Abdülaziz Han*, 70.

temsilciler seçilerek İstanbul'da durumun görüşülmesi istendi. Müzakereler esansında asiler temsilcileri hain ilan etiler ve görüşmeler sonuçsuz kaldı. Osmanlı hükümeti bu olaylardan sonra isyanı ortadan kaldırmak için daha sert önlemler alması gerektiğine karar verdi.¹⁹⁹

Olaya dahil olan Avrupalı güçler Girit'te kamuoyu yoklaması ve hatta bir halk oylaması yapılmasını istediler.²⁰⁰ Ciddi sonuçlar doğuracak bu istek Babıali tarafından reddedildi. Sadrazam Ali Paşa'nın bölgeye gönderilmesine karar verildi.²⁰¹ 6 Ekim'de adaya ulaşan Ali Paşa aynı gün bir beyanname yayınladı.²⁰² Beyanname adada yeni bir idari düzen getirilmesini vaat ediyordu.²⁰³ Ancak asiler Yunanistan'a ilhakı ve halk oylaması isteklerini tekrar dile getirdiler. Bu durum Osmanlı hükümet tarafından reddedildi.²⁰⁴

Ali Paşa'nın bölgede genel af ilan etmesi, muhtariyet²⁰⁵ ile idare edileceği noktasında ferman çıkarması, asilerle gerilla savaşına uygun mücadele yapılması gibi sebeplerden ötürü isyan faaliyeti biraz olsun gevşedi. Ali Paşa Girit'te beş ay gibi bir süre kaldıktan sonra daha fazla kalmak istemedi ve yerine Hüseyin Avni Paşayı bırakarak adadan ayrıldı.²⁰⁶ Ali Paşa İstanbul'a döner dönmez olaya daha farklı bir açıdan yaklaştı. İsyanı her anlamda destek veren Yunan hükümetine 11 Aralık'ta ultimatom verildi.²⁰⁷ Tüm diplomatik ve ticari münasebetler askıya alındı ve Yunan sahilleri ablukaya alındı.²⁰⁸ Abluka etkisini hemen gösterdi ve asiler görüşme taraftarı oldular. Bu yaşananlar Avrupa kamuoyunda büyük heyecan uyandırdı. İki devlet arasında çıkacak bir harbin bir Avrupa harbine dönüşmesinden endişe duyuyorlardı. Bunun üzerine Fransa'nın teklifi ve diğer ülkelerinde onayı ile sorunun Paris Antlaşması devletlerince bir konferansta görüşülmesi kararına varıldı.²⁰⁹ Konferansa Yunanistan katılmayı reddetti. Kırk bir gün süren Konferansta Osmanlı Devleti'nin istek ve görüşleri haklı görülerek bu durum Yunanistan'a bildirildi.²¹⁰ 6 Şubat 1869'da Yunan hükümeti batılı devletlerin de baskısı ile

---

¹⁹⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 25-27.

²⁰⁰ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 226.

²⁰¹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 27; Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 768; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 223.

²⁰² Adanın Vali yardımcılarında biri Rum olacak ve diğer memuriyetlerden de yarısı Müslüman ve yarısı Hristiyan olarak belirlenecek. Vilayet, sancak ve kazaların Müslüman ve Hristiyan eşit dağılımlı üyeleri olacak. Resmî kurumlarda Türkçenin yanında Rumca da kullanılacaktı. Bkz. Öztuna, *Osmanlıya Veda*, 116.

²⁰³ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 228.

²⁰⁴ Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz" 768; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 228.

²⁰⁵ Mehmet Emin Ali Paşa, bölgede yapmış olduğu incelemeler ile Girit Adasını elde tutmanın zorluklarını görmüş ve muhtariyet konusunda devlet ileri gelenleri ile görüşmüştür. Durumun ciddiyetini anlayan Padişah yeni düzenlemeler için onay vermiştir. Bkz. Türkmen, "Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları: Yunan İsyanını Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler (1821-1869)", 865.

²⁰⁶ Öztuna, *Osmanlıya Veda*, 117; İnal, *Osmanlı Devrinde Son Dönem Sadriazamlar*, 23.

²⁰⁷ Öztuna, *Osmanlıya Veda*, 119.

²⁰⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 35.

²⁰⁹ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 229.

²¹⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 36.

bildiriyi kabul etti. Böylece Avrupa statükosunun korunması esas alınarak Doğu Akdeniz’de bunalım önlenmiş ve Girit sorunu sona erdirilmiş oldu.²¹¹

2.1.2.5 Mısır Seyahati ve Mısır’ın Muhtariyet Haklarının Genişletilmesi

Doğu ve Batı ticaret yollarının kesiştiği noktada bulunan ve Nil nehrinin vermiş olduğu verimli tarım havzasından kaynaklı olarak tarih boyunca birçok güç odağının ilgisini çeken Mısır Osmanlı Devleti’nin idaresine 1517 yılında I. Selim döneminde girmiş ve Beylerbeyliği şeklinde yönetilmiştir. ²¹² 1798 Fransız işgali ile Mısır’ın önemi bölgede bir hayli artmış ve İngiliz ve Fransızların mücadele alanlarından biri haline gelmiştir. Fransız işgalinden kurtarılan Mısır’ın içinde bulunmuş olduğu karışık durumdan faydalanmasını bilen ve yıldızı parlamaya çıkan Mehmet Ali Paşa 1805 ‘te Mısır valiliğine getirilmiştir. Bu tarihten itibaren Mısır’ı Mehmet Ali Paşa’nın soyundan gelen kimseler saltanat usulü ile yönetmişlerdir.²¹³

18 Ocak 1863’te Mısır valisi olan İsmail Paşa Avrupalı eğitim almış ve Mısır için hedefleri olan biriydi. Ancak hedeflerine dedesi Mehmet Ali Paşa gibi silahlı mücadele ile gitmek istemiyordu. Onun benimsemiş olduğu yöntem Avrupa devletleri ve Osmanlı Devleti nezdinde iyi görünmek ve onları etkileyerek birtakım imtiyazlar koparmaktı. Bu amacına yönelik vali olduktan sonra ilk iş olarak adet üzerine İstanbul’a geldi. Padişah ve devlet adamlarına çeşitli hediyeler takdim ederek onları kazandı. Ayrıca Sultan Abdülaziz’i Mısır’a davet etti.²¹⁴

Devlet adamlarının da tavsiyesi ve özellikle Fuat Paşanın²¹⁵ ısrarı ile Padişah zaten gitmek istediği Mısır seyahatine çıkmaya karar verdi.²¹⁶ Padişah 3 Nisan 1863’te İstanbul’dan Feyz-i Cihat vapuru ile ayrılmış ve Mısır’a varmak üzere yola çıkmıştır.²¹⁷ Bu olay Mısır’ın alınışından (1517) itibaren bir Osmanlı Padişahının ilk Mısır ziyareti oldu. Padişah, Mısır valisinin misafiri olarak büyük bir coşku²¹⁸ ile halk ve devlet erkani tarafından karşılandı. Padişahın kafilesinde

²¹¹ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 229; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 230.

²¹² Seyyid Muhammed es-Seyyid, “Mısır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.29, (Ankara: TDV Yay., 2004), 563.

²¹³ Hilal Görgün, “Mısır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.29 (Ankara: TDV Yay., 2004), 569.

²¹⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 39-40; Uçarol, *Siyasi Tarih*, 216; Görgün, “Mısır”, 569; Akşin v. dğr., *Türkiye Tarihi 3-Osmanlı Devleti 1600-1908*, 140.

²¹⁵ Bu seyahatten son Sultan Abdülaziz, Fuat Paşaya “Yaver-i Ekrem” unvanını vermiştir. Daha önce böyle bir unvan kullanılmamış olup ilk olarak Fuat Paşaya verilmiştir. Bkz. Cevdet Paşa, *Sultan Abdülhamid’e Arzlar (Maruzat)*, haz. Yusuf Halaçoğlu, (İstanbul: Babıali Kültür Yay., 2017), 73.

²¹⁶ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 204; Ali Kemal Aksüt, *Sultan Aziz’in Mısır ve Avrupa Seyahati*, (İstanbul: Ahmet Sait Oğlu Kitapevi, 1944), 4; Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Millî Mücadele*, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yay., 2012), 66.

²¹⁷ Aksun, *Darbe Kurbanı Abdülaziz Han*, 51; Öztuna, *Osmanlıya Veda*, 106.

²¹⁸ Halkın göstermiş olduğu tezahür Abdülaziz’i son derece mutlu etmiş ve Babıali’ye göndermiş olduğu hatt-ı hümayunda bu memnuniyetini belirtmiştir. Bkz. Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 1; Yavuzdan beridir Padişahların ayak basmadığı Mısır halkı sokakları doldurmuş ve avazlarının çıktığı kadar Padişah övgü dolu sözler sarf etmişlerdir. Bkz. Cevdet Paşa, *Sultan Abdülhamid’e Arzlar (Maruzat)*, 74.

şehzadeler Murad, Abdülhamid ve Mehmet Reşat'ta vardı.²¹⁹ Bu seyahat Mısır eyaleti ile devletin bağlarını güçlendirmiş ayrıca Avrupalı güç odaklarının İsmail Paşa üzerine kurdukları hayalleri de bertaraf etmiştir.²²⁰

İç idarede çeşitli reformlar gerçekleştiren İsmail Paşa, Padişahı etkilemek içinde çalışmalarına devam ediyordu. 1864'te Hicaz bölgesinde çıkan bir isyana yardımcı birlikler gönderdi. 1866 Eflak ve Boğdan olaylarında İstanbul'a 8 bin asker gönderdi. Ayrıca devletin ileri gelenlerine de hediyeler sunmaktan geri kalmıyordu.²²¹ İsmail Paşa Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan yararlanmak ve Balkan bölgesinde yerel yönetimlere verilen birtakım hakları da görerek Mısır'ın veraset sisteminde değişiklik yapılmasını Osmanlı hükümetinden talep etti. Padişah valinin bu isteğini 27 Mayıs 1866 tarihli bir ferman ile kabul etti. Bu ferman ile Mısırda uygulanan "Ekberiyet" anlayışı kaldırılarak valiliğin babadan oğula aktarılacağı saltanat sistemine dönüştürüldü. Ayrıca Mısır ordusu 18 bin 'den 30 bine çıkarılıyordu. Ancak bu imtiyaz karşılığında Mısır'ın devlete ödemiş olduğu yıllık vergi 80 bin keseden 150 bin keseye çıkarıldı.²²²

1866 Girit isyanını fırsat bilen İsmail Paşa, Osmanlı devletine gönüllü olarak 18 bin kişilik bir kuvvet gönderdi.²²³ Bu yardıma karşılık olarak Girit valiliğinin kendisine verilmesini istedi ancak bu durum Avrupa erkanı tarafından kabul edilmeyince kendisine "Aziz Mısır" unvanının verilmesini talep etti. Ancak Babıali bu unvan yerine "Hidiv" unvanını uygun gördü. Karar 8 Haziran 1867 tarihli ferman ile onaylandı ve İsmail Paşa mahalli bazı mali, iktisadi ve idari ayrıcalıklar daha kazanmış oldu. Bu unvan ile Mısır bir prenslik payesine geldi.²²⁴

Bir diğer önemli gelişme, İsmail Paşa'nın 19 Mart 1866 tarihinde Babıali'den almış olduğu izinle Süveyş Kanal projesine başlamasıdır. Kasım 1869'da büyük ve şaşalı bir açılış töreniyle kanal hizmete girdi. Açılışa Avrupa'dan pek çok davetli katılım gösterdi.²²⁵ İstiklal yolunda istikrarlı bir şekilde yürüyen İsmail Paşa Osmanlı Devleti ile ters düşmeye başladı. Para sıkıntısını öne sürerek kuvvetlerini Girit adasından çekmesi, Yunanistan'a yardım göndermesi, İstanbul'a danışmadan askeri hamleler gerçekleştirme isteğinde bulunması, 1869 da Avrupa'ya yaptığı seyahatte bağımsız bir ülke lideri gibi davranması ters düşmenin sebeplerinden oldu. Osmanlı Devleti tüm bu yaşananlar karşısında Mısır Hidivi'ne bir

---

²¹⁹ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 204.

²²⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 40.

²²¹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 41; Akşin v. dğr., *Türkiye Tarihi 3-Osmanlı Devleti 1600-1908*, 140.

²²² Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 41-42; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 207; Görgün, "Mısır", 570; Akşin v. dğr., *Türkiye Tarihi 3-Osmanlı Devleti 1600-1908*, 140.

²²³ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 216.

²²⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 43; Uçarol, *Siyasi Tarih*, 216; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 207-208.

²²⁵ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 218; Görgün, "Mısır", 570; Akşin v. dğr., *Türkiye Tarihi 3-Osmanlı Devleti 1600-1908*, 141.

ihbarname gönderdi ve yetkilerinin dışına çıkmamasını istedi. İngiltere ve Fransa da sorun çıkmaması için yatıştırıcı politika izlediler.²²⁶

İmtiyaz elde etme konusunda sınır tanımayan İsmail Paşa, Ali Paşa'nın da ölümünü fırsat bilerek Babıali'den yeni haklar almak için İstanbul'a geldi. Yapılan görüşmeler ile 1841'den beri Mısır hakkında yapılan düzenlemeler tek ferman haline getirildi. İsmail Paşa bu son ferman ile Mısır'ı müstakil denilecek bir eyalet haline getirmeyi başardı. Fakat bu iş için Osmanlı devletine 600 bin lira harç ödemek zorunda kaldı.²²⁷

Hidiv İsmail Paşa nice uğraş ve entrikalarla elde etmiş olduğu ayrıcalıklarını iyi değerlendiremedi. Avrupalı devletlere borçlanması ve Mısır'ın mali iflasına sebep olmasından ötürü İngiltere ve Fransa'nın baskısı ile 1879 yılında valilik görevinden azledildi.²²⁸

2.1.2.6 Abdülaziz'in Avrupa Seyahati

Askeri seferler dışında hiçbir Osmanlı Padişahı devlet sınırları dışında bulunmamıştır.²²⁹ Halife unvanını taşıyan Padişahların İslam toprakları dışındaki farklı ülkeleri ziyaret etmesi de Müslüman alemi nezdinde kabul görmeyeceği kesindi. Osmanlı Padişahlarına ilk defa Avrupa seyahati teklifi Kırım Savaşına katılan ve İstanbul'a gelen II. Napolyon'un kuzeni Prens Jerome tarafından Sultan Abdülmecid'e yapılmıştır. Ancak bu seyahat Abdülmecid değil kardeşi Abdülaziz'e nasip olmuştur.²³⁰

Abdülaziz'in Avrupa seyahati fikri, Fransa İmparatoru III. Napoleon'un Paris sergisine Sultanı daveti üzerine uyanmıştı. Son dönemlerde İmparatorluğun içinde bulunduğu balkan sorunları, Girit meselesi, Rusya-Fransa yakınlaşmaları ve Girit isyanında Fransa'nın Yunanistan'ın tezini desteklemesi böyle bir seyahatin doğuracağı politik avantajları da göz önünde bulundurarak gerçekleşmiştir. Devlet adamları Sultan Abdülaziz'i bu yönde teşvik etmişlerdir.²³¹ Ayrıca bu seyahat, Fransa ve İngiltere'nin büyük Müslüman gruplara hükmettikleri için büyük bir anlam taşımaktadır.²³²

Sultan Abdülaziz 21 Haziran 1867 Cuma günü, öğleden sonra "*Sultaniye*" adlı şahsi vapuru ile hareket etmiştir. Padişahın seyahat kafilesinde; Velihaht Murat Efendi, Şehzade Abdülhamit, Padişahın büyük oğlu Yusuf İzzettin Efendi ve Hariciye Nazırı Fuat Paşa da bulunmaktadır.²³³

²²⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 44-45.

²²⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 46-47.

²²⁸ Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 770.

²²⁹ Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876*, 2: 8; Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu*, 218.

²³⁰ Karaer, Nihat, *Paris, Londra, Viyana; Abdülaziz'in Avrupa Seyahati* (Ankara: Phoenix Yay., 2007), 34.

²³¹ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 216; Aziz Tekdemir, "1867 Paris Sergisi ve Sultan Abdülaziz'in Sergi Ziyareti", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3/6, (Temmuz 2013), 9.

²³² Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 217.

²³³ Ward, "Abdülaziz'in Avrupa Seyahati", 2:120.

Padişahın yokluğunda İstanbul'da bulunacak saltanat naibi olarak Ali Paşa görevlendirilmiştir.²³⁴ Sultan, Fransız ve İngiliz donanmalarının da eşlik etmesiyle 25 Haziran'da Messina, 28 Haziran'da Napoli ve 29 Haziran'da Toulon şehirlerine uğradıktan sonra 30 Haziran'da Paris'e varmıştır.²³⁵ Sultan burada on bir gün kalmıştır.²³⁶ Sultan bu on gün boyunca kendisi adına düzenlenmiş birçok organizasyona katılmış, sergi alanını gezmiş, tiyatroya gitmiş ve Paris'in görülecek yerlerini gezmiştir. Fransa'da bulunduğu bu süre zarfında Avusturya ve Prusya elçileri tarafından Viyana ve Berlin'e davet edilmiştir.²³⁷

Padişah 10 Temmuz günü öğleden sonra Paris'ten Londra'ya doğru hareket etmiştir. Dover limanında Viktoria adına Prens Eduard tarafından resmî törenle karşılanmıştır. Buradan trenle Londra'ya hareket etmiştir. Kraliçe tarafından iyi bir şekilde ağırlanan Sultan namına ziyafetler verilmiş, balolar düzenlenmiş, konser ve tiyatro gösterileri tertip edilmiştir. Ayrıca Sultan burada askeri tesisleri de gezmiştir. Kraliçe tarafından kendisine Diz-bağı nişanı takdim edilmiştir.²³⁸ Londra'da on bir gün kalan Padişah buradan 23 Temmuz'da ayrılarak 24 Temmuz'da Belçika'nın başkenti Bürüksel'e geçmiş ve burada II. Leopold ile görüşmüştür. Buradan Prusya'da Kral I. Wilhelm ile görüştüktan sonra Viyana'ya hareket eden Sultan 28 Temmuz'da Viyana tren istasyonunda onu Kral I. Frasnçois- Jeseph karşılamıştır. Şerefine organizasyonlar tertip edilen Abdülaziz burada üç gün kalmıştır. 31 Temmuz'da Macaristan'ın başşehri Buda-Peşte'ye, arkasından da 3 Ağustos'ta Vidin'den Türk topraklarına giriş yapmıştır. ²³⁹ Buradan Rusçuk ve Varna üzerinden 7 Ağustos'ta İstanbul' a gelmiştir. Padişah İstanbul'da devlet erkanı ve halk tarafından büyük bir coşku ile karşılanmıştır. Kırk yedi günlük bu seyahat esansında Sultan ve beraberindeki devlet adamları birçok ülke ve şehir görmüş adlarına birçok organizasyon tertip edilmiştir. Beş lidere misafir olmuş ve sekiz farklı memleket görmüştür. ²⁴⁰

Gezinin Osmanlı ülkesinin Batı karşısında geri kalmışlığının bizzat sultan nezdinde görülmesi dışında Sultan Abdülaziz nezdinde bazı olumsuz etkisi olmuştur. Bunlardan ilki Müslüman adetlerine göre Halife olan Padişahın yabancı memleketlere gitmesinin bırakmış olduğu olumsuz intiba. İkinci bir etki yanında götürmüş olduğu veliaht Murat efendinin Avrupa'da bırakmış olduğu olumlu izlenimlerdir. Bu durum padişaha karşı muhalefeti kuvvetlendirmiştir. Bir diğer olumsuzluk ise Padişah'ın bu tarihten sonra lüks yaşama daha da meyletmesi olmuştur. Bu durum Osmanlı maliyesine ayrıca yükler getirmiştir.²⁴¹ Bu unsurlar dışında

---

²³⁴ Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876*, 2: 9; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 217; Tekdemir, "1867 Paris Sergisi ve Sultan Abdülaziz'in Sergi Ziyareti", 12.

²³⁵ Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu*, 219; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 218.

²³⁶ Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876*, 2: 9.

²³⁷ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 219; Ward, "Abdülaziz'in Avrupa Seyahati", 2: 120-121.

²³⁸ Ward, "Abdülaziz'in Avrupa Seyahati", 2: 121-123.

²³⁹ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 219-222; Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 270.

²⁴⁰ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 221-223; Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 771.

²⁴¹ Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 771.

seyahat oldukça başarılı olmuştur.²⁴² Girit meselesinde Avrupa'nın desteği alınmaya çalışılmıştır.²⁴³ Osmanlı reform faaliyetlerine hız verilmesi anlamında Avrupa örneğinin canlı görülmesi ayrıca öneme sahiptir.²⁴⁴

2.1.2.7 1856 Paris Antlaşmasının Karadeniz ile İlgili Hükümlerinin Tadili ve Osmanlı Rus Yakınlaşması.

Kırım savaşı sonrasında imzalanan Paris Antlaşmasına göre Karadeniz'e sahili olup olmaması fark etmeksizin hiçbir devletin donanma bulunduramayacağını ve boğazların daimî olarak savaş gemilerine kapalı kalacağı belirtilmiştir.²⁴⁵ Bu durum Rusya'nın Karadeniz hakimiyetini büyük oranda sonlandırmıştı. Mevcut Rus deniz unsurları yok edilmiş ya da kaldırılmıştı. Bu durum Rusya'nın büyük bir saygınlık kaybına yol açmıştı.²⁴⁶ Abdülaziz döneminde Osmanlı donanmasının büyüüp gelişmesi de Rusya'yı bir hayli tedirgin etmiştir. Avrupa'daki güç dengelerinden de faydalanan Rusya Paris Antlaşmasında imzası bulunan devletlere Karadeniz ile ilgili kısıtlayıcı maddelerini tanımadığını bildirmiştir.²⁴⁷

Böylelikle Osmanlı Devleti için Rus tehdidi tekrardan ortaya çıkmış oldu.²⁴⁸ Ruslara karşı tek başına kalmak istemeyen Babıali İngiltere başta olmak üzere Avrupalı devletler ile birlikte hareket ederek bu konuyu halletmeyi hedeflemiştir. Rusların Karadeniz'de sahip olacağı deniz gücünün temelde amacının Osmanlı Devleti olduğunu biliyordu. Babıali Rusya'nın kendisini savunma amacıyla kuvvet bulundurabileceğini kabul etmekle birlikte Boğazların denetimi noktasında taviz vermek istemiyordu.²⁴⁹ Rusların İngiltere'nin çağrısı üzerine Türkiye, Almanya, Avusturya, İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya'nın katılımıyla Londra'da 17 Ocak 1871'de konferans toplanmıştır.²⁵⁰

Elli yedi gün süren toplantılar sonrasında 13 Mart 1871'de varılan anlaşma ile Karadeniz'in tarafsızlığı son bulmuştur.²⁵¹ Ayrıca Osmanlı Devleti'nin barış zamanlarında boğazları savaş gemilerine kapalı tutmasına da son verilmiştir. Buna karşılık Babıali'nin gerekli gördüğü vakitlerde dost, düşman fark etmeksizin boğazlardan geçirme konusunda serbest bırakılmıştır.

---

²⁴² Küçük, "Abdülaziz", 180.

²⁴³ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 223.

²⁴⁴ Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876*, 2: 9-10.

²⁴⁵ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 233.

²⁴⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 54.

²⁴⁷ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 233; Küçük, "Abdülaziz", 180; Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 59; Uçarol, *Siyasi Tarih*, 308.

²⁴⁸ Küçük, "Abdülaziz", 180.

²⁴⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 62.

²⁵⁰ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 233.

²⁵¹ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 308.

²⁵² Bu anlaşma ile Ruslar, Paris Antlaşması'nın Karadeniz'de egemenlik haklarını kısıtlayan kararlarından sıyrılmış oldu. Rus başarısı Kırım Harbi'nin bir intikamı olarak görüldü.²⁵³ Avrupalı devletler ise Londra Antlaşması ile olası bir savaşa mâni olduklarından dolayı memnundular.²⁵⁴

Avrupalı devletlerin izlemiş olduğu politikalar ve iç vaziyetleri de göz önünde bulundurularak 1871 Londra Konferansından sonra geçici de olsa Babiali Rusya yaklaşması gerçekleşmiştir.²⁵⁵ Bu durum Osmanlı Devleti'nin son yüzyıl içerisinde takip etmiş olduğu politikaya uygundu. Rus elçi İgnatief Osmanlı Devleti'nin Rus nüfuzunda bulunması taraftarıydı ve yaklaşma hamlesi Rusya tarafından geldi.²⁵⁶ Sadrazam Ali Paşa Fransa'nın Avrupa'da güç kaybetmiş olmasından ve yakın zamanda eski gücüne kavuşamayacağı düşüncesinden ötürü Rusya'nın bu barışçıl görünen yaklaşımını geri çevirmedi.²⁵⁷ Her iki tarafın hükümdarlarından da benzer söylemler kamuoyunda görülmeye başlandı. ²⁵⁸

Ali Paşa'nın erken vefatı üzerine Padişah Mahmut Nedim Paşayı sadarete getirdi. Ancak Mahmut Nedim dış siyasette Tanzimat esaslarını devam ettiremedi. Ali Paşa Rusya ile dostluk ilişkileri kurarken iç işlerine müdahale ettirmemeyi ve Avrupalı devletlerden kopmamayı bir ilke haline getirmişti. Ancak yeni sadrazam onun bu politikasını da anlamamış olacak ki ülkenin tamamen Rus yanlısı bir politika izlemesinde etkili olmuştur.²⁵⁹ Öyle ki elçi İgnatief akıl hocası kabul edilmiş ve bir danışma organı olarak görülmüştür.²⁶⁰ Ali Paşa'nın ölümünden sonra takip edilen yanlısı dış politika anlayışı 93 Harbi'nin çıkmasında en önemli yapı taşlarından birini teşkil etmiştir.²⁶¹

2.1.2.8 Hersek İsyanı

Hersek, Bosna'nın Güney Batısında yer alan bazı zamanlarda müstakil olarak idare edilmiş ve 1875'te Bosna vilayetine bağlı bir sancak konumunda idi. 1875 hareketlenmeleri öncesinde Bosna ve Hersek nüfusu yaklaşık bir milyon iki yüz bin dolaylarındaydı. Gayrimüslim unsurlar

---

²⁵² Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 233.

²⁵³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 64.

²⁵⁴ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 309.

²⁵⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 64.

²⁵⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 67; Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 772.

²⁵⁷ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 310.

²⁵⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 67.

²⁵⁹ Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 772.

²⁶⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7:71.

²⁶¹ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 310-311.

Müslümanlara göre daha çoğunlukta idi. Ancak Müslümanların yaşam koşulları daha iyi durumdaydı.²⁶²

1870 yılında Fransa'nın Almanya'ya yenilmesi ile birlikte eski gücü kalmamıştı. İngiltere²⁶³ ise Avrupa ile artık eskisi kadar alakadar değildi. Bu ortam içerisinde Avrupa Almanya, Avusturya ve Rusya'nın nüfuzu altına girmişti. Bu üç devlet zaman zaman toplantılar yapıyorlar ve kıta Avrupa'sının geleceği ile ilgili kararlar alıyorlardı. Bunlar içerisinde Osmanlı egemenliğinde bulunan Hristiyan unsurları kışkırtıcı ve koruyucu kararlar da vardı. Kendi menfaatleri doğrultusunda Balkan Hristiyanlarına el altından silah ve para yardımı yapan Avusturya²⁶⁴ ve Rusya²⁶⁵ bölgeye heyetler de göndermişti. İşte bu destek ortamı içerisinde Hersek ayaklanması gerçekleşti.²⁶⁶

1874-75 Bosna- Hersek'teki gayrimüslim köylüler hasatın kötü olduğu vakitlerde dahi mültezimlerin alacaklarını tahsil etmeye çalışmaları nedeniyle huzursuzdular.²⁶⁷ Bu doğrultuda ayaklanma ilk olarak Nevesin kazasında Hristiyan halktan bazılarının vergi karşıtı hareketleri ile baş gösterdi. Bölge halkından 160 kişi²⁶⁸ ağnam vergisi vermemek²⁶⁹ ve Osmanlı kuvvetlerinden kurtulmak için Karadağ'a sığındı. Karadağ Prensi bu durum karşısında Rus elçi İgnatief'ten yardım istedi. Elçinin arabuluculuğu ile Babıali asileri affedip eski yerlerine dönmesine müsaade etti. Ancak bu durum karşısında şımaran asiler bölge halkına zarar vermeye başladı.²⁷⁰ Bu ortam içerisinde isyan resmen 24 Temmuz 1875'te başladı.²⁷¹ Babıali Batılı devletlerin bu olaylara müdahale edeceklerini ve isyanın bölgede yayılma tehlikesinin

²⁶² Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 72; Mahmut Celaledin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, Yay. Haz. İsmet Miroğlu, (İstanbul: Berekat Yay., 1983), 52; Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 702.

²⁶³ Üçlü İmparator liginden hoşlanmayan İngiltere Osmanlı hükümetinin isteği üzerine konsolosların Hersek konusundaki aracılık olayına dahil oldu. 25 Ağustos 1875'te İngiliz hariciye teşkilatından İstanbul elçiliğine çekilen bir telgrafta konsolosların veya dışardan herhangi bir gücün Hersek olaylarına dahil olmasındansa Osmanlı devletini olayı kendisinin halletmesi taraftarı olduğunu belirtmiştir. Bkz. Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 704-705.

²⁶⁴ Rusların Balkan politikasından dolayı Avusturya bölgede daha aktif rol almayı tercih etmiştir. 1875'te Avusturya İmparatorunun Dalmaçya gezisi, isyan bölgesine verilen silah ve cephane desteğinin yanı sıra ülkesinde mültecilere verilen destek önemli göstergelerdedir. Bkz. Mehmet Köseoğlu, "Viyana Mizah Yayını Kikeriki'nin Politik Karikatürlerinde Sultan Abdülaziz Devrinde Hersek İsyanlarının İlk Yılı (1875)", *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu*, c. 4, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay. 2013), 3.

²⁶⁵ Hersek ayaklanmasının asıl merkezi Moskova olarak görülür. Panslavizm amaçlı komitelerin isyandaki etkisi Türk ve İngiliz belgelerinde de açıktır. Bkz. Mithat Aydın "Bosna-Hersek Ayaklanması (1875)'nda Panslavizmin Etkisi ve Sırbistan ve Karadağ'ın Rolü". *BELLE TEN* 69, sy. 256, (Aralık 2005), 920.

²⁶⁶ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 246; Uçarol, *Siyasi Tarih*, 321; Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 704.

²⁶⁷ Halil İncalcık, Donald Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çev. Ayşe Berktaş, Süphan Andıç, Serdar Alper, c.2, (İstanbul: Eren Yay. 2004), 995

²⁶⁸ Sayı konusunda netlik yoktur. 120- 300 arası farklı rakamlar belirtilir. Bkz. Zafer Gölen "Osmanlı Yurdu Olan Bosna Hersek'te XIX. Yüzyıldaki Siyasi Olaylar", *BELLE TEN* 74, sy. 270, (Ağustos 2010), 454.

²⁶⁹ İsyan ateşi köylüler ile vergi memurları arasında vergi meselesinden kaynaklı olarak çıktığı belirtilmiştir. Bkz. Engelhard, *Türkiye ve Tanzimat*, 325.

²⁷⁰ Celaledin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, 51-52.

²⁷¹ Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 772; Gölen "Osmanlı Yurdu Olan Bosna Hersek'te XIX. Yüzyıldaki Siyasi Olaylar"454.

olacağını biliyordu ve buna mâni olmak amacıyla ayaklanmayı kuvvet yoluyla değil de iyi yollarla ve anlaşarak halletme yolunu tercih etti. Ancak bu yöntem devletin güçsüzlüğü olarak görüldü ve isyanın daha da alevlenmesine sebep oldu. Babıali yöntem değişikliğine giderek asilerin üzerine bu kez kuvvet gönderdi.²⁷² Ancak ayaklanma genişlemişti ve bölgede heyecanla karşılandı. Bilhassa Rusya, Karadağ ve Sırbistan'dan yardım geliyor ve gönüllüler²⁷³ savaşa katılıyorlardı.²⁷⁴

Osmanlı hükümeti isyanı bastırmak için Hersek'te Otuz tugay ve dört bölük süvari topladı. Ancak bölgenin engebeli yapısından kaynaklı olarak tam bir netice elde edemedi. Mücadeleye kendini korumak isteyen sivil halkta katıldı. Bu durum kısa zamanda Müslüman-Hristiyan çatışmasına döndü. Gelişmeleri malzeme olarak kullanmak isteyen Batılı devletler²⁷⁵ kamuoyunda Hristiyanların katledildiğine dair²⁷⁶ söylentiler yaymaya başladı.²⁷⁷

Avusturya ve Rusya Osmanlı Devleti'ne teminat vermelerine rağmen asilere destek²⁷⁸ vermeye devam etmekteydi. Osmanlı hariciyesi Paris Antlaşmasını imzalayan devletlere müracaat ederek asilerin dışardan yardım aldığını ve buna mâni olmak için konsoloslardan bir heyetin kurulması gerektiğini bildirdi. Batılı devletler bu durumu kabul etti. Ancak konsoloslara yüklenen bu mühim vazifeden hiçbir sonuç çıkmadı. Bu esnada asiler imtiyaz ve hak taleplerini Babıali'ye bildirdiler. Ragüza'da konsololar nezdinde asiler ile yapılan görüşmelerde asiler Türklere itimat etmediklerini belirterek istedikleri imtiyazları bir kez daha dile getirdiler. Bu imtiyazlar; mezhep hürriyeti, Hristiyan mahkemelerinin kurulması, vergi sisteminin düzenlenmesi ve muhtariyet hakkının verilmesi şeklinde idi.²⁷⁹

Bu esnada Berlin'de bir araya gelen Avusturya, Almanya ve Rusya liderleri Osmanlı Devletine sunmak maksadıyla bir rapor(Andrassy) hazırlığına giriştiler.²⁸⁰ Osmanlı devlet adamlarını bunu haber alır almaz iç işlerine müdahaleyi önlemek için Hristiyanlara hak ve imtiyazlar tanıyan bir adalet fermanı yayınladı.²⁸¹ Bu ferman Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın benzeri

²⁷² Ahmet Cevdet Paşa, *Tezahir 40- Tetimme*, Yay. Haz. Cavid Baysun, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Bas., 1991), 147.

²⁷³ Karadağ ve Sırbistan'dan gönüllü adı ile asker gelmiş, Rusya'dan para ve rütbeli askerler alınmıştır. Bkz. Aksun, *Darbe Kurbanı Abdülaziz Han*, 198.

²⁷⁴ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 321-322; Küçük, "Abdülaziz", 180.

²⁷⁵ Petersburg hükümeti para karşılığı Avrupa gazetelerinde Türk zulmü adı altında yazılar yazdırmıştır. Bkz. Aksun, *Darbe Kurbanı Abdülaziz Han*, 198.

²⁷⁶ İsyân süresince yaklaşık 200 gazeteci bölgeye gelmiş ve Osmanlı Devleti'ni kınayan 3 bin yazı kaleme alınmıştır. İngiltere'de Liberal Parti tarafından Eylül 1876 da yayınlanan doğu sorunu ve zulüm adlı broşürü ilk günden 200 bin adet satmıştır. Bakınız, Gölen "Osmanlı Yurdu Olan Bosna Hersek'te XIX. Yüzyıldaki Siyasi Olaylar", 455.

²⁷⁷ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 247; Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 75; Gölen "Osmanlı Yurdu Olan Bosna Hersek'te XIX. Yüzyıldaki Siyasi Olaylar", 455; Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 702.

²⁷⁸ Osmanlı Hariciye Nazırı Safvet Paşa İngiliz Büyükelçisi Elliot'la konuşmasında ayaklanmanın dış desteğinden bahseder. Bakınız, Aydın "Bosna-Hersek Ayaklanması (1875)'nda Panslavizmin Etkisi ve Sırbistan ve Karadağ'ın Rolü"921; Engelhard, *Türkiye ve Tanzimat*, 325.

²⁷⁹ Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 773; Engelhard, *Türkiye ve Tanzimat*, 326.

²⁸⁰ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 328; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 95.

²⁸¹ Gölen "Osmanlı Yurdu Olan Bosna Hersek'te XIX. Yüzyıldaki Siyasi Olaylar", 456-457; Aksun, *Darbe Kurbanı Abdülaziz Han*, 213;

nitelikler taşıyordu.²⁸² Ancak gene de Paris Antlaşmasında imzası olan devletlerin ortak nota²⁸³ vermelerine mâni olunamadı.²⁸⁴ Nota reddedilirse barışın sağlanamam tereddütleri vardı. Babıali adalet fermanı²⁸⁵ ile paralel noktalar²⁸⁶ içeren notayı kabul etti ancak bu kez asiler tarafından kabul edilmedi.²⁸⁷ Asiler daha farklı ve köklü isteklerde bulundular. ²⁸⁸ Barışı sağlama yolundaki atılan bu son adımın da başarısız olması, bölgenin huzuruna Türkler 'in engel olmadığının bir göstergesi oldu. Notanın reddi bölgede büyük bir heyecan ve bekleyiş uyandırdı. Bir müddet sonra da beklenmekte olan Bulgar isyanı patlak verdi ve olaylar büyük bir Balkan bunalımına dönüştü.²⁸⁹

2.1.2.9 Bulgar İsyanları

Bulgar toprakları 14. Yüzyıl'ın sonlarında Yıldırım Bayezid döneminde Osmanlı topraklarına katılarak merkezi Sofya olan Rumeli Beylerbeyliğine bağlandı.²⁹⁰ 18 Yüzyıl'a kadar Balkan coğrafyasında Bulgar milleti olarak ifade edebileceğimiz bir topluluğun varlığı bilinmiyordu. 18. Yüzyıl'ın ikinci yarısında kendi tarihlerini araştırmaya başlayan²⁹¹ bu millet Fransız ihtilali düşünceleri doğrultusunda diğer milletlerden de etkilenerak milli devlet istemiyle hareketlere başladı.²⁹²

Osmanlı yönetimi altında Bulgarların ayrı bir kiliseleri olmayıp dini ve mezhepsel konularda fener patrikhanesine bağlı olarak işlerini yürütmekteydi.²⁹³ Fenerli Rumların idaresinden memnun olmayan²⁹⁴ ve Osmanlı yönetiminden ciddi manada şikayetleri olmayan Bulgarların

---

²⁸² Engelhard, *Türkiye ve Tanzimat*, 327.

²⁸³ Andrassy Notası için bakınız. Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 81.

²⁸⁴ Gölen "Osmanlı Yurdu Olan Bosna Hersek'te XIX. Yüzyıldaki Siyasi Olaylar", 458.

²⁸⁵ Bu ferman sadece Bosna ve Hersek Hristiyanları için değil tüm Osmanlı Hristiyanlarını kapsayan bir reformu içeriyordu. İngiltere'nin tavsiyesi üzerine yayınlandı. Amaç ortalığı yatıştırmaktı. Bkz. Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 706.

²⁸⁶ Notadaki üç maddenin Adalet Fermanında da olduğu Rus elçisi İgnatief tarafından belirtilerek kabul edilmesi yönünde görüş bildirmiştir. Bakınız, Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 773.

²⁸⁷ Sultan Abdülaziz hiçbir fedakarlıktan kaçınılmadan Hersek meselesinin bir an önce halledilmesini istemiş ve Bosna'da yirmi, Hersek'te kırk iki, İşkodra'da on bir, Yenipazar ve Niş tarafında yetmiş tabur asker toplanmıştır. Bkz. Aksun, *Darbe Kurbanı Abdülaziz Han*, 215.

²⁸⁸ Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 773.

²⁸⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 82; Küçük, "Abdülaziz", 180.

²⁹⁰ Osman Köse, "Bulgaristan Eمارeti ve Türkler (1878-1908)", *Turkish Studies /Türkoloji Dergisi* 1, sy. 2, (2006), 260-261; Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 84.

²⁹¹ Bulgar aydın kitesinin 19.yüzyıl başlarına değin ulusal kimlik problemlerinin içinde olmalarının sebebi Rum eğitimi ve bağlı oldukları Fener Patrikhanesi olarak görülür. Bakınız, İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, (İstanbul: Kronik Yay., 2019), 87-88.

²⁹² Hüseyin Vehbi İmamoğlu, "19. Yüzyıl İsyanlarında Avrupa'nın Rolü ve Osmanlı Devleti'nin Reaksiyonu", *Tehcirin 100. Yılında Osmanlı'nın Son Dönemindeki İsyanlar Uluslararası Sempozyumu*, ed. Mehmet Karataş vd. (Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Bas., 2014), 350-351;

²⁹³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 84; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 232.

²⁹⁴ İlk olaylar dini ayinlerin Bulgarca yapılması yönündeki talepler sonrasında Fener Rum Patrikhanesinin bazı Bulgar rahipleri aforoz etmesiyle başlamıştır. Bakınız, Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 121.

ilk milli kalkışmaları Türk yönetimine karşı değil, Ortodoks- Rumlarına karşı gerçekleşti.²⁹⁵ Türk egemenliğine karşı ilk Bulgar isyanı ülke dışında Belgrat'ta hazırlanmış ve sonra çetecilik faaliyeti olarak devam etmiştir. Bu isyan faaliyetinde; Rus seferlerinden ve kaybedilen topraklardan ötürü bölgeye yerleştirilen Tatar ve Çerkez²⁹⁶ unsurların bölgede çıkarmış olduğu huzursuzluklar, idari ve sosyal meseleler, yerel yöneticilerin hataları gibi konular başı çeker. Aynı zamanda Rusya'nın takip etmiş olduğu Slav birliği anlayışı doğrultusunda bölgede kurulan komitacılık faaliyetleri de büyük oranda isyanlarda pay sahibidir.²⁹⁷

1867 senesinde ilk Bulgar çetesi "*Bulgar Gizli İhtilal Bükreş Merkez Komitesi*" olarak kurulmuş ancak Bulgar halkının devlete bağlı kalması ile amacına ulaşamamıştır. Komitalar örgütlenmeye halkı da dahil etmek için din adamları ve öğretmenlerden başta olmak üzere destek alarak birçok faaliyet²⁹⁸ gerçekleştirmiştir. Rusya'nın da kışkırtmaları ve Fenerli Rumlara duyulan öfkeden kaynaklı olarak Bulgarlar ayrı bir kilise kurmak istemişlerdir. ²⁹⁹ 11 Mart 1870'ta Osmanlı Devleti'nin bu duruma çıkarmış olduğu fermanla³⁰⁰ müsaade etmesi ile milliyetçilik faaliyetleri artarak devam etmiştir.³⁰¹ Tuna valisi olarak görev yapan Mithat Paşa eşkıya ve komitacılara karşı yapmış olduğu mücadele ile olayları bastırmış ve asiler mahkeme önüne çıkarılarak suçlular idam edilmiştir.³⁰²

Tuna Vilayetinin kurulması ve yapılan düzenlemeler ile huzura kavuşmuş bir Bulgaristan gözükmekle Rusya'nın Filibe ve Rusçuk konsoloslarının faaliyetleri ile Nisan 1876'da³⁰³ Bulgarlar daha ciddi bir isyana kalkıştılar. Siyasi atmosferin uygun olması, Hersek İsyanı'nın hala devam ediyor oluşu Bulgarları harekete geçirmiş ve Otlukköy de toplanan komitacılar Filibe, Sofya, İhtiman... harekete geçmişlerdir.³⁰⁴ Ancak bölgedeki hükümet görevlilerin çok

---

²⁹⁵ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 232; Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 84; Mustafa Burma "Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayırılış Sürecinde Bulgar Ayaklanmaları", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 1, sy. 1 (Aralık 2012), 74-75.

²⁹⁶ Bazı Bulgar çete üyelerinin Çerkez kıyafeti giyerek Bulgar vatandaşları öldürmesi Müslümanlara karşı husumet uyandırma amacıyla yapılmış faaliyetler de vardır. Bkz. Aksun, *Darbe Kurbanı Abdülaziz Han*, 218.

²⁹⁷ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 232; Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 94; Yusuf Halaçoğlu, Bulgaristan (Osmanlı Dönemi), Diyanet İslam Ansiklopedisi, 6. Cilt, 1992, 397; Köse, "Bulgaristan Emareti ve Türkler, 264.

²⁹⁸ Osmanlı yöneticileri tüm bu olayları bildikleri halde müdahale etmemişlerdir. Bkz. Burma "Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayırılış Sürecinde Bulgar Ayaklanmaları", 77.

²⁹⁹ Vehbi İmamoğlu, "19. Yüzyıl İsyanlarında Avrupa'nın Rolü ve Osmanlı Devleti'nin Reaksiyonu", 353-354; Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s.67.

³⁰⁰ Bu ferman ile Babıali Bulgar Erksarklığı'nı resmen tanımış ve Bulgarlar ulusal bir kilise etrafından birleşmişlerdir. Bkz. Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 122.

³⁰¹ Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 774; Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7:93; Köse, "Bulgaristan Emareti ve Türkler, 265.

³⁰² Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 774; Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 95.

³⁰³ Asiler isyanı 13 Mayıs 1876 da başlatmayı planlamışlardı. İsyanı 700 Bulgar köyü katılacaktı. Ancak Nico Çorbacı adında bir Bulgar'ın Rus kışkırtmasının bölgeye fayda sağlamayacağı düşüncesi ile devlet kurumlarını bilgilendirmesi üzerine asilerden bazıları yakalanmıştır. Bunun üzerine isyan planlanan tarihten on gün önce başlatılmıştır. Bakınız, Aksun, *Darbe Kurbanı Abdülaziz Han*, 217.

³⁰⁴ Aksun, *Darbe Kurbanı Abdülaziz Han*, 217; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 94.

çabuk müdahale etmeleri olayın büyümesini önledi.³⁰⁵ Asilerin ele başları hapse atıldı. Alınan ifadelerde isyanın tüm Bulgaristan'ı kapsayacak şekilde planlandığı görüldü. ³⁰⁶ Ancak Mahmut Nedim Paşa'nın³⁰⁷ Rus elçisinin İgnatief'in etkisi ile isyanda rol alan ele başlarını serbest bırakması bölgede isyanın daha da yayılmasına sebep oldu. Türk yerleşim yerleri yakıldı, Müslümanlar öldürülmeye başlandı. Sadrazamın olaya asker ile geç müdahale etmesi isyanı körükledi. En nihayetinde asilerin üzerine 18 bin kişilik bir kuvvet gönderilerek zor da olsa isyan bastırılmış oldu.³⁰⁸

2.1.2.10 Selanik Hadisesi ve Berlin Memorandumu

Hersek ve Bulgar olayları ile Osmanlı Devleti ve halkı henüz durulmamışken Selanik'te önemli bir olay cereyan etti. Selanik'in Avrethisar kazasına mensup bir Bulgar kızı³⁰⁹ Müslüman bir kadın gibi giyinerek İslam'ı benimsemek istediği gerekçesi ile Selanik'e geldi. Ancak tren istasyonunda Amerikan konsolosu ve birlikteliğindeki adamları tarafından zaptiye birliklerinin elinden alındı. Halkın şahit olduğu bu olay şehirde büyük bir yankı uyandırmıştır. Bir grup kalabalık³¹⁰ gösteriler yaparak ve Müslüman olmak isteyen kızın kurtarılmasını Selanik Valisinden isterler.³¹¹ Halk Selimpaşa Caminde (Saatli Cami) toplanır ve kız kurtarılmadan dağılmayacakları yönünde karar alırlar. Kalabalık grubu yatıştırmak için camiye gelen Vali Baytar Mehmet Refet Paşa caminin medrese bölümünde alıkonur. Bunun üzerine Alman konsolosu Abot ve Fransız konsolosu Muline³¹² kendilerine durumun tehlikeli olduğunu söylenmesine rağmen camiye giderler. Bulgar kızının konsolosların elinde olduğunu düşünen halk galeyana gelir ve çıkan tartışmada Fransız ve Alman Konsoloslarını öldürülür. Avrupa' da büyük bir yankı uyandıran bu olay sonrasında Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya ve İtalyan

³⁰⁵ Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, 64.

³⁰⁶ Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 774; Vehbi İmamoğlu, "19. Yüzyıl İsyanlarında Avrupalının Rolü ve Osmanlı Devleti'nin Reaksiyonu", 355; Köse, "Bulgaristan Eمارeti ve Türkler", 265.

³⁰⁷ İsyân 2 Mayıs'ta başlamıştır. İlk Osmanlı kuvvetlerinin beş gün sonra bölgeye ulaştığı biliniyor. Mahmut Nedim Paşa 11 Mayıs'ta görevden alınmıştır. Paşanın Avrupa güç dengelerinin değişime uğradığı süreçte Rusya ile baş başa kalmamak için çok dikkatli bir politika takip ettiği anlaşılıyor. Bakınız. Aksun, *Darbe Kurbanı Abdülaziz Han*, 221.

³⁰⁸ Halaçoğlu, *Bulgaristan (Osmanlı Dönemi)*, 6:398; Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 774, Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 98; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 252; Burma "Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılış Sürecinde Bulgar Ayaklanmaları", 80.

³⁰⁹ Avrethisarda tahsildarlık yapan Mehmet Emin Efendi adında bir Müslümanla evlenmek için din değiştirmek isteyen bu kız bölgenin isyan bölgesi olmasından dolayı Selanik'e yönlendirilmiş. Bkz. Aksun, *Darbe Kurbanı Abdülaziz Han*, 223; Olaya neden olan "Helen" olarak verilmiştir. 12-18 yaşları aralığında ve Selanik'e yakın bir köyde ikamet etmektedir. Aydın, M. "Sir Henry G. Elliot'ın İstanbul Büyükelçiliği (1867-1877) Dönemindeki Bazı Büyük Siyasi Olaylara Bakışı". OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 18 (2005), 41.

³¹⁰ Üç ile beş bin arasında olduğu tahmin edilen grup durumu bir namus meselesi olarak değerlendirmişler ve kızın hükümete teslimini istemişlerdir. Bakınız, Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 253.

³¹¹ Aksun, *Darbe Kurbanı Abdülaziz Han*, 223.

³¹² Fransız ve Alman konsoloslarının isimleri bu şekilde geçmektedir. Bkz. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 253; ancak aynı isimler Mir'at-ı Hakikat adlı eserde Fransız konsolosu Labout ve Alman konsolosu Cerniye olarak verilmiştir. Bkz. Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, 88

donanmaları Selanik şehrini denizden ablukaya alır. Bab-ı Ali olaya derhal el atıp asker gönderir ve Selanik valisini görevden alır.³¹³ Suçlu bulunan altı kişi derhal idam edilir.³¹⁴

Osmanlının 1875 ve 1876 yıllarında Balkan topraklarında gerçekleşen mühim meseleler Avrupa'da ciddi anlamda endişe uyandırmıştır.³¹⁵ Bilhassa Selanik hadisesi olayın siyasal olmaktan ziyade Müslüman ve Hristiyan grupları arasında bir kültürel çatışma olarak karşılık görmüştür.³¹⁶ Bu atmosfer içerisinde Mart 1876'da Rus Çar'ı Alman İmparatorunu ziyaret etmek için Berlin'e gelir.³¹⁷ Berlin'de yapılan görüşmelerde Korçakov, Bismark ve Andraşi hazırladıkları projeyi Berlin Memorandumu³¹⁸ adı altında Osmanlı Devletine sunmak isterler.³¹⁹ Bu proje Selanik vakasından da yola çıkarak Hristiyan halkın tehlikede olduğunu ve bu tür olayların önüne geçmek için tehlike çıkma ihtimali olan bölgelere donanma gönderilmesi ve asayiş tedbirlerinin alınması gerektiğini içerir. Aynı zamanda Hersek isyanları'nın bitirilmesi için asiler ile anlaşmaya varılmasını ve tüm bölgede ayrıca ıslahatlar yapılması istenmektedir. Osmanlı hükümetine gönderilmeden önce Paris Antlaşmasını imzalayan devletlerin onayına sunulur fakat İngiltere bunu onaylamaz.³²⁰ Ret gerekçesi olarak da Osmanlı Devleti'ne bir askeri müdahalenin hukuki bir gerekçesinin olmadığıdır. Bunun üzerine memorandumu³²¹ onaylayan İtalya ve Fransa da onaylarını geri çekerler.³²² Avusturya ve Rusya'nın bölgede nüfuzunu artıracak bu memorandum Osmanlı devletinde saltanat değişikliğinin olmasından dolayı ve Paris anlaşmasındaki ülkelerin çekimser kalması sonucu uygulama alanı bulamamıştır.³²³

³¹³ Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya ve İtalya birlikte almış oldukları karar doğrultusunda Selanik'teki tebaalarını korumak bahanesiyle donanma göndermişlerdir. Konsolosları öldürenlerin ve hadisenin böyle bir hal alması noktasında önlem almamış idarecilerin görevden alınmalarını ve cezalandırılmalarını istemişlerdir. Aksi halde karaya ordu çıkaracakları tehdidinde bulunmuşlardır. Bkz. Mithat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, VI. Cilt, Ankara 2011, 3203

³¹⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 98-99; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 252-253; Uçarol, *Siyasi Tarih*, 323; Akşin v. dğr., *Türkiye Tarihi 3-Osmanlı Devleti 1600-1908*, 150; Küçük, "Abdülaziz", 180; Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 775; Aksun, *Darbe Kurbanı Abdülaziz Han*, 225.

³¹⁵ Sir Henry Elliot, Bulgar meselesinin İngiltere'nin Osmanlıya bakış açısını değiştirdiğini ve Rusya ile çıkacak bir savaşta yardım etmeyeceklerini Babıali'ye açık bir şekilde dile getirmekten çekinmemiştir. Bkz. Özden, "I. Meşrutiyet'e Giden Yol: 1876 Senesine Yeniden Bakmak", 332.

³¹⁶ İstanbul'da Rus elçisi İgnatief'in tesiriyle Müslümanlar ile Hristiyan gruplar arasında çatışmaların yaşanacağı söylentisi yayılmış olup yerli halk ve tüccarlardan silahlananlar dahi olmuştur. Bakınız, Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, 89-90.

³¹⁷ Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 775; Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, 88-89.

³¹⁸ Esas olarak Bosna ve Hersek'te Avusturya ve Rusya önderliğinde bir ıslahat programını hedefler. Bkz. Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 775.

³¹⁹ Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 12.

³²⁰ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 255-256; Uçarol, *Siyasi Tarih*, 324.

³²¹ Berlin Memorandumu ve maddeleri. Bkz. Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, 155-156.

³²² Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 99-100; Küçük, "Abdülaziz", 180; Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, 91.

³²³ Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 775.

2.1.3 Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesi

Darbe; var olan, meşru bir siyasal yapıyı, gayri meşru yollardan elde etme ya da mevcut yapıda değişikliğe zorlama olarak kısaca tanımlanabilir. Genellikle darbeler farklı gerekçeleri içinde barındıran bir zeminde, silahlı kuvvetler tarafından gerçekleştirilmiştir. Türk ve Dünya tarihinde bunun birçok örneği mevcuttur. Osmanlı Devleti'nde, askerin güç kullanarak darbe gerçekleştirmesinin tarihi Fatih'e kadar uzanır. 1446 yılında Fatih'e karşı tertip edilen Buçuktepe İsyanı³²⁴ ile başlayan bu süreç 1913 Babıali Baskını³²⁵ ile son bulur. Toplamda otuz altı Osmanlı Padişahı'nın on ikisi, isyan veya darbe kalkışmaları ile tahtını kaybetmiştir.³²⁶ Özellikle Genç Osman'ın Yedikule Zindanlarında katledilmesi ve reformist Padişah Sultan III. Selim'in tahttan indirildikten sonra öldürülmesi hafızalarda derin izler bırakmıştır. 1826 Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına dek isyanlar genellikle bu askeri grup tarafından tertip edilmiştir. "*Vakay-ı Hayriye*³²⁷" olarak da adlandırılan olayla birlikte artık askeri zorlama ile devlet kurumlarında değişiklik yapılamayacağı ve Padişah değiştirilemeyeceği kanaati yaygın bir hal almıştır. Ancak tarihin seyri planlamalar ya da niyetler üzerine gitmemektedir. 1876 Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve V. Murat'ın Padişah ilan edilmesi olayı buna en büyük örnektir. Abdülaziz'in yönetim tarzını beğenmeyen, içerisinde askeri³²⁸ ve siyasi kişilerin olduğu bir grup devlet adamı³²⁹, dış cenahlardan da almış oldukları yardım ile Osmanlı Devleti'nde sultan değişikliğine gitmişlerdir.

2.1.3.1 Darbe Öncesi Genel Durum

Modern ordu ve sivil bürokrasinin birlikteliği ile gerçekleşmiş olan 1876 darbesine giden yolda kamuoyunu tahrik eden bazı noktalar mevcuttur. Bunlar arasında Balkanlarda yaşanan isyanlar, artan borçlanmalar ve Yeni Osmanlıların yaratmış oldukları baskı ortamı gösterilebilir.³³⁰ Ülke yönetiminde bu süreci yönetecek tecrübeli devlet adamlarının olmayışı da saydığımız sebeplere bir dördüncüsü olarak eklenecektir. Tanzimat Fermanının baş

³²⁴ II. Mehmet 'in ilk saltanat döneminin sonlanmasına sebep olan tarihteki ilk Yeniçeri ayaklanması. Edirne'de meydana gelen bu vakianın sebebi akçenin ayarındaki düşüştür. Bkz. Abdulkadir Özcan, "Bucuktepe Vak'ası" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.6 (İstanbul, TDV Yay. 1992), 343.

³²⁵ Balkan Harbi esnasında İttihat ve Terakki Partisi tarafından gerçekleştirilen hükümet darbesi. Bkz. Küçük, "Abdülaziz", 389.

³²⁶ Erhan Afyoncu, vd. *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, (İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2016), 11.

³²⁷ 17 Haziran 1826 II. Mahmut Döneminde yeniliklerin karşısında yer alan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına verilen isim. Bkz. Kemal Beydilli, "Vak'a-i Hayriye" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.42 (İstanbul, TDV Yay. 2012), 454.

³²⁸ 30 Mayıs 1876 Darbesi, Osmanlı devletinde kurulan modern ordunun ilk müdahalesi olarak kayıtlara geçmiştir. Bkz. Özden, "I. Meşrutiyet'e Giden Yol: 1876 Senesine Yeniden Bakmak", 340.

³²⁹ Halil İbrahim Çelik, "Bürokratik Darbe Geleneğinin Kökenleri (Kuleli Vakası ve 1876 Darbesi)", *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Darbeler Tarihi Özel Sayısı 1, 2/ 2*, (2016), 28.

³³⁰ Özden, "I. Meşrutiyet'e Giden Yol: 1876 Senesine Yeniden Bakmak", 331.

mimarlarından olan Mustafa Reşit Paşa³³¹, yetiştirmiş olduğu devlet adamları ile kendisinden sonra da reformların devamlılığını, adamları iş başında olduğu sürece sağlamıştır.³³² Bu anlamda Sultan Abdülaziz'in saltanat dönemi araştırmacılar tarafından iki kısımda incelendiğini daha öncesinden söylemiştik. Birinci kısım; Tanzimat reformlarının devamlılığını sağlayan Mustafa Reşit Paşa'nın yetiştirdiği iki deha devlet adamları olan Fuat Paşa ve Mehmet Emin Ali Paşa'nın yönetimde oldukları dönemdir. İkinci kısım ise bu iki devlet adamının olmadığı reformları içselleştirememiş kimselerin egemen olduğu dönemdir.³³³

Ali ve Fuat³³⁴ Paşalar ekibi devlet yönetiminde iyi uyum sağlamış ve birbirlerine engel olmadan Osmanlı Devleti'ni büyük yetkilerle idare etmişlerdir.³³⁵ Padişah bu iki devlet adamı döneminde devlet işlerine karışmamıştır.³³⁶ Fuat Paşa 1869'da ve Ali Paşa 1871'de vefat etmiştir.³³⁷ Bu iki şahsiyetin genç yaşta ve arka arkaya ölümü Osmanlı Devleti'ni iki büyük tecrübeden³³⁸ yoksun bırakmıştır.³³⁹ Ali Paşa'nın varis bırakmamış olması ve liyakat sahibi devlet adamlarının bulunamaması reformların ilerlemesi açısından bir yıkım olmuştur. Mahmut Nedim Paşa iş başına geldikten sonra Padişah'ı keyfi idareye sevk etmiş ve Tanzimat esaslarına aykırı hareket etmeye başlamıştır. Ayrıca Ali ve Fuat Paşanın ekibinden olan yenilik yanlısı devlet adamları sebepsiz yere görevlerinden alınmış veya uzak noktalara memur edilmiştir.³⁴⁰ İlerleyen zamanlarda devlet memurluklarına yerleştirmede şaibeli işlerin yapıldığı, rüşvetle kadrolara adam tahsis edildiği de bilinmektedir. Ayrıca bu dönemde Padişah devlet işlerine daha çok müdahil olmak durumunda³⁴¹ kalmıştır.³⁴² Mahmut Nedim Paşa'nın bu keyfiyeti, Tanzimat Döneminin sonu olarak belirtilmiştir.³⁴³ 1871'den sonra ortaya çıkmış bu siyasi buhran devlet işlerinin yürütülmesinde birçok aksaklıklara sebep olmuştur. Bilhassa Mahmut

---

³³¹ Tanzimat dönemin önde gelen devlet adamlarından. Sadrazamlık, Hariciye Nazırlığı ve çeşitli elçiliklerde bulunmuştur. Mısır meselesinin halledilmesinde etkili olmuş ve Tanzimat Fermanının mimarlarından. Bkz. Kemal Beydilli, "Mustafa Reşit Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.31 (Ankara, TDV Yay. 2020), 348.

³³² Hasan Yaşaroğlu, "Osmanlıda Bir Darbe; Sultan Abdülaziz Örneği ve Yıldız Mahkemesi", *Turkish Studies* 11/1 (2016), 200.

³³³ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 239

³³⁴ Aslen doktor olan ve nüfuzlu bir aileden gelen Fuat Paşa devlet işleri ile meşgul olmaktan kaynaklı olarak genç yaşında saç sakalı ağırmiş yaşlı bir adamı andırdığı kaynaklarda geçmektedir. Bkz. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 229.

³³⁵ Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2012), 60.

³³⁶ Öztuna, *Bir Darbenin Anatomisi*, 19.

³³⁷ Riedler, *Osmanlı İmparatorluğunda Muhalefet ve Meşrutiyet*, 78; Öztuna, *Osmanlıya Veda*, 120-123.

³³⁸ Ali ve Fuat Paşaların siyaset sahnesinden çekilmeleri ile Mustafa Reşit Paşanın kendilerini yetiştirmesi gibi bir işe kalkışmamışlar ve adam yetiştirmedikleri için "Kaht-ı Rical" olarak adlandırılan devlet adamı kıtlığı oluşmuştur. Sadrazamlar birbiri ardına değiştirilmiştir. Bkz. Öztuna, *Bir Darbenin Anatomisi*, 19.

³³⁹ Akşin v. dğr., *Türkiye Tarihi 3-Osmanlı Devleti 1600-1908*, 148.

³⁴⁰ Riedler, *Osmanlı İmparatorluğunda Muhalefet ve Meşrutiyet*, 80; Öztuna, *Osmanlıya Veda*, 126-127.

³⁴¹ Sadrazamlarının eskisi gibi liyakatli olmaması ve Padişaha güven vermemesi bu olaya sebep olmuştur. Bakınız, Öztuna, *Bir Darbenin Anatomisi*, 19.

³⁴² Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 6.

³⁴³ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 238; Akşin v. dğr., *Türkiye Tarihi 3-Osmanlı Devleti 1600-1908*, 148; Öztuna, *Bir Darbenin Anatomisi*, 19.

Nedim Paşa ile özdeşmiş siyasi beceriksizlik kendisini; Avrupa ile olan ilişkilerde, Balkan bunalımında, ekonomide ve bilhassa devlet kadrolarında kendisini gösterecektir. Bu dönemde ortalama bir valinin çalışma süresi dört aya kadar düştüğü bilinmektedir.³⁴⁴

Balkanlarda yaşanan milliyetçilik hareketleri, Mısır ve Girit politikalarında devletin taviz vermesi ülkenin haysiyetini ve itibarını sarsmıştır. Siyasi sorunların yanı sıra ülke içinde sosyal ve ekonomik durumlarda iyi değildir. 1873-1874 Anadolu'da meydana gelen büyük kıtlık halk nezdinde hoşnutsuzlukları artırdı. Dış borç³⁴⁵ için ayrılmış bütçe mecburen kıtlığın yaralarını sarmak için kullanıldı ve mali durum çıkmaza sürüklendi. Bu kıtlığa ve ekonomik sorunlara rağmen Padişahın harcamaları devam etmekteydi.³⁴⁶ Tüm bu yaşananlar üzerine Balkan bunalımı sürecinde Babıali'de alınan kararlar olayların gidişatını etkiledi. İstanbul'da asayiş bozuldu. Balkan olaylarının İstanbul'a sirayet edeceğini düşünen bazı kitleler silahlanmaya başladı. Bu söylentilerin arkasında Rus elçi İgnatief³⁴⁷ vardı.³⁴⁸ Bunlardan belki de en önemlisi Avrupa kamuoyunu derinden sarsan dış borçların tek taraflı olarak ertelenmesi kararıdır.³⁴⁹ Bu karar Avrupa'nın desteğine ihtiyaç duyulan bir anda Rus elçisi İgnatief'in kışkırtmaları ile ilan edilmiş olup ortaya çıkaracağı yıkım belki de hiç düşünülmemiştir.³⁵⁰ Borçları kapatmak için İngiliz bankası ile yeni borçlanma yoluna gidilmeye çalışıldı. Ancak ülke menfaatlerine aykırı olduğu için reddedildi.³⁵¹ Benzer kararlar aynı şekilde Balkanlardaki ayaklanmaları yatıştırma konusunda da görülmektedir. İgnatief'in direktifleri doğrultusunda zamanında olaylara müdahale edilmemesi, var olan ya da çıkacağı belli olan olayları öncesinden kestirilememesi, yatıştırma politikası ile olaylara yaklaşılması ve Avrupa kamuoyunun

---

³⁴⁴ Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu*, 221; bu dönemde Yanya Vilayetine on beş günde muhtelif beş vali tayin olunmuş. Bazı kişiler herhangi bir valilik görevine başladığı vakit eşyalarını çıkarmadan farklı bir yerde görev verildiği olmuştur. Tüm bunlar padişahın gücünün bir göstergesi olarak uygulanmak istenmiştir. Bkz. Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, 82.

³⁴⁵ Vergiler hat safhaya çıkarılmış ve dış borç iki yüz elli milyon dolaylarında idi. Bu gidişatı düzeltmenin tek çaresi, modern fikirlere sahip reformist bir padişah olarak görülmüştür. Bakınız; Mary Mills Patrick, *Son Sultanların İstanbul'unda*, (İstanbul: Dergâh Yay., 2009), 130.

³⁴⁶ Peker, "*Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesinin Ekonomik ve Siyasi Sebepleri*", 628-629; Sultanın saray içi harcamaları ve yaptırdığı Yıl Karsına paralar su gibi akıyordu. Müsrifliği kontrol altına alınamayan Padişah öfke patlamaları da artmış durumda idi. Bkz. Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu*, 222; Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876*, 2: 90.

³⁴⁷ Kurnaz bir adam olarak nam salmış Rus Büyükelçisi İgnatief "Yalanların Babası" olarak biliniyordu. Tüm enerjisini bu yönde sarf ediyordu. Bkz. Patrick, *Son Sultanların İstanbul'unda*, 128.

³⁴⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 101.

³⁴⁹ Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 7-8.

³⁵⁰ Mithat Paşa, *Yıldız Mahkemesi ve Taif Zindanı (Mir'at-ı Hayret)*, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, (İstanbul: Temel Yay., 1997), 2: 59.

³⁵¹ Devletin 190 milyon lirayı aşkın borcu için tekrardan 125 milyon liralık bir tahvil çıkarılacaktı. Bu borç için gümrük, tuz, tütün ve öşür vergisi gibi bazı vilayetlerin vergi gelirlerine otuz yıl boyunca el konulacaktı. Nazırlar bu duruma karşı çıkmışlardır. Nazırları kazanmak isteyen ve durumun Padişaha aksetmesini istemeyen Mahmut Nedim Paşa onları kazanmaya çalıştı. Padişaha 1 milyon lira karşılığında hediye tahvil bile ayarladı. Ancak onun sadarettten uzaklaştırılması bu anlaşmayı bozdu. Sözleşmenin olmaması üzerine Padişah Abdülaziz'in yeni hükümete kendi çıkarlarını korumak maksadı ile mektup göndermesi Padişaha karşı olan soğukluğu artırmıştır. Bkz. Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, 98-100.

kazanılmaması bunlarda etkilidir.³⁵² Tüm bu yaşananlar darbeyi hazırlayan süreçte bir yapı taşını oluşturacaktır. ³⁵³

Ülkedeki siyasi, ekonomik ve özgürlükçü birtakım arızalar gidışattan memnun olmayan kimseleri bu yönde daha da harekete geçirmiştir. Bu hareket Osmanlı tarihinde ilk organize aydın muhalefeti olarak da bilinen “*Yeni Osmanlılar*” hareketinin giderek kuvvetlenmesidir.³⁵⁴ Padişahın otoritesini giderek artırması ve yaşanan siyasi çıkmazdan kurtulmanın tek yolunu yönetim sisteminde değişiklikler olarak gören bu kitle meşruti sistem için çaba sarf edecektir.³⁵⁵ Ayrıca seçkin kesimde olduğu gibi halk kitlesinde de aynı düşüncede olanlar vardır.³⁵⁶ Ancak Sultan Abdülaziz’in bu yönde bir isteğinin olmaması gayet açıktır. Bu doğrultuda Mithat Paşanın³⁵⁷ başını çekmiş olduğu ve yeni sisteme bel bağlamış kişiler yeni arayışlara gireceklerdir. Bu arayış Avrupa seyahatinde yıldızı parlayan Veliht Murat Efendinin etrafında kümelenmeyi beraberinde getirecektir. Yurt dışından da destek aldıkları³⁵⁸ görülen reform taraftarları -İngilizlerin işin içinde olduklarına dair bilgiler mevcuttur- yürütmüş oldukları faaliyetler ile veliaht Murat Efendiyi Osmanlı tahtına oturtma çalışmalarına başlayacaklardır. ³⁵⁹

Abdülaziz’in tahttan indirilme olayı yalnızca yeni sistem taraftarlarının istemi değildir. Meşruti sisteme geçişi istemeyen ancak Sultanın hal ve tavırlarından kişisel olarak rahatsız olmuş ve ona karşı husumet besleyen kimseler de bu devrimin içinde yer alacaklardır. Serasker Hüseyin Avni Paşa ve Şeyhülislam Hayrullah Efendi bunlardan öne çıkanlardır.³⁶⁰ Aslında darbe sonrası

³⁵² Mithat Paşa, *Yıldız Mahkemesi ve Taif Zindanı (Mir’at-ı Hayret)*, 60; Riedler, *Osmanlı İmparatorluğunda Muhalefet ve Meşrutiyet*, 84-85.

³⁵³ Subaşı, “Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz”, 775-776.

³⁵⁴ Yeni Osmanlılar için Bkz. Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, (İstanbul: İletişim Yay., 2018). s.86-90.; Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, (İstanbul: İletişim Yay., 2017). S. 448.

³⁵⁵ Peker, “*Sultan Abdülaziz’in Tahttan İndirilmesinin Ekonomik ve Siyasi Sebepleri*”, 632.

³⁵⁶ Anadolu’nun merkeze uzak sakin köylerinde yaşayan Müslüman köylülerin hükümete karşı mücadele içinde oldukları ve Hersek İsyanını da destekleri görülmektedir. Bkz. Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876*, 2: 90.

³⁵⁷ Asıl adı Ahmet Şefiktir. 1822 İstanbul doğumludur. İlk görev yeri olarak çalıştığı Divan-ı Hümayun kaleminde Mithat mahlasını almıştır. İstanbul ve taşrada çeşitli görevlerde bulundu. Dönemimin önemli isimleri olan Mehmet Emin Ali Paşa ve Fuat Paşanın dikkatini çekti. Farklı olaylarda görev almak üzere müfettiş olarak görevlendirildi. Tuna Vilayeti ve Bağdat valiliğinde bulundu. Buradaki görevlerini başarı ile icra etti. Ali Paşa’nın ölümü ile Mahmut nedim paşa ve Tanzimat düşmanlarının hedefi haline geldi. Padişah tarafından 31 Temmuz 1872 de Sadrazamlık verildi ancak bu uzun sürmedi. Reform taraftarlarının ilgi odağı olan Mithat Paşa çeşitli devlet kademelerinde çalışmaya devam etti. Sultan Abdülaziz’in tahttan indirilmesinde baş rol oynayan “erkan-ı hal” içerisinde yer aldı. II. Abdülhamit’in tahta geçmesinde aynı şekilde rol aldı ve ondan anayasalı sisteme sözü aldı ve sadrazam oldu. Ancak yürütmüş olduğu politikardan ve 93 Harbinin sonuçlarından ötürü görevinden azledilerek sürgün edildi. 1881 de kurulan Yıldız Mahkemesi ile Abdülaziz’i öldürmekten idama mahkûm edildi. Cezası ömür boyu sürgün olarak değiştirilerek Taife gönderildi. 8 Mayıs 1884’te Taifte hücresinde boğularak öldürüldü. Bkz. Gökhan Çetinsaya, Ş.Tufan Buzpınar, “Mithat Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 30 (Ankara: TDV Yay.2020), 7-11.; Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, (Ankara: Arkadaş Yay.,2020), 224.

³⁵⁸ Süleyman Kocabaş, *Osmanlı İhtilallerinde Yabancı Parmağı*, (İstanbul: Vatan Yay., 1993), 105; Peker, “*Sultan Abdülaziz’in Tahttan İndirilmesinin Ekonomik ve Siyasi Sebepleri*”, 632.

³⁵⁹ Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876*, 2: 88; Patrick, *Son Sultanların İstanbul’unda*, 129.

³⁶⁰ Celaleddin Paşa, *Mir’at-ı Hakikat*, 101-102; Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876*, 2: 93-94.

nihai amaçları farklı olan bu iki grup Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesine kadar mecburi birliktelik göstermişlerdir. Arlarındaki görüş farklılıkları V. Murad'ın hükümdarlığının ilk anlarından itibaren ortaya çıkmıştır. Gücü elinde bulunduran Hüseyin Avni Paşa Meşrutiyet taraftarlarının taleplerini görmezden gelecek ve çeşitli toplantılarda bu sisteme karşı olduğunu ifade etmekten geri durmayacaktır. Kin ve nefreti ile tanınmış Avni Paşa'nın karşısına çıkmayı açık bir şekilde kimsenin göze alamadığı görülecektir.

2.1.3.2 Medrese Öğrenci Hareketi

Mahmut Nedim Paşa'nın uygulamış olduğu politikalar ve dönemin sorunları onu İstanbul'da istenmeyen adam ilan ettirdi. Hersek olayları ile başlayan Balkan sorunu büyümüş ve Edirne'ye kadar dayanmıştı. Devletin isyanlara yaklaşımı olayları bir halk mücadelesine dönüştürmüştü. Müslümanlar ve Hristiyan ahalî birbirine karşı bir kıyıma girmişti ve haberler İstanbul'da tedirginlik yaratmakta idi. İstanbul'da asayiş³⁶¹ sağlamak için Mahmut Nedim Paşa'nın Rus askerlerini getireceği söylentisi dahi vardı.³⁶² Hükûmet değişikliğine gitmek için bu olayları fırsata çeviren muhalifler harekete geçtiler. Bir halk hareketi gerçekleştirmek isteniyordu ancak bu o kadar kolay olmadığı için medrese öğrencileri kullanılacaktı. Ulema ve softalar arasındaki huzursuzluk biliniyordu. Şehirde binlerce softa vardı ve cübbeleri ve sarıklarıyla ayırt ediliyorlardı.³⁶³ Mithat Paşa, Veliâht Murat Efendi'nin³⁶⁴ sarrafı Hristaki'den³⁶⁵ almış olduğu paraları gizlice softalar arasında dağıttığı iddia edilir.³⁶⁶ Zaten o dönemde İstanbul'da okuyan öğrencilerin çoğu Rumeli'den gelme idi ve Hersek ve Bulgaristan'da alınmayan tedbirlerden dolayı Bab-ı Ali'ye husumet beslemekteydiler.³⁶⁷ Bunun da etkisi ile 10 Mayıs 1876 da Fatih, Bayezid ve Süleymaniye Medreselerinin talebeleri dersleri boykot ederek, ülkede karışıklıkların sürdüğü müddetçe derslere girmeyeceklerini dile getirdiler.³⁶⁸

³⁶¹ Parası olan iş yeri sahipleri silah satın alamaya başlamışlardır. Bazı Hristiyan esnaflar dükkanları kapatıp ailelerini Avrupa'ya gönderdiler. İgnatief Rus elçiliğini tahkim ettirmiştir. Bkz. Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, c.4 (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1994), 206. İstanbul'da asayişin olmadığı haberini yayan bilhassa İgnatief'di. Bu savını kuvvetlendirmek için Rus sefaretini 300 Hırvat'la korumaya almıştı. Bkz. Aksun, *Darbe Kurbanı Abdülaziz Han*, 228.

³⁶² Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, c.2 (İstanbul: E Yay., 2010), 206.

³⁶³ Softaların Hristiyan halka karşı bir harekete girişeceği endişesi uyanmıştır. Bkz. Patrick, *Son Sultanların İstanbul'unda*, 129.

³⁶⁴ Veliâht Murat Efendi Osmanlı tahtına oturduğunda 1 milyon altın borcu olduğu belirtilmektedir. Bkz. Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 44.

³⁶⁵ Şehzade Murat Efendi belirli aralıklar ile bankerlerden borç almıştır. Hristaki Zoğrafos bunlardan biridir. Bkz. Peker, "*Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesinin Ekonomik ve Siyasi Sebepleri*", 631.

³⁶⁶ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 254; Cevdet Paşa, *Tezâkir 40- Tetimme*, 151-152; İngiliz donanmasının Başika önlerine gelmesi ve gerek görüldüğünde İstanbul'a hareket etmesi planlanmıştır. İngilizlerin bu tavrı talebelerin hareketinin planlı olabileceği kanaatini destekler niteliktedir. Bkz. Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Millî Mücadele*, 98.

³⁶⁷ Aksun, *Osmanlı Tarihi*, 113; Mithat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. 7, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2011) 3203.

³⁶⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 102; Cevdet Küçük, V. Murad, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 31, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2020), 184; Riedler, *Osmanlı İmparatorluğunda Muhalefet ve Meşrutiyet*, 86.

Öğrencilere Şirvanzade Ahmet Hulusi ve Gürcü Şerif Efendi gibi hocalar da katıldı.³⁶⁹ Ardından bir şikâyet dilekçesi hazırlayıp Mabeyn-i Hümâyün'a vermişlerse de bir cevap alınmadı.³⁷⁰ Tüm bunlardan mesul Sadrazam Mahmut Nedim Paşa ve Şeyhülislam Hasan Efendi görülmüş ve üç ile dört bin arasında öğrenci toplanarak iki farklı grup halinde Babialî'ye ve Bab-ı Fetva'ya yürümüşlerdi.³⁷¹ Olayları haber alan Mahmut Nedim, Babialî'yi terk etmiştir.³⁷² Abdülaziz softaları bir bölük askerle dağıtabilecekken Başmâbeyinci Hafız Mehmet Bey ve Ser Yaver Halil Paşa'yı toplanan kalabalığa göndermiş, isteklerinin yerine getirileceğini bildirmiştir.³⁷³ Bu olay üzerine 11 Mayıs'ta Mahmut Nedim Paşa³⁷⁴ ve Hasan Efendi görevlerinden alınarak³⁷⁵ Büyük Rüşdü Paşa Sadrazam, Hayrullah Efendi Şeyhülislam, Hüseyin Avni Paşa Seraskerlik makamına ve Mithat Paşa da Meclis-i Aliye Azalığı görevine getirilmiştir.³⁷⁶

Zoraki gelen bu değişiklik üzerine Sultan Abdülaziz, "Halk sizi istiyormuş bakalım ne yapacaksınız" demiştir. Sultanın bu değişikliği zorla yaptığı ortadadır. Mahmut Nedim Paşa ise serveti ile kazanmış olduğu kimselerden ve Rus elçisi İgnatief'ten destek görüyordu. En kısa zamanda geleceği noktasında kimsenin şüphesi yoktu. ³⁷⁷

2.1.3.3 Padişah Abdülaziz'in Hal Edilmesi ve V. Murad'ın Cülusu

Sultan Abdülaziz "Erkan-ı Erba" olarak da bilinen bir grup devlet adamının faaliyetleri ile tattan indirilmiştir. Bu kişiler softa ayaklanması ile hükümete gelen kimselerden ve süreçte ikna ettikleri devlet adamlarından oluşmaktadır. ³⁷⁸ Bu isimler; Mithat Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Mekatib-i Askeriye Nazırı Süleyman Paşa, Dar-ı Şura Reisi Redif Paşa, Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa ve Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi'dir. Bu şahsiyetlerin karakterleri ve devlet idaresi hakkındaki düşünceleri farklı olmakla birlikte Mahmut Nedim Paşaya

³⁶⁹ Cevdet Küçük, Abdülaziz, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.1, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1988), 183; Öztuna, *Bir Darbenin Anatomisi*, 40.

³⁷⁰ Uzun müddettir İstanbul'da toplantılar yapan ve silah temin eden softalar Sultan Abdülaziz'e bir arzuhal vererek memleketin menfaatlerine uygun davranmayan Sadrazam'ın ve Şeyhülislam'ın azlini talep etmişlerdir. Bakınız, Engelhard, *Türkiye ve Tanzimat*, 337-338; Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876*, 2: 100.

³⁷¹ Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 14; Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, 93.

³⁷² Mahmut Nedim Paşa, Babialî'den çıkarken ayakkabılarını giymeye vakit bulamamış yalın ayak ve yayan bir şekilde oradan İran Sefareti tarafına doğru kaçmıştır. Orada bir grup öğrenciyi görmüş ve sefaretin alt sokağından yalısına gitmiştir. Bkz. Cevdet Paşa, *Tezahir 40- Tetimme*, 153.

³⁷³ Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 776; Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, 94

³⁷⁴ Mahmut Nedim Paşanın ilk sadareti 10 ay 24 gün, ikinci sadareti ise 8 ay 16 gün olmak üzere toplamda 1 yıl 7 ay 11 gün olarak tespit edilmiştir. Bkz. Öztuna, *Osmanlıya Veda*, 126,131.

³⁷⁵ Aksun, *Osmanlı Tarihi* 116; İngiltere İstanbul temsilcisi Henry Elliot olaylar esnasında Rus elçisi İgnatief'in telaşa kapıldığını belirtmiştir. Bkz. Özden, "I. Meşrutiyet'e Giden Yol: 1876 Senesine Yeniden Bakmak", 336.

³⁷⁶ Mithat Paşa, *Yıldız Mahkemesi ve Taif Zindanı (Mir'at-ı Hayret)*, 60; Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 102; Öztuna, *Bir Darbenin Anatomisi*, 41; Aksun, *Darbe Kurbanı Abdülaziz Han*, 237; Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876*, 2: 100.

³⁷⁷ Mithat Paşa, *Yıldız Mahkemesi ve Taif Zindanı (Mir'at-ı Hayret)*, 61; Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 105.

³⁷⁸ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 256; Küçük, "Abdülaziz", 184.

düşmanlık ve Padişaha güvensizlik noktasında birleştikleri yerler mevcuttur.³⁷⁹ Bu ekip ile Veliht Murat Efendi'nin arasında irtibatı sağlayan kişi Murat Efendinin doktoru Capoléone ve sarraf Hristaki olmuştur.³⁸⁰

Medrese öğrencilerinin hareketi sonrasında Mahmut Nedim Paşa'nın azliyle başa gecen Vükela heyeti Sultan Aziz'in kendilerinden hazzetmediğini ve en kısa zamanda Mahmut Nedim Paşa'nın tekrardan göreve geleceğini biliyordu. Ki bu yönde söylentiler de yok değildi.³⁸¹ Görevden alınmaları durumunda medrese öğrencilerinin çıkardığı olaylardan dolayı suçlu bulunabilirlerdi. Bu durum karşısında zaten daha önceden kafalarına koymuş oldukları hükümdar değişikliğini yapma kararını hızlandırdılar.

Abdülaziz'in hal edilmesi kararı ilk olarak Serasker Hüseyin Avni Paşadan³⁸² gelmiş görünüyor.³⁸³ Paşa daha önce Sadrazam Şirvanzade Rüşdü Paşaya bu konuyu açmış ancak karşılık bulamamıştı.³⁸⁴ Hüseyin Avni Paşa daha sonraki denemesini padişahın Alemdağ'ında istirahatte bulunduğu sırada, Sultan'ı orda alıkoyup Veliht Murad Efendiyi tahta oturtmak istedi. Ancak Sultanın erken dönüşü bu planı bozdu. Bir defasında da Mısır Prensi Halim Paşaya Abdülaziz'i bir fedai ile öldürtmek maksadının olduğunu açmış ancak ters bir tepki ile karşılaşmıştı. Ayrıca 1875'te hastalığını bahane ederek gitmiş olduğu Avrupa'da hükümdar değişikliği kararını İngilizlere açmış ve onlardan destek aramıştır. Padişahın son zamanlardaki Rus yanlısı politikaları ile İngilizlerin kendisine bu konuda destek olacağını düşünmüştür.³⁸⁵

Hüseyin Avni Paşa hal kararını daha sonra Mithat Paşa'ya da açtı. Mithat Paşa Meşrutî sistemi getirme namına bu karara yeşil ışık yaktı. Mithat Paşa için Abdülaziz'in gitmesinden ziyade sistem değişikliği yani Kanun-i Esasinin gelmesi daha önemliydi.³⁸⁶ Onun Padişahla şahsi bir işi veya düşmanlığı yoktu. Yeni Osmanlılar Cemiyeti tarafından taht değişikliğinin kabul

---

³⁷⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 104; Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, 101-102; Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 23.

³⁸⁰ Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 26; Yılmaz, *Osmanlı'nın Son Yüzyılı*, 175.

³⁸¹ Abdülaziz'in Mahmut Nedim Paşaya tekrardan sadrazamlık teklifi yaptığı ancak Mahmut Nedim Paşa'nın Hüseyin Avni ve Mithat Paşa İstanbul'da olduğu sürece bu görevi kabul etmediği söylenir. Mahmut Nedim'in göreve geleceğinden İgnatief dahi emindi. Bkz. Mithat Paşa, *Yıldız Mahkemesi ve Taif Zindanı (Mir'at-ı Hayret)*, 61.

³⁸² Harem dairesi ve saltanatın ırz ve namusunu ihlal eden bazı davranışlarda bulunması ve bunun öğrenilmesi sonucu bulunmuş olduğu seraskerlik makamından azledilerek İstanbul'dan uzaklaştırılmış kötü huy ve alışkanlıkları olan bir kimsedir. Padişaha bu yönden husumet beslemektedir. Bkz. Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, 101.

³⁸³ Riedler, *Osmanlı İmparatorluğunda Muhalefet ve Meşrutiyet*, 90; Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılap*, 145.

³⁸⁴ Abdülaziz'den yakınlık gören Sadrazam Şirvanzede Rüşdü Paşa, Hüseyin Avni Paşa ve görüşlerinden uzaklaşmıştır. Bunun üzerine Hüseyin Avni Sultanın huzuruna çıkarak Sadrazamın Veliht Murat Efendi ile irtibatı olduğunu belirterek makamından onu azlettirmiş ve kendisi Sadrazamlığa yükselmiştir. Şirvanzedenin İstanbul'da kalmasının sakıncalı olduğunu bildiğinden onu Halep valiliğine göndermek üzere merkezden uzaklaştırmıştır. Daha sonra Şirvanzede Hicaz Valiliğine tayin edilmiş olup kısa süre içerisinde ölecektir. Bakınız, Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, 104.

³⁸⁵ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 256; Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 105; Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, 104-105; Özden, "I. Meşrutiyet'e Giden Yol: 1876 Senesine Yeniden Bakmak", 335.

³⁸⁶ Mithat Paşa, Padişahın denetlenmesi için bir meclis açılması gerektiğini düşünüyor ve Padişahın bunu kabul etmemesi karşılığında hükümdar değişikliğini dahi gerekli görüyordu. Bkz. Riedler, *Osmanlı İmparatorluğunda Muhalefet ve Meşrutiyet*, 82.

görmesinin sebebi de daha özgürlükçü bir sistem istemi ve reformlardı.³⁸⁷ Hatta hal kararından önce Sultanın annesi Pertevniyal Valide Sultan, Mithat Paşadan devletin durumunun düzelmesi adına layiha istedi. Mithat Paşa dört, beş maddelik bir rapor hazırladı.³⁸⁸ Hüseyin Avni Paşa'ya bu konu hakkında bilgi veren Mithat Paşa sunmuş olduğu rapor kabul edilirse taht değişikliğine gerek kalmayacağını dahi dile getirdi. Ancak amacı farklı olan ve kişisel problemlerden beslenen Hüseyin Avni Paşa bu duruma yaklaşmamış ve hükümdar değişikliğinin kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir. Saraya verdiği raporun gereğinin yapılmadığını gören Mithat Paşa Hüseyin Avni Paşa'nın dediğine uymuştur.³⁸⁹

İhtilale giden yolda bir sonraki adım dini meşruiyetin alınması yönünde çalışmalar oldu. Şeyhülislam Hayrullah Efendiyi kazanmak amacıyla çalışmalara girişildi.³⁹⁰ Zaman zaman Mithat Paşanın konağında toplantı yapıldı. Bu toplantılardan birinde Anadolu Kazaskeri Kara Halil Efendi hal konusu açıldığında, Sultanın hal'i için çarşaf çarşaf fetva verebileceğini dile getirdi.³⁹¹

Erkan-ı Erba, hal kararına meşruiyet kazandırmak ve halkı Padişah'tan soğutmak maksadıyla çeşitli dedikodular çıkardığı belirtilir. Padişah'ın veraset usulünde değişiklik yapıp oğlu Yusuf İzzettin Efendiyi kendinden sonra hükümdar yapmak istediği ve bunun için 40 bin kişilik bir Rus ordusunun İstanbul'a getirileceği, devletin hazinesi boş durumda iken sarayın 50 milyondan fazla gizli hazinesinin olduğu haberleri bunlar arasındadır.³⁹²

Darbe için ordunun ve donanmanın da kazanılması gerekiyordu. Seraskerlik makamında bulunan Hüseyin Avni Paşa nüfuzunu da kullanarak eski öğrencisi de olan Harp Okulu komutanı Süleyman Paşa'yı³⁹³, Şurayı Askeri Reisi Redif Paşayı ve Bahriye Nazırı Ahmet Paşa'yı hal vakasına dahil etmeyi başardı.³⁹⁴ 26 Mayıs günü ve sonraki iki gün boyunca Mithat Paşa'nın konağında yapılan toplantılarda hal kararının detayları ve nasıl olacağı görüşüldü. Dikkat çektiği anlaşılan bu toplantılar basına bile yansımıştı.³⁹⁵ Gündüz hal hareketi tehlikeli

---

³⁸⁷ Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, 111; Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876*, 2: 104

³⁸⁸ Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876*, 2: 104-105.

³⁸⁹ Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876*, 2: 104

³⁹⁰ Patrick, *Son Sultanların İstanbul'unda*, 130; Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Millî Mücadele*, 100; Hayrullah Efendinin aslında bu işi desteklemediği ancak devlet adamlarına kararlarına uyum sağlamak durumunda kalmıştır. Bkz. Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılap*, 145.

³⁹¹ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 258; Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 777; Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 106-107; Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, 107; Bekir Sıtkı Baykal, *İbretnüma, Mabeynci Fahri Bey'in Hatıratları ve İlgili Bazı Belgeler*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1968), 122.

³⁹² Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 258; Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 107; Mithat Paşa, *Yıldız Mahkemesi ve Taif Zindanı (Mir'at-ı Hayret)*, 62.

³⁹³ Kuvvetli bir yurtsever, meşruti sistem taraftarı, inançlı bir reformcu ve batıcı olarak bilinir. Bakınız, Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876*, 2: 106; Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyelerinden olduğu bilinir. Bkz. Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, 111.

³⁹⁴ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 258; Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 107; Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 29.

³⁹⁵ Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876*, 2: 107.

olacağından ve çok asker gerektirmesinden dolayı olay gündüz olamazdı.³⁹⁶ 31 Mayıs Çarşamba³⁹⁷ günü sabah zevali saate göre 4.30 da harekete geçmeye karar verdiler.³⁹⁸ Darbeye giden süreçte şer-i onay dışında sadece beklemek icap ediyordu. Son bir tereddütle fetva vermekten çekinen Hayrullah Efendi Süleyman Paşa tarafından ikna edildi.³⁹⁹

Hüseyin Avni Paşanın bu niyet ve çalışmalarından şüphelenen kimseler vardı. Mahmut Nedim Paşa Hüseyin Avni Paşa'nın haince planlar yaptığını Valide Sultan'a bildirmişti.⁴⁰⁰ Ancak Abdülaziz'in son zamanlarda takınmış olduğu tavırlar bu tarz söylemlerin ona götürülmesine mâni olmuştur. ⁴⁰¹ Mahmut Nedim Paşa, Valide Sultandan olumlu bir dönüt alamayınca aynı konuyu Şehzade Yusuf İzzettin Efendiye de söylemiştir. Yusuf İzzettin Efendi bu durumu babasına anlatsa da Sultan Abdülaziz bu durumun Mahmut Nedim Paşa'nın vesvesesi olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁰² Kendi elleriyle nice paralar sarf ederek oluşturmuş olduğu ordu ve donanmanın kendisine silah çevirmeyeceğini düşünen ve bu anlamda kendisine intikal eden görüşlere itimat etmeyen Sultan, kendisine karşı girişilen olaylardan haberdar olamamıştır.

O tarihlerde İngiliz Elçisi olarak İstanbul'da görev yapan Sir Henry Elliot, Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden bir hafta önce İngiltere'ye bildirmiş olduğu bir raporda İstanbul'da durumların iyi olmadığını ve Abdülaziz'in hal'inin uzak olmadığından bahsetmiştir. Bu durum bize olaylardan birçok kesimin haberdar olduğunu göstermektedir.⁴⁰³

Gelişmelerden habersiz olan Sultan Abdülaziz 29 Mayıs günü Serasker Hüseyin Avni Paşa'yı saraya çağırmıştır. Hüseyin Avni o gün çeşitli bahaneler uydurarak saraya gitmemiştir. Planları ifşa olmuş olabilirdi. Korkuya kapılan serasker hal ekibini dairesinde toplayarak görüşme yaptı. Görüşmede darbenin bir gün öne alınmasına karar verildi.⁴⁰⁴

---

³⁹⁶ Öztuna, *Bir Darbenin Anatomisi*, 37.

³⁹⁷ Şeyhülislam Hayrullah Efendi ihtilalin gerçekleşme gününün Çarşamba olduğunu haber alınca, bugünün uğursuz olduğunu ve bir gün önceye alınması gerektiğini belirtmiştir. Ancak durumdan habersiz olan Süleyman Paşa planlamalarını çarşamba gününe göre yapmıştır. Bkz. Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 30.

³⁹⁸ Erkamı Erba dediğimiz grup darbe girişiminin gün içerisinde öğle vakti planlanması gerektiğini savunuyordu. Kendileri o saatte Babiali'de çalışıyor olacaklarından ötürü eğer darbe girişimi başarısız olursa olaydan haberlerinin olmadığını ileri süreceklerdi. Ancak Süleyman Paşa bu durumun çok tehlikeli olduğunu ileri sürmüş ve sabaha karşı yapılmasının gerekli olduğunu iddia etmiştir. Bkz. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 260; Küçük, Abdülaziz, Cilt I:183; Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 30; Avni Paşa ihtilal kesin başarıya ulaşana dek kendilerini öne çıkarmayı uygun görmüyordu. Bundan dolayı tedbirli davranarak eylemi Süleyman Paşa'ya gerçekleştirdiler. Bakınız, Öztuna, *Bir Darbenin Anatomisi*, 35; Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876*, 2: 107

³⁹⁹ Süleyman Paşa Hayrullah Efendiye giderek, artık iş isten geçtiği ve birçok paşanın tehlikede olduğunu belirterek fetva vermeye mecbur etmiştir. Bkz. Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 108.

⁴⁰⁰ Öztuna, *Bir Darbenin Anatomisi*, 65.

⁴⁰¹ Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, 105-106.

⁴⁰² Öztuna, *Bir Darbenin Anatomisi*, 66.

⁴⁰³ Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 29.

⁴⁰⁴ Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 777, Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 108; Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, 112; Mithat Paşa, *Yıldız Mahkemesi ve Taif Zindanı (Mir'at-ı Hayret)*, 64; Kocabaş, *Osmanlı İhtilallerinde Yabancı Parmağı*, 132-133; Baykal, *İbretnüma, Mabeynci Fahri Bey'in Hatıratları ve İlgili Bazı Belgeler*, 122.

Yapılan planlamada Süleyman Paşa, Harp okulları talebesi ile hareket edecek ve sarayın veliaht dairesini ablukaya alacaktı. Redif Paşa, Dolmabahçe tarafını tutacaktı. Donanma ise denizden sarayı kontrol edecek ve bağlantısını kesecekti. Abdülaziz'in mukavemet göstermesi halinde Haliç köprüleri açık tutulacaktı.⁴⁰⁵ Ayrıca harp okulu tepelerinden ve zırhlı araçlardan saraya top atışında bulunması bile düşünülmüştü.⁴⁰⁶ Askerlerin olayı anlayacağı düşünülerek harekette harbiye öğrencileri ve Türkçe bilmeyen İmparatorluğun Suriye'den getirilen askerler kullanılacaktı.⁴⁰⁷ Hazırlanan bu plan aynen uygulandı.⁴⁰⁸ Operasyon sabaha karşı 3 sularında başladı.⁴⁰⁹ Tüm bunlar uygulanırken "Erkan-ı Erba" Hüseyin Avni Paşa'nın Kuzguncuk'taki yalısındalardı. ⁴¹⁰ Darbeyi asıl yöneten ise Süleyman Paşa olmuştur. ⁴¹¹

Süleyman paşa yanında askerlerle birlikte Veliht Murat Efendi'nin dairesine girmiştir. Murat Efendi darbenin 31 Mayıs Çarşamba günü olacağını biliyordu. Bir gün önce gerçekleşeceğinden onu haberdar eden olmamıştı. Süleyman Paşa'yı tanımıyordu ve olay karşısında korkarak dairesinden dışarı çıkmak istemedi. Daha sonra dışarı çıkmaya razı oldu.⁴¹²

Sarayın dışında V. Murad'ı arabasıyla Hüseyin Avni Paşa bekliyordu. Oradan seraskerlik dairesine geçildi. Orada bulunan vükela ve devlet erkani⁴¹³ V. Murat'ı karşılamışlardır. Sonrasında, Şeyhülislam Hayrullah Efendi tarafından; Abdülaziz'in siyasi dengesini kaybettiği, devlet işlerinden anlamadığı, kamu gelirleri ile şahsi işler yaptığı, devlete ve millete karşı sorumluluklarını yerine getirmediği ve aklı dengesinin yerinde olmadığı gerekçeleri gösterilerek yazılan fetva okundu. Fetva⁴¹⁴;

⁴⁰⁵ Darbeye kullanılan askerlerden gerçekler gizlenmiştir. Onlara şehirde olay çıktığı ve Sultanı korumak maksadı ile saraya gidildiği ve yolların tutulduğu belirtilmiştir. Bkz. Celeddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, 108

⁴⁰⁶ Zuhuri Danişman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. XII, (İstanbul: Yeni Matbaa Yay., 1966), 234.

⁴⁰⁷ Öztuna, *Bir Darbenin Anatomisi*, 37; Sultan Abdülaziz'in Hal'ine Taşkıyla Hassa Ordusu, 2, 3, 4 ve 5. Talia taburları, Harbiye mektebi öğrencileri ve Şamdan getirilen alayın bir bölümü katılmıştır. Bkz. Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 38; Cevdet Paşa, *Tezahir 40- Tetimme*, 154.

⁴⁰⁸ Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 777; Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876*, 2: 108; Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu*, 224; Akşin v. dğr., *Türkiye Tarihi 3-Osmanlı Devleti 1600-1908*, 150; Küçük, "Abdülaziz", 183.

⁴⁰⁹ Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876*, 2: 108; Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 30.

⁴¹⁰ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 260.; Danişman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. XII, s. 234.

⁴¹¹ Halil İbrahim Çelik, Bürokratik Darbe Geleneğinin Kökenleri (Kuleli Vakası ve 1876 Darbesi), *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Darbeler Tarihi Özel Sayısı 1, C. 2, Sy. 2, (2016), 52

⁴¹² Küçük, "V. Murat", 31: 184; Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 777; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 260; Darbenin bir gün önce gerçekleşmesi Veliht Murat Efendiyi endişelendirmiştir. Olayın Abdülaziz tarafından duyulduğunu ve kendisini almaya geldiklerini zanneden Murat Efendi dairesinden çıkma konusunda tereddüt yaşamıştır. Süleyman Paşa'nın elinde silah ile Murat Efendiyi araması bu durumu hayli zorlaştırmıştır. Süleyman Paşa daha sonra millet adına saltanat tahtına davete geldiğini belirterek Murat Efendiyi ikna etmiştir. Bkz. Celeddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, 114; Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılap*, 147.

⁴¹³ Hal işi gizli tutulduğundan dolayı Padişaha biat'a tüm devlet ricali katılamamıştır. Ancak havanın yağmurlu olmasına rağmen halktan birçok kimse Seraskerlik kapısını doldurmuştur. Bkz. Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 50-51; Baykal, *İbretnâme, Mabeynci Fahri Bey'in Hatıratları ve İlgili Bazı Belgeler*, 123.

⁴¹⁴ Mithat Paşa Fetva'nın mukaddes olduğuna ve halkın üzerinden derin etkiler bırakması gerektiğine inandığı için nasıl bir fetva kaleme alınması yönünde Hayrullah Efendi ve Halil Efendi'yi yönlendirmiştir. Bkz. Öztuna, *Bir Darbenin Anatomisi*, 71.

"Emirülmüminin olan zeyd muhtelişuur ve umuru siyasiyeden bihehre olup emvali miriyeyi mülk ve milletin takat ve tahammül edemiyeceği mertebe masarifi nefsanıyesine sarf ve umuru diniye ve dünyeviyeyi ihlâl ve teşviş ve mülk ve milleti tahrip edip bekası mülk ve millet hakkında muzır olsa, hal'i lâzım olur mu? elcevap olur."⁴¹⁵

Sadrazam, Şeyhülislam ve Mithat Paşa'nın katılımı ile yeni Padişaha biat töreni⁴¹⁶ gerçekleşti.⁴¹⁷ V. Murat 30 Mayıs 1876'da otuz altı yaşında, otuz ikinci Osmanlı Sultanı oldu. Aynı sabah cülus topları İstanbul'da yankılandı.⁴¹⁸ Abdülaziz sesleri işitmiş ve "*Beni Sultan Selim'e çevirdiler*" demiştir. Daha sonra Darüssaade Ağası Cevher Ağa, Abdülaziz'e gönderilerek hal kararını bildirmiştir.⁴¹⁹

Seraskerlik binasındaki küçük çaplı tören bittikten sonra yeni Sultanı Dolmabahçe Sarayı'na götürmek için harekete geçildi. Ancak orada hala sabık Sultan Abdülaziz vardı. Haber gönderilerek Dolmabahçe sarayından Topkapı sarayına geçmesi sağlandı.⁴²⁰ Abdülaziz'in ayrılması üzerine asıl biat töreni için Sultan V. Murat Dolmabahçe'ye getirildi. Usul gereği taht'a oturması gerekli idi. Ancak Topkapı Sarayı'nda bulunan taht getirilmemişti. Bir kanepenin üzerine oturtulan Sultan'a resmi biat töreni burada gerçekleşti.⁴²¹ Abdülaziz devri bu şekilde son bulmuş oldu.⁴²²

2.1.4 Sabık Sultan Abdülaziz'in Ölümü

Hal olayının gerçekleşmesi ile Abdülaziz kaderine razı olmuş bir şekilde hiçbir zorluk çıkarmadan Topkapı Sarayı'na nakledildi. Burada kendisine III. Selim'in dairesi tahsis edilmişti. Sultan Selim ile aynı akıbeti paylaşmaktan korkan Abdülaziz üzerinde bu oda öldürülme

⁴¹⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 108; Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Millî Mücadele*, 100.

⁴¹⁶ Merasim esansında heyecanlanan V. Murat'ın durumunun iyi olmadığı, renginin solduğu belirtilir. Bakınız, Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 51; Aksun, *Darbe Kurbanı Abdülaziz Han*, 294.

⁴¹⁷ Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876*, 2: 108; Küçük, "Abdülaziz", 183; Küçük, "V. Murat", 184; Öztuna, *Bir Darbenin Anatomisi*, 72; Mithat Paşa, *Yıldız Mahkemesi ve Taif Zindanı (Mir'at-ı Hayret)*, 66; Ziya Şakir, *Çırağan Sarayında 28 Sene V. Murat'ın Hayatı*, (İstanbul: Akıl Fikir Yay., 2011), 130.

⁴¹⁸ Halk ilk başta top atışlarından Rus donanmasının İstanbul'a girdiğini düşünmüş bir kısmı da Sultanın öldüğünü zannetmiştir. Daha sonra olay anlaşılınca halk şenliklere başlamış ve Dolmabahçe'ye Sultan Murad'ı görmeye gelenler olmuştur. Bkz. Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876*, 2: 108-109; Cevdet Paşa, *Tezakir 40- Tetimme*, 155.

⁴¹⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 109; Patrick, *Son Sultanların İstanbul'unda*, 132.

⁴²⁰ Topkapı Sarayının seçilmesinin sebebi Abdülaziz'in Beylerbeyi Sarayını sevmemesinden dolayı geçici olarak alındığı belirtilmiştir. Bu karar Rüşdü, Mithat ve Avni Paşalar tarafından alınmıştır. Bkz. Baykal, *İbretnüma, Mabeynci Fahri Bey'in Hatıratları ve İlgili Bazı Belgeler*, 125; Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılap*, 148.

⁴²¹ Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 51; Küçük, "V. Murat", 31:183.

⁴²² Resmi tebliğde Abdülaziz'in indirilmesinin İttifak'ı Umumi ile olduğu söylene de bu olayın Veliht Murat Efendi destekli bir grup devlet adamının yapmış olduğu kanaati yaygındır. Bakınız, Küçük, "V. Murat", 31:183.

orkusunu uyandırmıştı.⁴²³ Bu hissiyat içerisinde yeni sultan V. Murad'a iki farklı mektup⁴²⁴ gönderip kendisinin ve ailesinin buradan Feriye Sarayı'na nakledilmesini talep etmişti. Padişah buna olumlu cevap vermiş ve Feriye Sarayı'na⁴²⁵ nakledilmiştir.⁴²⁶

3 Haziran Pazar sabahı Ortaköy Konağı'na naklinin üçüncü, tahttan indirilişinin altıncı günü pazar sabahı Abdülaziz kahvaltısını yaptıktan sonra hazinedarlardan birinden sakalını düzeltmek için makas ve ayna istemiştir.⁴²⁷ Valide Sultan'a durumu arz eden görevliler onun onayı ile makas ve aynayı vermişlerdir. Daha sonra abdest alan Abdülaziz odasına çekilmiş ve kapısını kilitlemiştir.⁴²⁸ Şüphe uyandıran bu davranışlardan sonra Başmâbeyinci Fahri Bey çağırılmıştır. Bu esnada yan pencereden odayı gözetlemekte olan bir cariye Abdülaziz'in aynada sakalını düzelttiğini haber vermiş ve Valide Sultanla Fahri Bey'de cariyenin yanından odayı gözetlemeye başlamıştır. Ancak bir süre sonra pencereden sabık sultanın ne yaptığını göremedikleri için gözetlemeyi bırakmışlardır. Hemen sonrasında saat 9.30 sularında⁴²⁹ Abdülaziz'in odasından inilti sesleri gelmeye başlamıştır. Kapı kilidi kırılarak zorla açılmıştır. İçeri girdiklerinde Abdülaziz'i önünde Kur'an-ı Kerim açık⁴³⁰, kolları sıvalı, minder üzerinde yan tarafına yatmış bir şekilde kanlar içerisinde bulunmuştur.⁴³¹

Gördükleri karşısında şoke olan saray efradı ve valide sultan çılgınlık atıp camları kırmışlardır.⁴³² Henüz ölmemiş olan Abdülaziz Validesinin kucağında can çekişirken Fahri Bey hekim bulmak amacıyla oradan ayrılmıştır. Duyulan feryatlar üzerine karakoldan İzzet Bey bir grup askerle birlikte Feriye Sarayı'na doğru gelmekte iken Fahri Bey kendisinden hekim istemiş ancak karakolda hekim olmadığından birlikte olay yerine geri gelmişlerdir. Olay yerine daha sonrasında ilk gelen Doktor Avni Paşa bir şey yapılamayacağını belirtmiştir.

Feriye Sarayı'nın hemen karşısında, yalısında oturan Hüseyin Avni Paşa saraydaki hareketliliği görerek hemen olay yerine gelmiştir. Derhal doktorlara ve vükelaya haber salınmıştır. Avni

⁴²³ Tahsis edildiği dairenin Sultan Süleyman'ın dairesi olduğu belirtilmiştir. Bkz. Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılap*, 148.

⁴²⁴ İlk mektubunda saltanatın Abdülmecid Han ailesine hayırlı olsun dileklerini iletmiştir. İkinci pusulasında, kendi eliyle silahlandığı askerin kendisine karşı ayaklandığını, Topkapı Sarayında kendisine ayrılan daireden şikayetle canından emin olmadığını dile getirmiş ve teminat istemiştir. Bkz. Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, -120; B. Ergin Borabay, *Sultanın Göşyaşları*, (İstanbul: Türdav Yay.,2017), 222; Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılap*, 148.

⁴²⁵ Saltanatı zamanında dahi sarayda kapalı kalmaktan hazzetmeyen Abdülaziz Feriye Sarayında bahçeye dahi çıkılmasına müsaade edilmemiştir. Bkz. Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 82.

⁴²⁶ Küçük, "Abdülaziz", 183; Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 777; Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 355-356; Cevdet Paşa, *Tezâkir 40- Tetimme*, 156; Aksun, *Darbe Kurbanı Abdülaziz Han*, 298-299.

⁴²⁷ Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılap*, 149.

⁴²⁸ Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, 120; Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 83.

⁴²⁹ Aksun, *Darbe Kurbanı Abdülaziz Han*, 301.

⁴³⁰ Arzını yaz Kalfa ifadesinde, Abdülaziz'in Kur'an-ı Kerim okuduğunu, hatta içeri girdiğinde Yusuf suresinin açık olduğunu ve kendisinin o esnada kapının önünde bulunduğunu belirtmiştir. Bkz. Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 84.

⁴³¹ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 267; Cevdet Paşa, *Tezâkir 40- Tetimme*, 157; Sarkis Orpilyan, *Sultan Abdülaziz'in Katilleri*, (İstanbul: Artin Asadoryan Matbaası, 1326), 1.

⁴³² Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılap*, 150.

Paşa saraydaki ortamdan uzaklaştırmak için cenazeyi alarak Feriye Karakoluna naklettirmiştir. Üzerine bir perde örttürüp⁴³³ altına da ottan bir yatak koydurmuştur.⁴³⁴

Padişah V. Murat'ın olaydan haberinin olması sarayda yemek yediği esnada ikinci Mabeynci Seyyid Bey'in olay hakkında bilgi vermesi ile olmuştur.⁴³⁵ Padişah derhal Mabeynci Damat Nuri Paşa'yı olayın aslını araştırmak için görevlendirmiştir. Sonrasında fenalaşarak baygınlık dahi geçirmiştir. Yolda Abdülaziz'in yaralandığını ve hekim arandığını öğrenen Nuri Paşa, Doktor Marko Paşanın bulunup götürülmesini emretmiştir. Saraya geri gelen Nuri Paşa, Abdülaziz'in yaralandığını, önemli bir şeyin olmadığını anlatmıştır. Bunun üzerine Sultan Murat, Nuri Paşaya hitaben "*Git Allah aşkına tedavisine dikkat olunsun; aman bir şey olmasın, umum millet bunu benden bilir.*" demiştir.⁴³⁶

Devlet erkanı olayları görgü tanığı olan Fahri Bey'den dinlemiş, aile mensuplarından ve cariyelerden kimse dinlenmemiş olup ve ayrıca bir soruşturmaya gerek görmemiştir.⁴³⁷ Çağırılan 19 Doktor cesedi muayene etmişlerdir.⁴³⁸ Doktorlar cesedi tam inceleyemeden⁴³⁹ yalnızca kesilen yerler görülmüş ve onlara gösterilen bir makasla canına kıyabileceği yorumundan hareket ederek olayın intihar olduğu sonucuna⁴⁴⁰ varmışlardır.⁴⁴¹ Ancak alel acele bir soruşturma yapılması, cesedin üzerinde inceleme yaptırılmaması⁴⁴² daha sonra olayın bir cinayet olabileceği şüphesi uyandırmıştır.⁴⁴³

İntihar ettiği noktasında karar verenler Abdülaziz'in tahttan indirilmeyi kendisine yedirmedeği, sürekli olarak intihardan söz etmesi ve Topkapı Sarayı'na naklinden sonra zehir

---

⁴³³ Üzerinden gecelik olan Abdülaziz'in cansız bedeni iki kolu sıvanmış ve bileklerinin gelişi güzel bir şekilde kesildiği, sol kolundaki yaranın sağ kolundan derin olduğu görülmüştür. Bkz. Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, 121.

⁴³⁴ Küçük, "Abdülaziz", 183; Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 356; Kocabaş, *Osmanlı İhtilallerinde Yabancı Parmağı*, 141.

⁴³⁵ Cevdet Paşa, *Tezakir 40- Tetimme*, 157.

⁴³⁶ Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 88.

⁴³⁷ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 272.

⁴³⁸ Patrick, *Son Sultanların İstanbul'unda*, 134.

⁴³⁹ Hüseyin Avni Paşa doktorlara cesedin herhangi bir vatandaşa ait olmadığını, Padişaha ait cesedin her tarafının açıp gösteremeyeceğini söyleyerek detaylı ve etraflıca bir inceleme yapılmasına mâni olmuştur. Bakınız, Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 357.

⁴⁴⁰ İlk önce 5 doktorun imzası altında bir rapor oluşturulmuş ancak bu rapor devlet ricali tarafından kabul görmeyip yeni bir rapor daha yazdırılmıştır. Sonraki rapor Fransızca kaleme alınmış olup imzası olanlar arasında cesedi görmeyen doktorların da var olduğu iddia edilmiştir. Bkz. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 267-268; Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 93-92.

⁴⁴¹ Küçük, "Abdülaziz", 183; Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 357, Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılap*, 150.

⁴⁴² Cesedin iyice tektik edildiğini savunanlar da mevcuttur. İ. H. Uzunçarşılı Henry Eliott'un kaleme almış olduğu *Nineteenth Century (Bir Hakikatin Tezahürü)* adlı risalesini kaynak göstererek Abdülaziz'in cesedinin doktorlar tarafından etraflıca incelendiğini, kesilmiş olan iki kol damarlarından başka en ufak bir çizik olmadığını belirtmiştir. Bkz. Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 93.

⁴⁴³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 358,

istemmiş⁴⁴⁴ olması gösterilir. ⁴⁴⁵ Cinayet diyenler ise Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın daha önce Abdülaziz'in Padişahlığı döneminde dahi onu öldürmek maksadıyla birtakım hareketlere giriştiği ve bu niyetini bazı kimselere açtığı; ancak kabul görmediği, Feriye Sarayı'na yüksel maaşlarla adamlar yerleştirilmesi⁴⁴⁶ ve tam bir mahkeme kurulmayıp soruşturulmasına gerek görülmemesi gibi sebepleri öne sürmektedirler. Olayın üzerinden beş yıl sonra yapılan Yıldız yargılamalarında ölüm, intihar değil bir suikast olarak değerlendirilmiştir.⁴⁴⁷ Konuyu açıklığa kavuşturmak için araştırma yapan birçok tarihçi net bir kaniya varmakta zorluk çekmişlerdir.

Ölüm haberi hal kararı alan ve fetvada bahsi geçen sabık sultanın akli dengesinin yerinde olmadığı gerekçesini destekler görüldüğü için "*Erkanı Erba*" tarafından bu durum çeşitli yerlerde dillendirilmiştir. Halk nezdinde ise büyük bir üzüntü yaratmıştır.⁴⁴⁸ Vükela heyeti ve bilhassa Hüseyin Avni Paşa bu olayın suçlusu olarak görülmüştür. V. Murat'ta suçlamalardan nasibi almıştır.⁴⁴⁹ Bu durum Avrupa basınına da yansımıştır.⁴⁵⁰

Padişah V. Murat, Abdülaziz'in cenazesinin Feriye Sarayında yıkanamayacağını, padişahlara yakışır bir şekilde Topkapı Sarayı'na götürülmesini istemiştir. Cenazeyi Sultan Ahmet Camii Vaizi Duacı Ömer Efendi ve Ayasofya Camii İmam'ı Hafız Mustafa Asım Efendi yıkamışlardır. Her iki hocada yıkama aşamasında, Abdülaziz'in vücudunun sıcak olduğunu ve kanın hala durmadığını belirtmişlerdir. Bundan ötürü iki defa yıkanan cenaze 4 Haziran 1876 Pazar günü akşama doğru Divanyolunda babası II. Mahmut'un türbesine defnedilmiştir.⁴⁵¹

---

⁴⁴⁴ Kendisine hal edildiği olayını bildiren başmabeyincisine bir parça zehir bulamamışın diye sormuş, Hafız Mehmet Bey de Allah etmesin deyip isteğini yerine getirmemiştir. Bakınız, Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Padişahları*, (İstanbul: Doğan Kitap,2015), 440.

⁴⁴⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 358; Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 778; Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 82.

⁴⁴⁶ Aylık ikişer yüz lira maaş almışlardır. Haremde kalfa hanımlardan biri cinayetin işlendiği gün bu adamlardan birini pencereden kaçarken gördüğünü iddia etmiştir. Bkz. Orpilyan, *Sultan Abdülaziz'in Katilleri*, 2; Saray dışından gündüz vakti merdiven dayayarak kafesi kaldırıp içeri girmeleri pek de mümkün durmamaktadır. Ayrıca içeride ve Abdülaziz'in vücudunda bir mücadele veya boğuşma izi yoktur. Valide Pertevniyal Sultan'ın olayın yaşandığı gün "*Oğlumu öldüren sarayı kendi elimle verdim*" demiştir. Bkz. Koçu, *Osmanlı Padişahları*, 441.

⁴⁴⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 358.

⁴⁴⁸ M.M. Patrick öğrencilik yıllarına ait İstanbul hatıratlarında bunun tam tersini ifade eder. "... bir mayıs sabahı tan yeri açarırken sokakları dolaşan bir tellalın sesiyle uyandırıldık. Tellal ağır bir sopayla kaldırımlara vura vura ve yüksek sesle 'Sultan Aziz Han Hazretleri vefat etmiştir. Allah rahmet eylesin' diye bağırıyordu. Sehrin bu haberlerden ne kadar az etkilendiğini görmek şaşırtıcıydı. Okulumuzdaki birkaç heyecanlı sohbetten sonra her zamanki dersimize devam ettik. Sultanın sarayı kendi alemindeydi ve sıradan halkın sorunlarından büsbütün ayırdı." Bkz. Patrick, *Son Sultanların İstanbul'unda*, 133.

⁴⁴⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 359.

⁴⁵⁰ Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, 121.

⁴⁵¹ Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 96-98.; Küçük, "Abdülaziz", 183; Aksun, *Darbe Kurbanı Abdülaziz Han*, 321; Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılap*, 150.

Şer-i hükümlere göre “İlam”⁴⁵² çıkarılması gerekiyordu ve ertesi gün on dokuz doktorun imzaladığı rapor ile birlikte Bab-ı Meşihat tarafından ilam yayınlanmıştır. İlam metninde Abdülaziz’in intihar ettiği belirtilmiştir.⁴⁵³

2.1.5 Çerkez Hasan Vakası

Abdülaziz’in ölümünden on iki gün sonra, Çerkez Hasan adlı Osmanlı subayı tarafından, 15 Haziran 1876’da Mithat Paşa’nın konağında toplantı halinde olan Osmanlı vükelasına karşı silahlı saldırıda bulunulan ve Serasker Hüseyin Avni Paşa başta olmak üzere toplam beş kişinin öldüğü ve iki kişinin yaralandığı olaya “Çerkez Hasan Vakası” adı verilmiştir.

Abdülaziz’in Osmanlı tahtından indirilmesi ve arkasından ölümü yakınları arasında büyük bir üzüntü yaratmıştır. Üzüntüyü yaşayanlardan biri de Sultan Abdülaziz’in hanımlarından Neş’erek Kadın Efendi’nin, küçük kardeşi olan Çerkez Hasan Bey’dir.⁴⁵⁴ Hasan Bey, Kafkasya’dan İstanbul’a göçmüş bir aileye mensuptur. Bahriye ve Harbiye mekteplerinde eğitim almıştır. Harbiye’den Mülazımlık rütbesi ile mezun olan Hasan Bey saray tarafından himaye edildiği için taşra görevine gönderilmeyip İstanbul’da görevler almıştır. Sultan Abdülaziz’in tahttan indirildiği anda Abdülaziz’in büyük oğlu Yusuf İzzettin Efendinin yaverliği görevini yapmakta idi. Abdülaziz’in hal edilmesi ile dayanağı kalmayan Hasan Bey, Serasker Hüseyin Avni Paşa tarafından İstanbul’dan uzaklaştırılmak amacı ile Bağdat’a görevlendirilmiştir.⁴⁵⁵ Ancak Bağdat’a gitmek istemeyip ayak direyen Hasan Bey tutuklanmıştır. Hassa Müşiri Redif Paşa’nın aracı olması ile Bağdat’a gideceğine dair söz veren Hasan Bey serbest bırakılmıştır.⁴⁵⁶

Çerkez Hasan, takınmış olduğu tutumdan ve Bağdat’a gitmek üzere İstanbul’dan ayrılmadan önce Mir-i Liva Çerkez Tayyar Paşanın tavsiyesi üzerine Serasker Hüseyin Avni Paşa ile görüşmek istemiştir.⁴⁵⁷ Bunun için serasker’in Paşalimanı’ndaki yalısına gitmiştir. Ancak burada Hüseyin Avni Paşayı bulamamıştır. Sonrasında vükela heyetinin Girit meselesi nedeniyle Mithat Paşa’nın konağında toplantı halinde olduklarını öğrenmiş ve buraya geçmiştir. Hüseyin Avni Paşa’nın burada olduğunu öğrenen Çerkez Hasan bir yolunu bulup konağın üçüncü katına çıkmış ve toplantı odasını gözlemiştir.⁴⁵⁸ Etrafta kimselerin olmamasını fırsat bilip toplantı halindeki vükela heyetinin içine Rovolver silah ve kama ile dalarak “davranmayın, davranma serasker” diye bağırıştır. İlk olarak Hüseyin Avni Paşa ve Hariciye

⁴⁵² Ölüm ilanı.

⁴⁵³ Öztuna, *Bir Darbenin Anatomisi*, 142.

⁴⁵⁴ Aksun, *Osmanlı Tarihi*, 189.

⁴⁵⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Çerkez Hasan Vak’ası”, *Belleten*, 9, sy.33 (Ocak 1945), 89.

⁴⁵⁶ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 280; Aksun, *Osmanlı Tarihi*, 189.

⁴⁵⁷ Uzunçarşılı, “Çerkez Hasan Vak’ası”, 92.

⁴⁵⁸ Kapıdaki nöbetçi ağlardan birinin uyuyor olması ve diğerin de su doldurmak için oradan uzaklaştığı bir vakitte Çerkez Hasan vükelanın bulunduğu odayı gözlemiştir. Bkz. Uzunçarşılı, “Çerkez Hasan Vak’ası”, 99.

Nazırı Raşit Paşa'yı vurmıştır. Ne olduğunu anlamayan ve can derdine düşmüş vükela heyeti odadan hızla kaçmıştır. Bu esnada Kayserili Ahmet Paşa, Çerkez Hasan'ı kollarından yakalamışsa da el, kol ve kulağından yaralandığı için daha fazla tutunamayıp bırakmıştır. Kurtulan Çerkez Hasan yerde yatmakta olan Hüseyin Avni Paşanın ölmediğini görünce üzerine atılmış ve elindeki kamayı defalarca saplamıştır. Arkasından sandalyede ölü olarak durakalmış olan Raşit Paşayı boğazından kesmiştir.⁴⁵⁹ Daha sonra saklanan vükela heyetinin ve Kayserili Ahmet Paşa'nın peşine düşen Çerkez Hasan kapıları zorlayıp onlara ulaşmak istese de amacına ulaşamamıştır. Sonrasında konağı tamamen ateşe vermek isteyen Çerkez Hasan avizeleri kırıp perdeleri tutuşturmaya çalışmışsa da muvaffak olamamıştır.⁴⁶⁰

Konağın üçüncü katında bu olaylar cereyan ederken alt katta bulunan ağalar, Çerkez Hasan'ın kurşunlarına hedef olmamak için üçüncü kata çıkmaya cesaret edememişlerdir. Konağa yakın olan Hasanpaşa karakoluna ve serasker kapısına haber göndererek yardım istenmiştir. Olay yerine gelen askerler ile Çerkez Hasan arasında çatışma yaşanmış ve bir asker ölmüş, bir asker de yaralanmıştır. Serasker kapısından gelen askerler ise verilen emir üzerine konağı dışardan yayılım ateşine tutmuşlardır. Olay yerine gelen tabur komutanı bu olaya son vermiş ve askere süngü taktırıp üçüncü kata belli bir nizam ile almaya başlamıştır. Çerkez Hasan bunun üzerine ben askere kurşun sıkmam diyerek teslim olmuştur. Teslim alınan Çerkez Hasan konaktan indirilirken kendisine yolda yumruk atan Kolağası Şükrü Bey'i çizmesinden çıkarmış olduğu silahla vurup onu da öldürmüştür. ⁴⁶¹ Çerkez Hasan Bab-ı Seraskeri hapisanesine götürülmüştür.

Gizlenen vükela heyeti oldukları yerden çıktıktan sonra Sultan Murad'ın bulunduğu Yıldız Kasrına gizlice haber göndermişler ve olayın Saltanata karşı bir hareket olabileceği düşüncesi ile Yıldız Kasrını nöbetçiler ile korumaya aldirmişlerdir.⁴⁶²

Çerkez Hasan'ın sorgusuna, Beyazıt Seraskerlik binasının yanındaki Süleymaniye Kışlasında 00.30 sularında başlanmıştır. Öncelikle yanına bir doktor gönderilmiştir. Ancak o nasıl olsa beni idam ederler yaralarımın iyileşmesinin bir anlamı yok diyerek doktoru geri çevirmiştir. Sorgusunda Sultan Abdülaziz'in hal edilmesinden sonra⁴⁶³ bu olayı planladığını, amacının Hüseyin Avni Paşa, Ahmet Paşa ve Mithat Paşayı öldürmek olduğunu ve başka kimseye bir kastının olmadığını belirtmiştir.⁴⁶⁴ Savcı sorgu aşamasında bu işte kimlerle birlikte olduğunu

---

⁴⁵⁹ Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 113.

⁴⁶⁰ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 282; Aksun, *Osmanlı Tarihi*, 190.

⁴⁶¹ Uzunçarşılı, "Çerkez Hasan Vak'ası", 103.

⁴⁶² Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, 130.

⁴⁶³ Abdülaziz Çerkez Hasan'ın ablası ile evliydi. Abdülaziz'in ölümünün ardında ablası Neş'erek Kadın Efendinin de vefat etmesi onun bu olayları planlamasına itin ana etken olmuştur. Bkz. Öztuna, *Bir Darbenin Anatomisi*, 209.

⁴⁶⁴ Çerkez Hasan'ın yalnızca Hüseyin Avni Paşa'ya şahsi düşmanlığının olduğu ve bu amaçla hareket ettiği belirtilmiştir. Bkz. Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılap*, 155.

ya da kimden emir aldığını sorgu dahi etmemiştir. Divanı Harbe çıkarılmadan yani mahkemesi yapılmadan idam edilmiştir. Bu durum kamuoyunda çok manalı bulunmuştur.⁴⁶⁵

Çerkez Hasan'a idam hükmü verilmeden önce askerlikle ilişiği kesilmiştir. Aksi halde asılarak değil de kurşuna dizilerek idam edilmesi gerekiyordu. 17 Haziran 1876 Cumartesi günü sabahın ilk saatlerinde Beyazıt meydanında idam edilmiştir. Cenazesi Edirnekapı Mezarlığına defnedilmiştir.⁴⁶⁶

2.1.6 Sultan V. Murad'ın Tahttan İndirilmesi

Sultan V. Murad 22 Eylül 1840 tarihinde doğmuştur. Babası Abdülmecid annesi ise Şevkiefser Kadın Efendi'dir. Şehzadeliği döneminde iyi bir eğitim görmüştür.⁴⁶⁷ Tanzimat devrinin ilk şehzadesi olarak dönemin şartlarına göre yetiştirilmiştir. Amcası Abdülaziz'in Padişah olması ile veliaht ilan edilmiştir. Abdülaziz'in Mısır ve Avrupa seyahatlerine katılmış, vaktinin çoğunu kendisine tahsis edilmiş olan Kurbağalıdere'deki çiftlik evinde geçirmiştir.⁴⁶⁸ Ziya Paşa ve Doktor Capoleon Efendi vasıtasıyla yönetimden memnun olmayan Genç Osmanlılar ve bazı muhalifler ile irtibat kurmuştur. Desteklemiş olduğu darbe girişimi ile Abdülaziz'den sonra 36 yaşında otuz üçüncü Osmanlı Padişah'ı olarak hükümdar olmuştur.⁴⁶⁹

Sultan V. Murad gayet akli başında ve sağlığı yerinde biri olarak biliniyordu. Şehzadeliği döneminde katılmış olduğu yurt dışı gezilerinde övgülere mazhar olmuştu.⁴⁷⁰ Yeni Osmanlılar ve Osmanlı devletinde yenilik taraftarı Abdülaziz'in yönetiminden gayrimemnun olan kişilerin odağında bir kimse idi.⁴⁷¹ Bu yönleri onun Sultan Abdülaziz' e alternatif bir lider olarak sivrilmesinde etkili olmuştu. Ancak V. Murat hakkındaki bu iyimser düşünceler o hükümdar olduktan sonra aniden ortadan kalkmaya başladı. Çünkü taht değişikliğinin yaşandığı günden itibaren sağlık durumunun iyi olmadığı anlaşıldı.⁴⁷² Yapı gereği çok hassas bir karaktere sahip olan V. Murat, taht değişikliği sürecinde yaşananlardan etkilenmişti. Sultan Abdülaziz'in henüz hayattayken oğlu Yusuf İzzettin Efendiyi yerine veliaht olarak bırakmak istediğine dair söylentilerin oluşması onu daha da hassas duruma getirmişti. Bu atmosfer onu zaten kullanmakta olduğu alkol alışkanlığına biraz daha itekledi. Sonrasında darbe sürecinde yaşananlar ve başarısız olunması durumunda kendisinin maruz kalacağı durum onu hepten

⁴⁶⁵ Öztuna, *Bir Darbenin Anatomisi*, 208-209.

⁴⁶⁶ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 282; Uzunçarşılı, "Çerkez Hasan Vak'ası", 105; Öztuna, *Bir Darbenin Anatomisi*, 211

⁴⁶⁷ Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II*, 57.

⁴⁶⁸ Şakir, *Çırağan Sarayında 28 Sene V. Murat'ın Hayatı*, 58.

⁴⁶⁹ Küçük, "V. Murat", 183; Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 353-352; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 265; Aksun, *Osmanlı Tarihi*, 159.

⁴⁷⁰ Şakir, *Çırağan Sarayında 28 Sene V. Murat'ın Hayatı*, 64-69.

⁴⁷¹ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 222.

⁴⁷² Şakir, *Çırağan Sarayında 28 Sene V. Murat'ın Hayatı*, 131-132.

psikolojik olarak yıpratmıştı. Daha darbe günü kendisine karşı biat töreninde göstermiş olduğu hal ve tavırlar devlet adamları tarafından gözlemlenmişti.⁴⁷³

V. Murat'ın hükümdarlığı sembolikti. Özel görevinde bulunacak kişileri dahi ataması Erkan-ı Erba dediğimiz devlet adamları tarafından engelleniyordu.⁴⁷⁴ Aynı zamanda Hüseyin Avni Paşa, Mithat Paşa ve Mehmet Rüşdü Paşanın Sultan üzerinde nüfuz sahibi olma mücadelesi vardı. Her biri sultanı kendi görüşüne yaklaştırmak için baskı uyguluyordu. Abdülaziz'in ölümü ve ölümün kendisinden bilineceği düşüncesi ve sonrasında Çerkez Hasan Vakası, Sultan V. Murat'ın hastalığının daha da ilerlemesine sebep oldu.⁴⁷⁵ Bu şartlar altında huzuruna çıkan devlet adamlarını kucaklaması, sarayın havuzuna atlaması ve intihara teşebbüs etmesi durumunun ne kadar ciddi olduğunu bakımından önemlidir.

Padişah bu durumda iken Cuma Selamlığına çıkarılmadı ve kılıç kuşanma merasimi uygulanmadı. Çeşitli bahaneler öne sürülerek halk ve devlet erkani avutulmaya çalışıldı ve gerçekler gizlenmeye çalışıldı. Bu süre zarfında ülkeyi sadrazam başta olmak üzere devlet adamları yönetiyordu.

Sultanın tedavisi sarayda yapılmaya çalışılıyordu. Sarayda özel doktoru Capoleon birtakım uygulamalar gerçekleştirdi ancak sonuç alınamadı.⁴⁷⁶ Daha sonra İngiliz elçisinin tavsiyesi üzerine Viyana'dan Doktor Leidssdorff getirildi.⁴⁷⁷ Yapılan ilk tetkiklerde hastalığın geçici olduğu ve tedavi edilebileceği belirtildi. Ancak tedavi için Sultanın üç aylık bir süre Viyana'ya götürülmesi gerekiyordu.⁴⁷⁸ Halife unvanlı Osmanlı Sultan'ının farklı bir ülkede tedavi görmesi kabul edilir bir durum değildi. Nitekim devlet erkani bu tavsiyeyi kabul etmedi. Devlet işlerinin aksamaması için ve tedavi için Şehzade Abdülhamit Efendi'ye naiplik görevi teklif edildiyse de o bunu kabul etmedi.⁴⁷⁹

31 Ağustos'ta devlet önde gelenleri ve ulemeden önde gelenler sarayın kubbe altında toplandılar. Devletin Padişah olmadan yönetilemeyeceği ve şeriatın V. Murat'ın tedavisi için kendilerine verilen süreyi kullandıklarını dile getirdiler. Hali hazırda doktorlar tarafından

---

⁴⁷³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 362-363.

⁴⁷⁴ Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 116; Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Millî Mücadele*, 105.

⁴⁷⁵ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 222; Patrick, *Son Sultanların İstanbul'unda*, 137; Şakir, *Çırağan Sarayında 28 Sene V. Murat'ın Hayatı*, 148.; Küçük, "V. Murat", 184.

⁴⁷⁶ Capoleon'un uyguladığı sülük tedavisi Sultanın durumunu daha da vahim bir hale getirmiştir. Bkz. Şakir, *Çırağan Sarayında 28 Sene V. Murat'ın Hayatı*, 149.

⁴⁷⁷ Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Millî Mücadele*, 106; Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 120.

⁴⁷⁸ Dr. Leidersdorf üç aylık bir tedavi sürecinde iyileşebileceği raporunu vermiştir. Ancak Mithat Paşa ve Rüşdü Paşa başta olmak üzere devlet işlerinin aksaması ve anayasanın gecikmesinden ötürü beklemeye tahammülleri yoktu. Aynı zamanda doktorların iyileşme olabileceği yönündeki raporlarına rağmen Murat'ın gerçekte iyileşemeyeceğine dair dedi kodular da yok değildi. Bu haberler özellikle Şehzade Abdülhamit'in çevresinden gelmekteydi. Bakınız, Niyazi Berkeş, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (İstanbul: YKY Yay., 2017), 316; Baykal, *İbretnüma, Mabeynci Fahri Bey'in Hatıratları ve İlgili Bazı Belgeler*, 129.

⁴⁷⁹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 96.

verilen raporlar ilmi bir fetva niteliği taşıyordu.⁴⁸⁰ Şehzade Abdülhamit'te boş durmuyor ve Sultan Murat'ın hastalığını etrafa yayıyordu.⁴⁸¹ Hatta devlet ricalinin hürmetini kazanmak için çalışmalar sürdürüyor ve Mithat Paşaya anayasa sözü dahi vermişti. Devlet işlerinde aksama olmaması için daha önce Şehzade Abdülhamit ile yapılan görüşmeler⁴⁸² doğrultusunda tahtta değişikliğe gidildi.⁴⁸³ Durum Abdülhamit'e iletildi. Bunun üzerine devlet erkanının katılımı ile 1 Eylül 1876 tarihinde, Bâbüssaâde önünde kurulan tahta oturan Sultan II. Abdülhamit'e biat edildi.⁴⁸⁴ V. Murat Çırağan sarayına nakledildi. Böylelikle 93 günlük V. Murad devri son bulmuş oldu.⁴⁸⁵

Bu bölümde Sultan Abdülaziz dönemi gelişmelerini ve V. Murat dönemi bazı olaylarını ele aldık. Giriş bölümünde de belirttiğimiz üzere tezin ikinci kısmının yazımının asıl nedeni incelemesini yapacağımız esere bir temel teşkil etmektir. Farklı kaynakların ışığında yazmış olduğumuz bu bölümden sonra Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesi ile başlayan ve II. Abdülhamid'in Sultan ilan edilmesine kadar geçen süreci anlatan Lütfi Simavi'nin "*Devr-i İnkılab*" adlı eseri incelenecektir. Ele alacağımız eser tam da yukarıda anlatılanlar konusunda bir yandan kısmen şahit olunmuş bir yandan da dönemin aktörleri ile aynı ortam içinde bulunmuş bir kimsenin gözüyle kaleme alınmış olup incelemeye değerdir.

---

⁴⁸⁰ Aksun, *Darbe Kurbanı Abdülaziz Han*, 302-303.

⁴⁸¹ Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Millî Mücadele*, 106.

⁴⁸² Mithat Paşa Sultan Murat'ın sağlık durumunun giderek ciddileştiğini görerek Şehzade Abdülhamit ile görüşmeler yapıyordu. Şehzade Hamit kendisinin Padişah olması durumunda anayasal sisteme geçileceğinin sinyallerini vermiş ve Mithat Paşayı kazanmıştı. Bkz. Patrick, *Son Sultanların İstanbul'unda*, 138.

⁴⁸³ Berkeş, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 316-317; Baykal, *İbretnüma, Mabeynci Fahri Bey'in Hatıratları ve İlgili Bazı Belgeler*, 129; Küçük, "V. Murat", 185.

⁴⁸⁴ Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılap*, 177; Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 223; Kemal H. Karpat, Robert W. Zens, "I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid'in Saltanatı (1876-1909)", *Türkler Ansiklopedisi*, c.12 (Ankara: Yeni Türkiye Yay. 2017), 873.

⁴⁸⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 364-366; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 96; Baykal, *İbretnüma, Mabeynci Fahri Bey'in Hatıratları ve İlgili Bazı Belgeler*, 131.

3 BÖLÜM

DEVİRİ-İ İNKILAB ADLI ESERİN İNCELEMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

İncelemesi yapılan Lütfi Simavi'ye ait "*Devr-i İnkılab*" adlı eser (R. 1336)1920 İstanbul Mahmut Bey Matbaası'nda basılmıştır. Eser toplamda 116 sayfadan oluşur ve iki bölüm halindedir. Sultan V. Murat'ın tahta oturması ile başlayan eser Sultan II. Abdülhamit'in Cülusu ve meşrutî sisteme geçmek amacıyla oluşturulan meclis çalışmaları ile son bulur. Dokuz başlık altında ele alınmış olan eser üç Padişah olarak bilinen 1876 senesi içerisinde gerçekleşmiş olaylardan; Abdülaziz'in intiharı, Çerkez Hasan Vakası, Balkan bunalımı, Selanik Vakası, Suhte İsyanı gibi konuları ele almaktadır. Ayrıca bir giriş bölümü bulunmayan eserde sonuç kısmı ve fihrist bölümü de bulunmamaktadır. Lütfi Bey kaleme almış olduğu eserin içeriğini yansıtan dönemin adamı değildir. Yani olaylara bizzat tanık olmamıştır. Eserin yazılış tarihinden 44 yıl öncesi olayları ele almakla birlikte tam olarak hangi kaynaklardan yararlandığı da kestirilmemektedir. Ancak kitabın bazı bölümlerinde Ahmet Mithat Efendinin "*Üss-i İnkılap*" adlı eseri kaynak olarak gösterilmişse de eserin tamamında bu kaynaktan yararlanılmış denilemez. Osmanlıca Türkçesi ile yazılmış olan eser dönemini yansıtan bir şekilde ağır olmayan bir dile sahiptir.

Eserin başlıkları;

- Suret-i Hatt-ı Hümayun
- Cülus-u Hümayundaki Ahval-i Dahiliye
- Hal'i ve Vefat-ı Abdülaziz Han
- Garibe
- Millet Meclisinin İlanına Haylulet Eden Esbab ile Ona Müteferri Ahval
- Sultan Murad'ın Hastalıkları Üzerine
- Sultan Murat'ın Cülusu
- Kısm-ı Sani
- Biat-ı Umumiyye Resmi Kılınç Alayı
- Cülus-u Hatt-ı Hümayunla Meşrutiyet Kanunu'nu Tanzim Edeceği Komisyonun Suret-i Teşkili.

3.1 Giriş Mahiyetinde İlk Bölüm

Eserin yazarı Lütfi Simavi kitabın ilk bölümü olarak inceleyeceğimiz ancak bir başlık altında ele alınmayan bu bölümde V. Murat'ın Osmanlı tahtına geçmesi ve beraberinde meydana gelen

gelişmeler ile başlar. Yazar, V. Murat'ın tahta geçişinin öncesine ve olayların gelişimini kronolojik olarak ele almak yerine, yeri geldiğinde konular içerisinde bölümler halinde değinmiştir.

Bu bölümde kitabın ilk giriş paragrafı V. Murat'ın Sultan olduğunun bir nevi resmî olarak duyurulması anlamına gelen cülus toplarının atılmasıyla başlar. Olan bitenden habersiz olduğu anlaşılan halkın telaşa kapıldığı görülüyor. Ancak hükümet tarafından çıkarılan haberciler ile Padişah değişikliğinden haberdar olan halk büyük bir sevinçle kutlamalar yapmaya başlamış ve yeni padişahı tebrik etmek için ilk önce Bab-ı Seraskerliğe ve daha sonrasında Dolmabahçe Sarayı'nın etrafını doldurmuştur. Halkın taht değişikliğini büyük bir coşku ile karşıladığı eserde vurgulanmıştır.⁴⁸⁶

Eserin bu bölümünde değinilen konulardan biri de taht değişikliğinin diğer ülkelere ve Osmanlı eyaletlerine bildirilmesidir. Burada gizliliğe çok dikkat edildiği ve resmi kanallar dışında bilgi sızıntısına müsaade edilmediği görülmüştür. Resmi kanallar aracılığı ile verilmeye çalışılan yeni Sultan'ın hükümdarlığı haberinde vurgulanan nokta "*Sultan Abdülaziz'in millet ittifakı ile hal'i olundukları*" dır.⁴⁸⁷ Osmanlı Devleti'nde taht değişikliğinin kolaylıkla meydana gelmesi Avrupa'da yankı uyandırmıştır. Her an yıkılacak gözüyle baktıkları Osmanlı Devleti'nin gerektiği durumlarda büyük devletler derecesine çıkabildiği vurgulanmıştır.

Taht değişikliğinde rol oynayan devlet adamlarından oluşan ekibin Sultan Murat'ın hükümdarlığını gölgelediği ve önemli kararlarda Sultan'ın tek başına davranmasına mâni oldukları bilinmektedir. Bu durumu ispat edersine bir gelişme Padişah V. Murat'ın ilk görevlendirmesinde görülmektedir. Ziya Bey'i kendisine baş kâtip olarak tayin eden ve Kemal Bey'in İstanbul'a çağırılması emrini veren Sultan Murat'ın emri uygulanmamıştır.⁴⁸⁸ Sadrazam kendisine danışılmadığı ve müzakere edilmediği gerekçesi ile bu emri geçersiz saydırmıştır.

"Sadrazamın kendisiyle müzakere edilmeksizin hod be hod emirler verilmesini red ile Ziya Beyi kitabetinden azl ve Kemal beyin itlakı emrini beş günden ziyade tehir ettirmesi herkese bir beht ve hayret getirmiş idi."⁴⁸⁹

Kendisine karşı yürütülen hareketlerden habersiz olduğu bilinen Sultan Abdülaziz ikamet etmiş olduğu Dolmabahçe Sarayı'nda sabahın erken saatlerinde top sesleri ile uyandığı bilinmektedir. Duyulan bu topların cülus topu olduğunu anlamış ve karşı koymaksızın durumu

---

⁴⁸⁶"Sultan Abdülaziz Han'ın hal'iyle taht-ı Osmaniye varis meşru saltanat Sultan Murad'ı Hamisin cülusunu ilan etmeleri ile Osmanlıların bir kısmı kemal-i şevk ile yek diğerinin boyunlarına sarılarak bayram itmekte ve diğer kısım dahi padişah nevcahın Baba-ı Seraskeride olduklarını öğrendiklerinden biat-ı resmini ifa için oraya koşmakta idiler." Bkz. Lütfi Simavi, *Devr-i İnkılab*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1336, 1.

⁴⁸⁷ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 4.

⁴⁸⁸ Biat merasimi tamamlanmadan Başkatip tayin edilen Ziya Bey'in, Kemal Bey'i İstanbul'a getirtmek istemiştir. Bu konuda ısrarcı olması Rüşdi Paşa'nın hoşuna gitmemiş ve görevinden azledilmiştir. Bkz. Cevdet Paşa, *Tezâkir 40-Tetimme*, 157.

⁴⁸⁹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 4-5.

kabul etmiştir. Simavi eserinde Abdülaziz'e hal kararını bildirmek için Mabeyn Başkatibi Atıf Bey'in gönderildiğini ve milletin ittifakı ile tahttan indirildiğini bildirdiğini belirtmiştir.

“Hakan-ı sabık Abdulaziz Han işbu hal'in ittifak-ı umumi ile vuku'a geldiğini ve biat-ı amme meselesinin hitam bulduğunu anlamaları üzerine artık yapacak ve diyecek bir şey bulamıyarak Topkapı Sarayına nakli muvafakat göstermeleriyle şehzadeleri Yusuf İzzeddin ve Mahmud Celalaeddin efendilerle beraber tehyie kılınan kayığa raküben Dolma Bahçe Sarayından hareket ettikleri...”⁴⁹⁰

Eserin bu bölümünde ele alınan konularda bir diğeri padişah değişikliğinde rol oynayan “*millet meclisi*” dir. Anayasal bir sisteme geçmek ve bir millet meclisinin teşkili Sultan Murat'ın tahta geçmesine bağlanmış olarak görülür. Özellikle Mithat Paşa'nın hal kararında sadece bu sebepten dolayı yer aldığı belirtilmiştir.

“...erbab- ı hürriyet nezdinde de pek muhterem tanılan Mithat Paşanın işbu hal' meselesi yalnız bu şart ve niyet ile terviç ettiği dahi cümlece bilinip öğrenildiğinden pay-i tahtında çıkan bilcümle gazeteler vaktiyle arzusu değil telaffuzu bile en büyük cinayetlerden daha büyük görülen “millet meclisi” mübahisine girişmiş ve bir devr-i saadet bahş edeceğinden emin oldukları bu hükmün culus-ı hattı humayunda münderic olunacağı isbat ile ebneyı vatani tebrik etmekte bulunmuşlardı.”⁴⁹¹

622 yıllık büyük bir geçmişe sahip olan Osmanlı Devleti tarihinde 1876 tarihine dek birçok hükümdar değişikliği yaşanmış idi. Simavi eserin bu bölümünde devletin başlangıcından bugüne dek sekiz padişah değişikliğinin meydana geldiğini, bu değişikliklerin iç karışıklıkları beraberinde getirdiği belirtilmiştir. Abdülaziz'in hal edildiği olayla kıyaslama yapan yazar gayet sessiz, sakin ve iç karışıklığa mahal vermeyen bir hal'in gerçekleştiğini ve bunun sebebini de “*Kanun-i Esasi*” nin ilan edileceğine olan inançtan kaynaklı olduğunu belirtir.⁴⁹²

Taht değişikliğinin gerçekleştiği birinci gece hava koşullarının iyi olmamasına rağmen Müslüman ve Hristiyan tüm halkın birlikte kutlamalar gerçekleştirmişlerdir. Yazar Simavi buna dayanak olarak millet meclisinin açılmasına olan inanç olarak görür.⁴⁹³

---

⁴⁹⁰ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 5.

⁴⁹¹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 7.

⁴⁹² Simavi, *Devr-i İnkılab*, 6.

⁴⁹³ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 6-7.

3.2 Suret-i Hatt-ı Hümayun

Osmanlıda, Padişah'ın kendi el yazısı ile çıkarmış olduğu emirlere "*Hat-ı Hümayun*" denir.⁴⁹⁴ Osmanlı Padişahları tahta geçtiklerinde ya da önemli bir olay üzerine emirlerini içeren çeşitli belgeler yayınlardı. Sultan V. Murat'ta Osmanlı tahtına cülusu üzerine Veziriazam Mehmet Rüşdü Paşa'ya hitaben 2 Haziran 1876 tarihinde bir Hat-ı Hümayun yayınlamıştır. İçerik olarak incelendiğinde Hat-ı Hümayun; devletin bir süreden beri içinde bulunduğu durumun tespiti, asayiş ve toplumsal huzurun sağlanmak istenmesi, güçlü kanunların gerekliliği ve devlet kurumlarının ve memuriyetlerin tanzimi, mali sorunlar ve alınması elzem bazı önlemler ve son olarak da devletin uluslararası konumunu sağlamlaştırmaya yönelik atılacak bazı adımlardan bahsedilmiştir.

Simavi yayımlanan Hat-ı Hümayun metnini aynen eserine almış ve sonrasında hat'ın içeriği hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur.⁴⁹⁵ Yayımlanan Hat-ı Hümayundan alıntılar yaparak hattın içinde millet meclisinin ilanına, yani meşruti sistemi işaret eden delilleri aramıştır. Vükelanın, vatanın kurtuluşu ve bütünlüğü için canı pahasına istibdadı ortadan kaldıracaklarına değinmiştir. Aynı zamanda yayımlanan hattın basında büyük ilgi ve sevinçle karşılandığına da değinmiştir.⁴⁹⁶

Hattı Hümayunda, devletin bir süreden beri içinde bulunmuş olduğu zor durumdan bahsedilmesi üzerine idari ve mali anlamda düzenlemelerin yapılacağına vaadi halk nezdinde büyük bir heyecan yarattığı ve millet meclisinin açılacağına dair birçok mana çıkarıldığı belirtilmiştir.

"...her nevi islahattan bihakkın meyûs olan halkımız o zaman padişah-ı nevcâhın iş bu hattını bin can ile alkışlamış ve her kelimesinden serbest bir millet meclisinin küşadını temin edecek birçok manâları istihrac eylemiş..."⁴⁹⁷

Tüm bu beklentilere rağmen Simavi yeni Padişah'ın devletin buhranlı bir zamanında, borçlanmanın iki yüz altmış ve bütçe açığının dokuz milyon liraya vardığı⁴⁹⁸, Rumeli topraklarında ihtilallerin varlığı ve Avrupa'nın gözlerini tamamen Osmanlı Devleti'ni çevirdiği bir döneme rast geldiğini belirtmiştir. Simavi yeni Padişah'ın "*...daha veliahtlığı hengâmında milel-i mütemeddine usul-ü hükümetlerini ayrı ayrı tedkik ederek...*" devletin içinde bulunduğu bu durumdan kurtuluşu meşruti sisteme geçmekte gördüğünü belirtmiş ve hattı hümayundan alıntılar yaparak bu duruma delil aramıştır.

⁴⁹⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, *Hatt-ı Hümayun*, TDV *İslam Ansiklopedisi*, c.16 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.,1997), 485.

⁴⁹⁵ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 9

⁴⁹⁶ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 10.

⁴⁹⁷ Simavi, *Devr-i İnkılab*,11

⁴⁹⁸ "*...cülus hümayun devletin en buhranlı zamanına yani istikraz yekününün iki yüz altmış ve bütçe açığının dokuz milyon liraya vararak itibar-ı maliyemizin bütün bütüne muhtel olduğunu...*" Bakınız, Simavi, *Devr-i İnkılab*, 12.

Simavi eserinde Osmanlı Devleti'ni geçmişi ile de kıyaslama yoluna gitmiş ve bazı eleştirilerde bulunmuştur. Ona göre devletin geri kalması ve düştüğü durumun sebebi zamanın icaplarına uyulmamasıdır.

“Bir vakitler ka'kaa-ı silah feth ve zaferle dünyaya velvele salan Osmanlıların her yüzden tedenni ile nihayetül emr bir muhatıra-i izmihlâl içinde kalmaları hal ve zamanın icabatına tevfik-i meslek ve hareket edememelerinden münbais olup...”⁴⁹⁹

Sultan Abdülmecid örneğini veren yazar Gülhane Hattı Hümayununun zamanın gereklerine uygun olarak gerçekleştirildiğini ancak Sultan Abdülaziz'in istibdadını değiştirmeyip Avrupa medeniyetine yaklaşmadığını “...Abdülaziz Hanın hiçbir zamanda usul-u istibdadı ta'dil ile Avrupa medeniyetine muvafık kaideye tevessül itmeyecek rütbe-i bedahete...” sözleriyle dile getirmiştir.

Simavi devletin geleceğini ve kurtuluşunun reçetesini şu şekilde kaleme almıştır;

“...hakkımızdaki niyet ü nazarlarını değiştiren Avrupalıların yeniden emniyet ve teveccühlerini kazanıp becamızı temin etmek ve hem de her karışı binlerle dilaveranın kanları pahasına satın alınan vatan-ı umumiye haiz olduğu kabiliyetle mütenasib bir derece-i mamuriyete çıkarmak için saltanatca bir tebdil-i icrasıyla menafi ve muhassenatı Avrupa devletleri tarafından vukuu bulan tecrübelerle sabit ve mütehakkık olan “usul-ü meşruta”nın vaaz ve ilanına karar verilmiş idi.”⁵⁰⁰

30 Mayıs 1876'da Osmanlı Sultanı Abdülaziz bir grup devlet adamı tarafından tahtından indirilmiştir. Bu grup içerisinde taht değişikliğini en çok isteyen ve olayı asıl gerçekleştiren bir numaralı kişi Seraskerlik makamını işgal eden Hüseyin Avni Paşadır. Meşrutiyet taraftarı olmayan Hüseyin Avni Paşa'nın Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde bu denli öne çıkmasının sebebi olarak kişisel yaklaşımları görülmüştür. Simavi eserinde Hüseyin Avni Paşa'nın bu yönlerine de yer vermiştir.

Simavi, aynı zamanda Hüseyin Avni Paşa'nın geçmişine de yer vermiştir. Avni Paşa, Ispartalı fakir bir adamın oğlu iken harbiyeden mezun olarak askerliğin en zirvesi olan Seraskerlik makamına kadar yükselmiştir.⁵⁰¹ Hırslı ve tamahkar olarak tanımlanmıştır. Hal'de yer almasının sebebi olarak da Simavi, Mahmut Nedim Paşa'nın ilk sadrazamlığı döneminde uğramış olduğu sürgün cezasının intikamı olarak gösterir.⁵⁰² Simavi aynı zamanda darbenin planlanan tarihten öne alınmasını Hüseyin Avni Paşa'nın bir oldu bitti 'ye getirmek için “...bu

⁴⁹⁹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 12

⁵⁰⁰ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 12.

⁵⁰¹ “...Anadolu'da vaki Isparta kurasından bir fakir adamın oğlu iken Mekteb-i Harbiyeye girip ve orada ikmal fünun edip zabıt çıktıktan sonra saiki kader kendisini seraskerliğe kadar çıkarmış...” Bkz. Simavi, *Devr-i İnkılab*, 14.

⁵⁰² Simavi, *Devr-i İnkılab*, 14.

*keyfiyetler Sultan Abdülaziz tarafından duyulmuş diye asılsız bir desise ile hal'i yevmi muayyeninden evvel yalnız kuvvetiyle yapmaktaki maksat ve hikmeti ortaya koyup...*⁵⁰³ şeklinde olayın Abdülaziz tarafından duyulduğunu söyleyerek bir entrika tertip ettiğini belirtmiştir.

Kibirli ve gururlu olarak tanımlanan Hüseyin Avni Paşa'nın hal sonrasında etrafındaki kişileri etkilediği ve özellikle güçten yana tavır aldığı bilinen Sadrazam Rüşdü Paşayı tesiri altına almıştır. Rüşdü Paşa ve Hüseyin Avni Paşa'nın her ikisinin birden tesirleri altına aldıkları Padişah'ın özel hizmetinde bulunacak kişilerin belirlenmesini bile kendi ellerine aldıkları ve kendi adamlarını bu görevlere getirmişlerdir. Aynı zamanda Mithat Paşa'nın kaleme aldığı ve Padişah tarafından yayınlanacak cülus hattı hümayununa dahi mâni olmaya çalışılmıştır.⁵⁰⁴ Bu durum meşruti sistemin ilanını bekleyen devlet adamlarını ve milleti çaresizliğe sevk etmiştir. Hüseyin Avni Paşa'nın tavırları karşısında usanan ve sıkılmış durumda olan Mithat Paşa'nın tehdit ve güç gösterilerine rağmen ısrarlı bir şekilde çalışmalarını devam ettirdiği ve üç gün gerçekleşen tartışmalar sonrasında hat-ı hümayunun ilanı sağlanmıştır.⁵⁰⁵

Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın, meşruti sisteme karşı olmasının sebebi olarak ise bir millet meclisinin oluşturulması durumunda kendisinin yolsuzluklarının ortaya çıkmasından korkması olarak gösterilmiştir. Askeriyenin silah alımlarında haksız kazanç elde ettiğini belirten Simavi Hüseyin Avni Paşa'nın yanına Sadrazam Rüşdü Paşa'yı da alarak var güçleriyle meşruti sisteme karşı geldiklerini belirtmiştir.⁵⁰⁶

Padişahın Hat-ı Hümayunu üzerine meclis-i vükela toplanmıştır. Toplantıda Avrupalı devletleri örnek olarak meşruti sistemin getirilmesi gerekliliği vatanperver devlet adamlarınca ileri sürülmüştür. Ancak Hüseyin Avni Paşa'nın başını çekmiş olduğu ve onun yanında yer alan bazı devlet adamlarınca henüz devletin meşruti sisteme uygun olmadığı dile getirilmiştir. Hüseyin Avni Paşa'nın meşruti sisteme muhalifliği "*Çerkez Hasan Vakası*"⁵⁰⁷ olarak da bilinen olayda ölümüne dek sürecektir. Ancak Serasker 'in ölümünden sonra anayasal sisteme geçişte bir ittifakın sağlandığı yönünde değerlendirme yapılmıştır.⁵⁰⁸

Simavi'nin eserinde bahsettiği isimlerden biri de Abdülaziz'in hal kararı için gerekli olan fetvayı vermiş ve Hat-ı Hümayun hazırlanması sürecinde yer almış olan Şeyhülislam Hayrullah Efendi'dir. Onun hakkındaki görüşlerini "*...Şeyhülislam Hayrullah Efendi ise hünkâr imamlığından ve padişah nedimliğinden yetişmiş nazik ve ilim ve fazıldan muarra ise de karşısındaki adamı idare için pek büyük bir cerbeze ve istidade malik olup...*" şeklinde ifade

⁵⁰³ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 13-14.

⁵⁰⁴ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 13

⁵⁰⁵ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 14.

⁵⁰⁶ "*...harbiyenin tedarik ve mübaayası hususunda gayrı meşru namlar ve sebebler altında birçok paralar aldığı rivayet olduğuna ve eğerce devletin meşrutiyeti ilan edilipte bunun icabatından olmak üzere bir meclis-i mebusan tesis ve teşekkül edecek olur ise vükela-i milletin mübayaat-ı vakia hesaplarını tetkik edecekleri...*" Bkz. Simavi, *Devr-i İnkılab*, 14-15.

⁵⁰⁷ Bu olay ikinci bölümde, "Çerkez Ethem Vakası" başlığı altından incelenmiştir.

⁵⁰⁸ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 16.

etmiştir.⁵⁰⁹ Hayrullah Efendi Simavi'ye göre ilmi yanı zayıf bir kimsedir. Devletin idaresindeki eksikleri görmekle birlikte alınması gereken tedbirlerin ne olması gerektiği konusunda fikir sahibi olmayan ancak siyasilere görüşlerine uygun davranacağını dile getirmiş bir kimse olarak değerlendirir.⁵¹⁰

Bu bölümde bahsi geçen konularda bir diğeri yeni Padişahı görmek için selamlık alayını izlemek isteyen halkın heyecanıdır. Edirne, Filibe ve İzmit'ten gelen ahali ve İstanbul halkı alayın geçiş güzergahı üzerindeki evleri ve işyerlerini doldurmuştur. Yeni Padişahı halkın canı gönülden desteklediği belirtilmiştir.⁵¹¹

Simavi, Sultan Abdülaziz zamanında ihtiyaç halinde kullanılmak üzere saklı tutulan hazinenin de V. Murat'ın hükümdarlığının ilk zamanlarında bahis konusu olduğuna değinir. Halkın bekleyişi doğrultusunda bir komisyon kurulmuştur. Neticede sekiz milyonluk konsolit ve birkaç yüz bin lira nakit olduğu anlaşılmıştır. Beklenildiği kadar yüksek miktarların çıkmaması soru işaretleri oluşturmuş ve bu olay basında geniş yer tutmuştur. ⁵¹²

V. Murat'ın yayınlamış olduğu Hat-ı Hümayun'un halk nezdinde büyük etki yarattığı ve basında geniş yer tuttuğu görülmektedir. Yayınlanmış olan hattın daha öncekiler gibi tesirsiz kalmayacağı halkın saadet ve selametini temin edecek düzenlemeler yapılacağı konu edinilmiştir.⁵¹³ Ayrıca saltanat değişikliğinin bir kargaşaya mahal vermeden gerçekleşmiş olmasının Avrupalı devletler üzerinde olumlu tesirlerinin olduğu, Osmanlı Devleti'ni büyük devletler mertebesine çıkardığının altı çizilmiş ve Osmanlı tahvillerindeki değer artışı belirtilmiştir.

“...hükümünde görünen iş bu tebdil-i saltanatın böyle kolaylıkla meydana ve vücuda gelmesi Devlet-i Aliye'nin dünya nazarında mevkinin değiştirmiş ve bunun icabından olmak üzere konsolit dahi fiyat asliyesine defaten yedi sekiz kuruş üste koymuş.” ⁵¹⁴

Simavi bu bölümde son olarak bahsettiği, taht değişikliği esnasında Abdülaziz'in himayesinde bulunan kimselerin ve kadınlarının görmüş olduğu muameledir. Beşiktaş Sarayından kayıklar ile götürüldükleri sırada mücevheratlarının alındığı, üzerlerinin arandığı ve içlerinden bazılarının sokak ortasına atılması olayıdır. Simavi burada emri verenin Hüseyin Avni Paşa olduğu ve sorumluluğun ona ait olduğunu vurgulamıştır.

---

⁵⁰⁹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 15.

⁵¹⁰ “Devletin usul-ü idaresindeki fenalığı herkesle beraber tasdik ederim. Lakin bunu ıslah için ne yapmak ve kangı kaideye tevessül etmek lazımdır. Orasını bilemem. Siz bilmüzakere beyninizde neye karar verir iseniz isabeti anda görerek anı bila tereddüd kabul ederim.’ sözünden başka bir şey dememekte olduğundan...” Bkz. Simavi, *Devr-i İnkılab*, 15.

⁵¹¹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 16-17.

⁵¹² Simavi, *Devr-i İnkılab*, 17.

⁵¹³ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 17-18.

⁵¹⁴ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 18.

“Tebdil-i Saltanatın ibtidalarında tesirlerle zikir olunmağa şayan bir şey var ise o da hakan-ı sabık hazretlerine mensup cevariyenin ve hatta kadınların Beşiktaş Sarayından kayıklara ırkâb idülür iken mücevherata müteallik eşya aşırımamaları için çirkin bir surette taharri olunması ve bunlardan bir takımının iskele başlarına ve sokak ortalarına atılmasıdır ki bu da yalnız Hüseyin Avni Paşanın emr ve tenbihiyle vuka geldiğinden her sebebi ona aittir.”⁵¹⁵

3.3 Cülus-u Hümayundaki Ahval-i Dahiliye

Simavi eserin içeriğinin Sultan V. Murad’ın dönemine ait gelişmeleri yazmak olduğunu zaman zaman belirtmiştir. Ancak olayları anlatırken geçmişe değinmeden de yapamaz. Eserin bu bölümünde Simavi, Sultan Abdülaziz’in tahta oturduğu sırada Balkanlarda Karadağ isyanının olduğunu ve aynı şekilde Abdülaziz’in tahttan çekildi zamanda da Bosna- Hersek başta olmak üzere Balkanlarda kalkışmaların olduğuna dikkat çekmiştir. Simavi bu bölümde ağırlıklı olarak Bosna- Hersek olaylarıyla birlikte Rumeli İhtilali’nin başlaması ve Selanik Vakası olarak bilinen olayı özet niteliğinde ele almıştır.⁵¹⁶

Balkanlarda meydana gelen kalkışmaların kaynağını Panslavizm politikası ve bu anlamda çalışan cemiyetler olarak görmektedir. Bilhassa bu amaca hizmet eden ve Osmanlının merkezinde bulunan Rusya Büyükelçisi İgnatief’in Bab-ı Ali’de ve Padişah nezdinde büyük itibar gördüğü aşıkardır.⁵¹⁷ İgnatief kazanmış olduğu nüfuzunu da kullanarak bazı memurluklara kendi adamlarını getirdiği ve bozguncu içerikli evrakların yurt içinde dolandığını belirtmiştir. Bazı kimseler tarafından anlaşılan bu ince siyasetin şikâyet konusu yapıldığı ancak İgnatief’in yalan ve aldatmaları ile şikayetlerin tesirsiz kaldığı belirtilir. Panslavizm cemiyetlerinin kışkırtması ve tahriki ile “*Nevesin*” merkezli olarak vergi meselesinden kaynaklı olarak isyan başlamıştır.

Simavi’ye göre isyanı ilk başlarda büyüyüp yayılmadan bastırmaya yetkileri ve güçleri olmasına rağmen ihmal ve tedbirsizlikten kaynaklı mahalli görevlilerin zamanında olaya müdahale etmemeleridir.

“İş bu isyanın Panslavizm cemiyetlerinin himmetiyle vukua geldiği malûm iken ortaya koyduğu birinci hareket işin esasen haiz olduğu ehemmiyetle mütenasib olmayıp değil öyle yüz yüz elli eşkiyatın ondan pek çok ziyadesinin bile kahr ve tedmirine kuvve-i mahalli kâfi ve vafi iken ibtida-i emirde memurin mahali’nin

⁵¹⁵ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 18-19.

⁵¹⁶ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 19.

⁵¹⁷ “...Rusya sefiri General İgnatievf Sultan Abdülaziz Hanın evahir (son dönemleri) saltanatlarında gerek mabeyni hümayunca ve gerek Bab-ı Alice fevkalade denilecek bir surette kazanmış olduğu nüfuz ve haysiyeti...” Bkz. Simavi, *Devr-i İnkılab*, 20.

ihmal ve müsamahası ve belki sui tedbir ve hareketi eseri olmak üzere maddei fesat ve ihtilal etrafa sardırılmış...”⁵¹⁸

Hersek olaylarının büyümesi üzerine Bab-ı Ali Avrupalı devletlere şikâyet malzemesi vermemek için bölgeye asker sevkini kesmiş, olayları yerinde incelemek için memurlar gönderilmiş ve isyanı nasihat heyetleriyle yatıştırma yolunu seçmiştir. Hükümetin bu tarz faaliyetlerine karşılık Panslavizm cemiyetlerinin çalışmaları sayesinde isyancıların Hırvatistan, Sırbistan ve Karadağ sınırlarından destek gördüklerini belirtmiştir. İsyanın büyümesi üzerine Avusturya'nın sınırlarını korumak için olaya dahil olduğu “...Avusturya devleti ise hududu civarında vukuu bulan karışıklıklara nazarı bi kayd ile bakamayacağından bahisle serian şu hallere bir netice verilmesini dostane ve daha tehdidane bir lisan ile ifade itmeğe başlamış olduğundan...” ifadesinde yer aldığı gibi bir tavır içinde olduğu belirtilir. İngiltere'nin de olaya dahil olmasıyla birlikte nasihat ile isyanı bitirmek için konsoloslardan oluşan bir komisyon kurmaya karar verilir. Ancak istenilene ulaşılamayınca Kont Andraşi Layihasının kaleme alındığı belirtilmiştir. Ancak hazırlanan layihanın içeriğinden bahsedilmez.⁵¹⁹

Simavi'ye göre Hersek İsyanı Hüseyin Avni Paşa ve Sakızlı Ahmet Esad Paşa'nın sadaretleri döneminde başlamıştır. Bu iki devlet adamının bölgeye yeterince odaklanmadığı ve yardım gönderilmediğinden söz edilir. “Vakıa iş bu Hersek isyanı Mekteb-i Harbiyeden yetişmiş ve asker olarak büyümüş Hüseyin Avni Paşa ile Sakızlı Ahmed Esad Paşanın sadaretlerinde başlayarak bunun teskin ve itfa olunmasına en evvel memurin-i mahalliye ile bunların himmetsizlikleri sebep olmuş...”⁵²⁰ Ancak olayların büyümesinde esas önemli olan konsolosların raporunda tasdik olunduğu üzere Mahmut Nedim Paşa'nın İgnatief'in sözünden çıkmaması “...bilhassa konsoloslar komisyonunun kabul ve layiha-i merkume münderecatının tasdik olunması ve Hersek meselesinde yalnız İgnatiyevfin reyiyile hareket edilmesi...” ve asilerin yirmi, otuz binin üzerinde olması olarak gösterilmiştir.⁵²¹

Filibe tarafındaki meydana gelen karışıklığı hızlı bir şekilde bastıran mahalli memurların Rusya sefaretinin tebligatı üzerine görevlerinden alınmış ya da görev yerleri değiştirilmiştir. Bu durumdan cesaret alan Bulgarlar Slav komitalarının kışkırtması ile vergi vermek istemediklerini öne sürerek ayaklanmışlar ve bölge Müslümanlarını katletmeye başlamışlardır. İsyanın ortaya çıktığı yer “Otlak Köyü” dür. Bir tabur askerle dahi isyan bastırılacak vaziyette iken Mahmut Nedim Paşa tarafından destek gönderilmemesi üzerine

⁵¹⁸ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 20.

⁵¹⁹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 21.

⁵²⁰ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 22.

⁵²¹ “...Ahmet Muhtar Paşanın o vakit gazetelerle ilan olunan 19 Nisan 1292 tarihli telgraf namesinin delalet ettiği vechle eşkıya ile Bresika üç gün üç gece vuku bulan muharebede eşkıyanın birinci günü sekiz bin beş yüz ve ikinci günü üç bini beş yüz ve üçüncü günü on altı binden mütevaciz adamlarla hücum itmesi yani o vakit mevki harbiyeden gelen telgrafnamelerin bil ittifak haber verdiklerine nazaran Hersek ve Bosna kıtalarındaki eşkıyanın mikdarı yirmi otuz bin mütevaciz olmasıyla bunların bu derece vüsat ve cesâmet peyda itmeleri Mahmud Nedim Paşanın sekiz ay on dokuz gün imtidat eyleyen ikinci sadareti seyiyatından bulunmuş ve galebe ve muzafferiyeti bizim tarafda kalan iş bu cesim muharebeden sonra ufak tefek birkaç sadmeler dahi vukua gelmiştir.” Bkz. Simavi, *Devr-i İnkılab*, 22.

devletten ümidini kesmiş halk silahlanmış ve müdafaaya girişmiştir.⁵²² Sonraki süreçte askerinin müdahalesi ve halkın nefsi müdafaaya girişi üzerine Müslümanların, Bulgarları katlettiklerine dair Avrupa basınında yalan yanlış haberler yayılmıştır. İgnatiev'in diplomatik ilişkiler ile bu olaylardan ötürü Osmanlı halkını ve devletini barbar gösterme de başarılı olduğu belirtilmiştir.⁵²³

Avrupa kamuoyunun Osmanlı Devleti aleyhine çevrilmesinde rol oynayan etkenlerden biri de 5 Mayıs 1876 da meydana gelen "Selanik Vakası" olarak adlandırılan olaydır. Avrethisarlı bir kızın Müslüman olmak için tren ile Selanik'e geldiği ve Amerikan Konsolosunun adamları tarafından istasyondan zorla ve uygunsuz bir şekilde alınmıştır. Simavi Müslümanların bu olay karşısındaki tavırlarını "...bu hali bir mesele-i namusiye hükmünde tutan İslamların hükümet konağı civarında vaki Saatli Camide bila içtimai kızın kendilerine teslimini iddia ettikleri ..." ⁵²⁴ şeklinde nakleder. Heyecan ve galeyana gelen halk tarafından Fransa ve Almanya konsolosları⁵²⁵ katledilmiştir. Simavi'ye göre bu olayın Balkan sorunlarının olduğu bir döneme denk gelmesi Avrupa'da büyük yankılar uyandırmasına sebep olmuş ve Selanik Avrupalı devletlerinin donanmaları tarafından denizden abluka altına alınmıştır.⁵²⁶

Osmanlı hükümeti tarafından, Eşref Paşa ve Vahan Efendi Selanik'e gönderilerek⁵²⁷ konsolosların naaşları kaldırılmış ve suçlular cezalandırılmıştır.

"Eşref Paşa ve adliye müsteşarı Vahan Efendi taraflarından muma ileyhima konsoloslar naaşlarının kemal-i izzet ve ihtiram ve alayı vala ile defn edilip bu vefaya ön ve ayak oldu denilenlerin vakit geçirilmemek için gayet sathi ve adi muhakemelerle hemen salb ve idam olunmaları ve az çok şüphe altına girenlerin derhal habs ve tagrib edildikleri..."⁵²⁸

Simavi; Bosna ve Hersek'te meydana gelen olayların Panslavizm cemiyetlerinin işi olduğunu ve Müslümanların tamamen ortadan kaldırılması düşüncesinin var olduğunu belirtir. Buna dayanak olarak da etkisiz hale getirilen isyancı askerlerin üzerlerinden çıkan talimatlar ve

---

⁵²² Simavi, *Devr-i İnkılab*, 23.

⁵²³ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 23-24.

⁵²⁴ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 24.

⁵²⁵ Simavi eserinde öldürülen konsolosların isimlerini şu şekilde vermiştir. "...Selanik Fransa Konsolosu Mösyö Labut ve Almanya Konsolosu Mösyö Çırtıneyi bin iki yüz doksan iki senesi nisanının yirmi üçünde İslamların katl ve idam itmeleri..." Bkz. Simavi, *Devr-i İnkılab*; 24; Başka kaynaklarda katledilen konsolosların isimleri farklı telaffuz edilir. Fransız Konsolosu Mulin (Muline), Almaya Konsolosu Abot. Bkz. Mithat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c.6 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2011), 3203; İsimler Mir'at-ı Hakikat adlı eserde Fransız Konsolosu Labout ve Alman Konsolosu Cerniye olarak verilmiştir. Bkz. Celaledin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, 88.

⁵²⁶ "...bunun Hersek ve Bulgar isyanları gibi esasen devah-i siyasiyeden ad olunmağa şayan bir değeri yok ise de zaman-ı vukuu pek münasebetsiz vakitte tesadüf ittiğinden şu halin Avrupaca fevkalgaye sui tesiri görülerek hatta Selanik limanı ol vakit düvel-i muazzama donanmalarıyla bir nevi abluka altına alınmış..." Bkz. Simavi, *Devr-i İnkılab*, 24.

⁵²⁷ General Eşref Paşa ve Müsteşar Vahan Efendi olağanüstü komiser yetkileri ile bölgeye gönderilmiştir. Ayrıca Eşref Paşa, Selanik Genel Yöneticisi unvanını da uhdesine almıştır. Bkz. Muzaffer Tepekaya, "Selanik Vilayeti Almanya ve Fransa Konsoloslarının Öldürülmesi Olayı (6 Mayıs 1876)". *Belleten* 77 / (2013): 1045.

⁵²⁸ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 25.

emirlerdir. Bunlara rağmen Avrupa kamuoyunun Osmanlı karşıtı yayınlar yapmaya devam ettiği ve bu konuda da başarılı oldukları görülmüştür.⁵²⁹ Avusturya, Almanya ve Rusya arasında barışı korumak amacıyla yapıldığı iddia edilen ittifakın asıl amacının şark meselesinin halledilmesi olduğunu ve Bosna- Hersek'te ve Selanik'te meydana gelen olayların bu amaca yönelik Avrupa'yı galeyana getirmiş olduğuna değinilmiştir.⁵³⁰

Simavi'nin eserin bu bölümünde üzerinde durduğu noktalardan biri de Rusya Büyükelçisi İgnatief'in faaliyetleridir. Panslavizm cemiyetlerinin destekçisi olduğu belirtilen İgnatief Osmanlıda birlikte huzurlu yaşayan Müslüman ve Hristiyanları birbirlerine düşürmek ve Türkleri dünya kamuoyuna karalamak gibi hedefler edinmiştir. İgnatief İstanbul'daki Hırvatların Müslümanlarca katledileceği haberini dahi yaymıştır. İstanbul halkı galeyana gelmiş ve müdafaa için silah satın alma yarışına girmiştir.⁵³¹ İgnatief Rus sefaretinin basılacağı yalanı ile Hırvatlardan oluşan özel bir ekip dahi kurmuştur.⁵³²

İgnatief'in yaptıklarına örnek olarak verilen icraatlardan bir diğeri de "*Talebe-i Ulûm*" hareketi olarak bilinen medrese öğrencilerinin ayaklanması olayında takındığı tavidir. Olay esnasında İgnatief "*işte istedikleriniz sahih imiş Müslümanlar ayaklandılar şimdi mahallata dağılıp Hristiyanları kılıçtan geçirecekler.*" gibi sözler sarfederek ortamı germek istemiştir. Hristiyan halk heyecana kapılmış ve bazı yerlerde dükkanlar kapatılmıştır. Medrese öğrencilerinin maksatlarına ulaşmaları üzerine dağılmışlar ve heyecanın boştan yere olduğu anlaşılmıştır. Softalar içerisinde gizlenmiş Bulgarlar ise tespit edilip zaptiyeye teslim edildiği belirtilmiştir. Lütfi Simavi bu olayda Müslümanların asıl gayesinin vatani bulunduğu kötü durumdan kurtarmak olduğunun altını çizmiştir.⁵³³

Osmanlı tahtında yaşanan değişimi Rus İmparatoru dışında diğer devletler nezdinde olumlu karşılandığı görülmüştür. Rus İmparatoru Aleksander, Abdülaziz ile aynı sona sahip olabileceği endişesi ile üzüldüğü ve hatta bayıldığı basına yansıyan yanlarındandır.

"Olvakit Viyananın "Neue Freie Presse" gazetesinden naklen bütün Osmanlı ve ecnebi gazetelerinin ilan ettikleri telgraf şu idi: İmparator ikinci Alaksandre Hüdavendigar sabık Abdülazizin hal'i haberini Ems de almasıyla kemal teessüründen bayılmış ve on dakika kadar hiçbir söz söylememiştir. On dakikadan sonra kendisine gelerek: "mahlu padişahın tali'ne teessüf itmemek elden gelmiyor" demiştir.⁵³⁴

---

⁵²⁹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 25.

⁵³⁰ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 25-26.

⁵³¹ "...cümle halkı bir havf ve helecan istila iderek mağazalarda ve bedestende mevcut esliha-i mütenevvi'nin kaffesi islam ve Hristiyan ahali tarafından bir iki gün içinde mubayaa ile her iki sınıf hücum ve tasallutlarını müdafaya hazırlamışlar idi." Bkz. Simavi, *Devr-i İnkılab*, 26.

⁵³² Simavi, *Devr-i İnkılab*, 27.

⁵³³ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 27-28.

⁵³⁴ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 28.

Taht değişikliği, İstanbul başta olmak üzere tüm Osmanlı ülkesinde olumlu karşılandığı ve içinde buldukları olumsuz durumları unutarak umutlandıkları belirtilmiştir. Hükümet bu sükûnet ve emniyet ortamında yararlanarak birtakım tedbirler almıştır. Bu tedbirlerden en önemlisi Bosna ve Hersek eşkıyalarından silah bırakanlara genel af çıkarılmasıdır.⁵³⁵

Simavi, Halkın Sultan Murat'ın yayınlamış olduğu hattı hümayunda vaat edilen ıslahatın kılıç alayından sonra ilan olunacağını düşündüğünden sabırsızlıkla kılıç alayının düzenlenmesini beklediğini belirtir. Culusun beşinci günü Abdülaziz'in intihar olayı gerçekleşmiştir. Simavi, intihar olayını havada bırakmak istemez ve bu zemini hazırlayan olayları anlatmak istediğini belirtir.⁵³⁶ Sonraki başlıkta bu konuyu ele alacaktır.

3.4 Hal' ve Vefat-ı Abdülaziz Han

Yazar bu bölüme Talebe-i Ulum hareketinin Sadrazam Mahmut Nedim Paşa ve Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi'nin görevlerinden azledilmeleriyle sonuçlandığını yazmakla başlar. Simavi'ye göre özellikle sadrazam hakkındaki gösterileri Sultan Abdülaziz kendi yönetimine muhalefet olarak algılamış ve bu olayları gerçekleştirenlerden intikam alacağına yönelik bir kanı ortaya çıkmıştır. Softa ayaklanmasında bilhassa müderrisler arasında modern devletlerin yönetimlerini incelemiş ve bunları şer'i kurallar ve zamanın icapları ile ortaya koymuş kimselerin olduğu belirtilmiştir. Bu şahsiyetlerin milletin barış ve huzuru, devletin bulunmuş olduğu konumdan kurtarılması için hürriyetin temin edilmesi görüşünde oldukları belirtilir. Ancak bu hürriyet anlayışının Sultan Abdülaziz tarafından sağlanamayacağı yönünde görüş bildirilmiştir.⁵³⁷ Mithat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa bu gerekçeler ile hareket etmişler ve Rüşdü Paşadan alınan onay ve Şeyhülislam Hayrullah Efendiden alınan fetva ile hal olayına girişmişlerdir.⁵³⁸

Hüseyin Avni Paşa'nın gerçekleştirmeyi planladıkları darbe girişiminin Sultan Abdülaziz tarafından duyulduğunu zannetmesi üzerine gece saat ikide Mithat Paşa ve Rüşdü Paşa'ya haber gönderip yalısına çağırmıştır. Yapılan görüşmeler üzerine darbenin planlanandan bir gece öne alınmasına karar verilmiştir.⁵³⁹

⁵³⁵ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 28-29.

⁵³⁶ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 29-30.

⁵³⁷ "...halbuki talebe-i mumaileyhim içinde ve bilhassa müderris sınıfında düvel-i mutemeddinenin usul idarelerini layıkıyla tedkik ve çıkardıkları neticeyi kavaid-i şeriyye ve icabet-i zamanıyye ile tatbik itmiş bir hayli zevat olduğu cihetle bunlar musalih-i umumiyede milletin hakk-ı vukûfu teslim edilerek hürriyet-i umumiyeye temin olunmadıkça devletin bulunduğu muhatara-i izmihlalden ve haricen uğradığı tarizat ve tazyikatden kurtulamayacağına hüküm edip binanaleyh Sultan Abdülaziz zamanı istiklal ve istibdadında bu suretin tasdik ve ilan edilmeyeceğinden..." Bkz. Simavi, *Devr-i İnkılab*, 30.

⁵³⁸ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 30-31.

⁵³⁹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 31.

Simavi eserin bu bölümünde darbenin gerçekleşme anına ve rollere ait detaylar vermektedir. Şüphesiz ki bu taht değişikliği asker kuvveti ile gerçekleşmiştir. Askerin başında olan kişi de Seraskerlik görevinde bulunan Hüseyin Avni Paşadır. Hüseyin Avni Paşa'nın hal olayını; Dar-ı Şura Reisi Redif Paşa, Mekteb-i Harbiye Nazırı Mirliva Süleyman Paşa ve Bahriye Nazırı Kayserili Ahmet Paşa ile gerçekleştirdiği görülmektedir.

Hal için sekiz tabur asker kullanıldığı belirtilmiştir. Dört taburun belirli noktalara mevzilediği ve diğer dört taburun ise Redif Paşa'nın komutasında Sultan Abdülaziz'in bulunduğu Dolmabahçe Sarayını abluka altına almada görevlendirildiği anlaşılıyor.⁵⁴⁰ Süleyman Paşa ise Mekteb-i Harbiye öğrencilerinin komutası verilmiştir. Teçhizatlı bir şekilde alaturka saate göre gece altıda hareket ettirilen harbiye öğrencileri sarayı koruyan ve karakollarda görev alan askerleri etkisiz hale getirilmekte görevlendirilmiştir.⁵⁴¹

Darbenin askeri operasyonunun gayet süratli ve sakin bir şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Sarayı koruyan zabıtlar şaşkınlık içerisinde kaldıkları, içlerinden bazılarının karşı koyma teşebbüsünde buldukları, ancak silah zoruyla teslim mecbur edildiği anlaşılmaktadır.⁵⁴² Sarayın kara tarafı asker ve askeri öğrenciler ile ablukaya alınırken denizden de harekâtı kontrol eden Bahriye Nazırı Kayserili Ahmet Paşa'dır. Askerin gerçekleştirilen olaydan haberinin olmadığı anlaşılmaktadır. Onlar sadece kendilerine verilen emirleri uygulamış ve detaylardan habersizdirler. Saraya giriş çıkış yasaklanmış ve saray erkanının uykuda olmasından da kaynaklı olarak bazı kimselerin olayı sezdikleri ancak Sultan Abdülaziz'e haber vermek için geç kaldıklarını anladıkları ve durumu kabullendikleri belirtilmiştir.⁵⁴³

Sultan Murat, hal kararından haberi olduğu halde operasyon neticesinde Bab-ı Seraskerliğe davet olunmuştur. Ancak o saraydan firar edercesine saltanata atılmayı kendine yakıştıramadığından dolayı "*millet beni seviyor ve hizmet memuliyile tahta çıkarmak istiyor ise merdane daireme gelip beni oradan almalıdır.*" demiştir.⁵⁴⁴ Sarayın tamamen abluka altına alındığının ve güvenliğin sağlandığının haberini alan Hüseyin Avni Paşa, iki bölük asker ile;

"...bizzat Sultan Muradın dairelerine teveccüh ederek ve kapıcılara cebren kapıyı açtırarak müşarünileyhi millet tarafından tahtı saltanata davet olundukları tebşiratyyla Beşiktaş iskelesine indirip kudüm-ü şehriyariye muntazır olan

---

⁵⁴⁰ İstanbul'a getirilmiş Suriye redif taburları da vardır. Ayrıca askeri hareketin Redif Paşa'nın komutasında olduğu belirtilir. Bkz. Cevdet Paşa, *Tezâkir 40- Tetimme*, 154.

⁵⁴¹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 31.

⁵⁴² "...karşı koymak tavrında görünen zabıtlar dahi göğüslerine doğru revolver iraesıyla tehdit olunduklarından muhalefeti terk idüb..." Simavi, *Devr-i İnkılab*, 32.

⁵⁴³ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 32.

⁵⁴⁴ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 33; Saraya Veliht Dairesine giren Süleyman Paşadır. Olayın bir gece öne alınmasından haberi olmayan V. Murat uykusundayken haberdar olmuştur. Vaziyetin duyulduğunu zanneden V. Murat tedirgin olmuş ve dışarı çıkma konusunda tereddüt yaşamıştır. Bkz. Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, 6: 3225.

kayıklarla Sirkeci iskelesine ve oradan dahi Midhat Paşanın arabasıyla Bab-ı Seraskeriye götürmüştür.”⁵⁴⁵

O esnada Beşiktaş Karakolunda bulunan Redif Paşa, Darüssade Ağası Cevher Ağayı çağırarak, Sultan Murat'ın millet tarafından tahta çıkarıldığını Abdülaziz'e bildirmek üzere görevlendirilmiştir. Ancak Cevher Ağa'nın buna cesaret edemediği belirtilmiştir.⁵⁴⁶

Sultan V. Murat'a Bab-ı Seraskerlikte biat merasimi düzenlenirken cülus toplarının atılması üzerine Abdülaziz “*Sakın bunlar cülus topları olmasın*” diye neler döndüğünü hizmetinde çalışanlara sormuş ancak bir cevap alamamıştır. “*Ben bunun böyle olacağını biliyordum*” diyerek olayı gayet metanetli bir şekilde karşıladığı görülmüştür.⁵⁴⁷

Sadrızam Rüştü Paşa, Mabeyn Başkıtabetinde bulunan Atıf Bey⁵⁴⁸ aracılığı ile gizlice saltanat değişikliğini bildirmiş ve yeni Padişah'ın Dolmabahçe Sarayına geleceğini ve bunun öncesinde Abdülaziz'in Topkapı Sarayına nakledilmesini istemiştir. Abdülaziz bu kararları muhalefet göstermeyerek Şehzadeler Yusuf İzzettin ve Mahmut Celaledin Efendileri de yanlarına alarak Topkapı Sarayı'na geçmişlerdir. Yakınındakilerin vermiş oldukları bilgilere göre Abdülaziz'in;

“...Topkapı Sarayı Hümayununa vusulleriyle beraber orada geçen vukuatı ta'dad ve mahal-i mezkurun tarih-i nezaretde haiz olduğu ehemmiyeti i'tyan buyurduktan sonra nefsi-i hümayunlarını daima bir su-i kasd kararı altında gördükleri...” yönündedir.⁵⁴⁹

Abdülaziz'in, Sultan V. Murad'a yazdığı mektuplar⁵⁵⁰ doğrultusunda Topkapı Sarayında üç gün kaldıktan sonra Çırağan Sarayı'nın Ortaköy mevkiindeki daireye nakledildiği belirtilmiştir. Burası deniz ve kara tarafından gayet iyi korunduğu anlaşılmaktadır. Abdülaziz ailesiyle buraya geçmekten mutlu olmuştur. Ancak sıkı bir şekilde korunan dairede bahçeye dahi çıkmasına izin verilmemiştir. Bu durum Abdülaziz üzerinde derin bir üzüntüye sebep olmuştur.⁵⁵¹

Simavi, Abdülaziz'in Sultan iken tüm emirlerinin keramet niteliğinde kabul edilip tüm hizmetliler tarafından uygulandığını ancak üç gün sonra oturdukları dairenin dahi bahçesine inmesine müsaade edilmediğini ve bunun bir asker tarafından yapılmış olmasının ibretlik bir

⁵⁴⁵ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 33; “...*Mekatib-i Askeriye Nazırı Süleyman Paşa Murat Efendi Dairesine varıp anı saraydan ihraç ile vakt-i fevrde İstanbul tarafına geçirip Bab-ı Ser-askeri'ye götürmüş...*” Bkz. Cevdet Paşa, *Tezakir 40- Tetimme*, 154; V. Murat'ı tahta davet eden Süleyman Paşadır. Hüseyin Avni Paşa Dolmabahçe Meydanında bir fayton ile V. Murat'ı beklemektedir. Bkz. Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılab*, 147.

⁵⁴⁶ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 33.

⁵⁴⁷ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 34.

⁵⁴⁸ Hafız Mehmet Bey ve Başkatip Atıf Bey Abdülaziz'in huzuruna birlikte girip durumu arz etmişlerdir. Bkz. Mahmut Celalettin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, 115.

⁵⁴⁹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 34.

⁵⁵⁰ Abdülaziz'in iki kita tezkire yazarak Sultan Murat'ın saltanatını tebrik etmiş ve kendisinin de farklı bir mekâna geçmek istediğini belirtmiştir. Bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir 40- Tetimme*, 156.

⁵⁵¹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 35.

olay olduğunu dile getirmiştir.⁵⁵² Halifelik makamında oturmuş bir devlet lideri hakkına bu denli sert ve hakaret içeren tedbirlerin alınmış olmasının caiz olmadığını dile getirmiştir. Abdülaziz'e karşı takınılan bu tavra muhalefet olan vükelaya karşı Hüseyin Avni Paşa gayet sert bir tavır takınarak "*muhafaza ciheti askere aittir. O işi askere bırakınız hangi surette emniyet görülürse öyle yapılır*" diyerek zabıtlere Abdülaziz'in pencereden boğaza bakmasını dahi yasaklayan emirler vermesi intiharı doğurduğu belirtilmiştir.⁵⁵³

Simavi, kendisine karşı takınılan tavırları yediremeyen Abdülaziz'in bu tarz bir yaşam sürmektense ölmeyi tercih ettiğini ve intihar düşüncesinin kafasında şekillendiğini belirtir.⁵⁵⁴ Bu fikri destekleyen birçok fiilin olduğunu yazan Simavi Abdülaziz'in hizmetinde bulunanların intihar ihtimaline karşı önlemler aldıklarını da dile getirdiği görülür.

Abdülaziz'in canına kıyabileceği ihtimaline karşı alınan tedbirler onun karakterinde son zamanlarında değişime yol açmıştır. Huzuruna giren ve kendisini tahtan indirilmesi karşısında yatıştırmaya çalışan Şehzadelere dahi kötü muamelede bulunduğu ve canına kıymadan önceki gece sabaha kadar uyumadığı belirtilmiştir.⁵⁵⁵ Ertesi sabah yarım saatlik bir uyku ile kalkan Abdülaziz'in sakalını düzeltmek için cariyelerden bir makas ile ayna istemiş ve odasına girerek kapısını sürmelemiştir. Kapalı kapı arkasında iki bileğini de makasla kestiği belirtilmiştir.⁵⁵⁶ Olayı öğrenen Valide Sultan⁵⁵⁷ Abdülaziz'in odasına gelmiş ve kapı kırılarak açılmak zorunda kalmıştır. Abdülaziz'in o süre içerisinde ruhunu teslim ettiği belirtilir.⁵⁵⁸

Abdülaziz'in intihar olayı tahttan indirilişinin beşinci, pazar günü meydana gelmiştir. Olay üzerine cariyeler tarafından köşkün camları kırılmış ve can havli içinde camlardan bağırsımlar meydana gelmiştir. Vükeladan olayı ilk öğrenen Hüseyin Avni Paşa olmuştur. Hızlı bir şekilde kayıkla olay yerine gelmiş ve diğer devlet adamlarına da haber göndermiş ve hepsini olay mahaline çağırmıştır. Abdülaziz'in naaşı civardaki karakola kaldırılmıştır. Sonrasında devlet

---

⁵⁵² Simavi, *Devr-i İnkılab*, 35-36.

⁵⁵³ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 36.

⁵⁵⁴ "...muamele-i vakıayı uluvv-ı menziletlerine yakıştıramadıkları cihetle havsalarına sığdıramayan Abdülaziz Han böyle zillet ve hakaret içinde yaşamaktan ise itlaf-ı nefis iderek dünyadan çekilip gitmeği zihinlerinde katıyen kararlaştırdıklarından..." Bkz. Simavi, *Devr-i İnkılab*, 36; "Ben bu hakaret altında yaşayamam. Aman bana biraz zehir buluverin." Cariyelerinden zehir istediği belirtilmiştir. Bkz. Cevdet Paşa, *Tezakir 40- Tetimme*, 157.

⁵⁵⁵ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 36-37.

⁵⁵⁶ "Tulu-ı, Şemsden bir hayli zaman sonra gayet baygın ve yorgun bir halde kanepa üzerine düşerek orada yarım saat kadar uyku kestirmeleriyle uyandıklarını müteakip mutad kadimleri vechle lihye-i hümayunlarını düzeltmek için cariyelerinden bir mıkraz ile bir ayna talep buyurmuş ve cariyeleri ise bundan hiçbir şüpheye varmayıp emir ettikleri şeyleri getirmiş olduklarından müşarünileyh odanın kapısını kapayarak ve sürmeyi de çekerek mıkrazı ibtida bir kolunun ve bade diğerinin kan damarlarına sokmuşlar ve bu hareket-i facia valideleri tarafından haber alınıp gelinceye ve kapı kırılıp açılıncaya kadar ruhlarını teslim eylemişlerdir." Bkz. Simavi, *Devr-i İnkılab*, 37.

⁵⁵⁷ Pertevniyal Valide Sultan: Simavi eserinde ismini vermez sadece Valide Sultanın olarak zikretmiştir. Sultan II. Mahmut'un hanımı ve Abdülaziz'in annesidir. 1812 Kafkasya doğumlu ve Abaza asıllı olduğu bilinmektedir. Ölümüne kadar Feriye Sarayında yaşamıştır. Bkz. İbrahim Pazan, *Padişah Anneleri*, (İstanbul: Babiali Kültür Yay., 2007),134.

⁵⁵⁸ Abdülaziz'in Feriye Sarayında iken yaralı olduğu ve henüz vefat etmediği belirtilmiştir. Acele bir şekilde perdeye sarılarak Feriye Karakoluna götürülmüştür. Bkz. Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 86.

bünyesinde ve sefaretlerde görev alan hekimler çağırılmış ve muayene ettirilmiştir.⁵⁵⁹ Hekimlerin raporu⁵⁶⁰ alındıktan sonra Topkapı Sarayına nakledilmiş ve yıkanıp kefenlendikten sonra babası II. Mahmut'un türbesine defnedilmiştir.⁵⁶¹

Padişah V. Murat'a facia, Abdülaziz'in naaşının doktorlar tarafından incelendiği esnada yakın adamlarından kim olduğu belirtilmeyen biri tarafından yemek yedikleri esnasında iletilmiştir. Münasebetsiz bir dil ile olayın aktarıldığını söyleyen Simavi, V. Murat'ın üzülererek şiddetli bir istiğfar getirdiğini ve sonrasında ise baygın bir vaziyette yattığını yazmıştır. Sultan V. Murat'ın, Abdülaziz'in naaşının ne yapıldığından ve nereye defnedildiğinden haberi olmadığı nakledilmiştir.⁵⁶²

3.5 Garibe

Simavi eserin bu bölümünde, Sultan V. Murat'ın tahta oturduktan sonra göstermiş olduğu hal ve tavırlar üzerine Damat Mahmut Paşa'nın bu hastalığın bir cinnet başlangıcı olduğu yönünde iddialar ileri sürdüğü belirtir. Mahmut Paşa devamında Osmanlı tahtına Şehzade Hamit Efendinin getirilmesi noktasında tekliflerde bulunmuştur. Hüseyin Avni Paşa bu duruma muhalefet etmiş ve hastalığın ihtilalden kaynaklı olarak ortaya çıktığını ve Sultan İbrahim benzetmesi yaparak o denli bir durumun olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Avni Paşa hastalığın daha ilk günlerinde bu tarz konuşmalara girişilmesini kınamıştır.⁵⁶³

Taht değişikliğinden sonra Hüseyin Avni Paşanın davranışlarından memnun olmayan bazı kimseler Abdülaziz'in ölümünden onu sorumlu tutmuşlardır. Eserde Hüseyin Avni Paşaya yönelik iddialar yönetilmiştir;

“Sultan müşarünileyhin kendi kendilerine suikast etmek ihtimali olmayarak bu failin Hüseyin Avni Paşanın emri üzerine bir asker neferi tarafından ika edildiğini dermeyan ile merkumun hakikat meseleden kimseyi haberdar etmemek için o gün vapurla Yemen'e gönderildiğini ve zatı hümayunlarının tababet hizmetinde müstahdem Macarlı Mirliva Ömer Paşanın bu esnada askerden çıkarılmasını dahi güya merkum nefere verilen talimata vasıta olduğundan bir gün olup da işi ağzından çıkaracak olur ise diyeceği sözlerin garaza hamil edilmesi için kurulmuş

⁵⁵⁹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 37.

⁵⁶⁰ Abdülaziz'in naaşı on dokuz Hekim'e inceletilmiştir. Kendilerine gösterilen makasla bileklerindeki yaraları karşılaştıran doktorlar 4 Haziran 1876 tarihli aslı Fransızca olan bir rapor hazırlamışlardır. Bkz. Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 93.

⁵⁶¹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 37-38.

⁵⁶² Simavi, *Devr-i İnkılab*, 38; Abdülaziz'in cenazesi Sultan V. Murat'ın emri üzerine yıkanmak üzere Topkapı Sarayına alınmıştır. Bkz. Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 95; Abdülaziz'in ölümünün V. Murat'ı çok etkilediği ve hastalığının daha da ilerlediği belirtilmektedir. Bu durumda haberinin olmaması olası değildir. Bkz. Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, 6: 3245.

⁵⁶³ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 38-39.

bir hileden münbais olduğunu işaa eylemişler ve Hüseyin Avni Paşanın cümleden evvel dairede bulunmasını buna sened olarak irad etmişler..."⁵⁶⁴

Simavi, Avni Paşaya yöneltilen bu iddiaları cevaplamaya çalışmıştır. Ona göre Hüseyin Avni Paşa Abdülaziz'i öldürmek için bırakın asker ayarlamasını bu konuyu zihninden dahi geçirmemiştir. Ömer Paşa'nın askerlikten uzaklaştırılmasını ise Abdülaziz'in naaşını incelemek istememesinden dolayı yaptığını belirtmiştir. Diğer herkesten önce Abdülaziz'in öldüğü Çırağan Dairesine gelme olayını ise daireden gelen gürültü ve feryatlar üzerine sebebini anlamak için olduğunu belirtmiştir.⁵⁶⁵ Simavi tüm bunlara ek olarak; "*Vak'a-i faciadan sonra serbest bırakılan harem hümayun halkıyla hizmet mahsusalarında bulunan bendegani işin sureti vukua cereyanını sual edenlere anlattıklarından bu meseleden dolayı Hüseyin Avni Paşadan şüphe eden hiçbir ferd kalmamıştır.*" diyerek Hüseyin Avni Paşa'nın bu konuda bir kabahatinin olmadığı noktasında ifadeler kullanmıştır. Simavi'ye göre Hüseyin Avni Paşa'nın bir kabahati varsa o da sabık sultan Abdülaziz'e karşı şiddet ve baskıcı tutumları olduğunu belirtmiştir.⁵⁶⁶

Simavi, eserin bu bölümünde devlet yönetiminde yapılan bazı hatalara da değinmiştir. Yapılan eleştiriler arasında mali konular ilk sırada gelmektedir. Çok kısa bir süre içerisinde borçlanmanın ve bütçe açığının arttığını dile getirmiştir. Paraya ihtiyaç halinde ham madde kaynakları olmasına rağmen çözümün yeniden vergi koymak ya da memurların maaşlarında indirimine gidildiğini belirtir. Balkanlarda çıkan isyanlarda Rus elçisi İgnatief'in sözleriyle hareket edilmiş ve olayların büyümesin ortam hazırlanmıştır. Memurlar sebepsiz yere kısa sürede yer değiştirmiş ve Harem-i Hümayunun işlerine ve görevlilerine açıktan müdahale edilmiştir. Tüm bu bahsi geçen konuların sonunda Simavi olayı istibdadın bir sonucu ve zararı olarak göstermiştir.⁵⁶⁷

Simavi Abdülaziz'in intihar ettiği tezini destekleyici bilgiler de aktarmaktadır.

"...Üçüncü Napolyon'un (Sedan) mağlubiyetini müteakip kılıncı hasmı olan Prusya kralına takdim ederek esareti kabul ettiği haberi alındığı zaman Sultan müşarünileyhin hükümdar olanlar kendi hayatlarından ziyade hükmünde tuttukları milletin namuslarını muhafaza etmelidirler. Bir padişaha göre bu gibi alçaklığı irtikap eylemekten ise ölmen hayırlıdır. Haydi Napolyon can acısına

---

⁵⁶⁴ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 39.

⁵⁶⁵ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 39.

⁵⁶⁶ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 40.

⁵⁶⁷ "*Vakia pek az denilecek bir zaman içinde edilen istikrazlar yekununun iki yüz altmış milyon lirayı geçerek bütçe açığının dokuz milyona yaklaşması, balta girmemiş ormanlarımız hiç ameliyat görmemiş madenlerimiz ali hala durduğu halde baş sıklıkça yani ortak Avrupaca istikraz kapuları külliyen kapanmış olduğundan borç faizlerinin verilmesi zamanı yaklaştıkça ya yeniden vergi ihdas etmek veyahut memurlar maaşı tenkih edilmek gibi tedbirlere teşebbüs olunması Bosna ve Hersek ve Bulgar isyanlarının Rusya sefirini General İgnatief'in reyiyile hareket olunmasından dolayı badema bastırılmayacak bir hale getirilmesi hernevi memurların sebepsiz olarak üç günde bir değiştirilmesi harem-i hümayunun kaffe mesalih devlete ve bilhassa azl ve nasb meselesine açıktan açığa müdahale eylemesi ve hiç kimsenin menfaat-ı umumiyeye mütealik işler için bir şey söyleyememesi bütün efkar istibdadkaranenin netayic-i muzırrası olmasıyla halkın bundan şikayete hakları derkar idi.*" Bkz. Simavi, *Devr-i İnkılab*, 40.

dayanamayacağından beynine bir tabanca sıkamadı diyelim, ya bazı hükemanın yaptıkları gibi kol damarlarını açarak bayılmak suretinde olsun dünyadan gitmeyide mi hatırına getirmede... “ 568

Osmanlı Devleti’ni, Avrupalı devletler ile bir kıyaslamaya girişilen bu bölümde Simavi, Abdülaziz’in hilafet makamında tüm dünya Müslümanlarının değer vermiş olduğu mevkide bulunan bir kimsenin hiç muhalefet göstermeden makamından feragat etmesi üzerinde durur. Taht değişikliği sonrasında yapılan şenlikler ve kutlamalarla kendisinden hoşnut olunmadığını anlayan Abdülaziz’in yaşamaya tenezzül etmediğini ve kol damarlarını keserek kendine kıydığı belirtilir. Meşrutiyetin ilan edileceği haberini sevinçle bekleyen halkın Abdülaziz’in ölüm haberini alır almaz büyük bir üzüntüye kapılmıştır. Tahttan indirilmiş sultanın namus uğrunda canını feda ettiği noktasında birlik olan halkın matem tuttuğu dile getirilmiştir. 569

Simavi, Abdülaziz’in otuz iki yaşında hükümdar olduğunu, on altı sene dört ay saltanat sürdüğünü ve kırk sekiz yaşında cennete geçtiğini yazmaktadır.⁵⁷⁰ Şehzade eğitimi bir tarafa Abdülaziz’in Allah vergisi kabiliyetleri olup bu durum kendisini tanıyanlar tarafından da bilinmektedir. Simavi Abdülaziz’in saltanatı döneminde gerçekleştirilmiş yeniliklere de yer vermiştir. Mekteb-i Rüştîyenin tesisi, vilayetlerin teşkili, emniyet sandıklarının kurulması, askeriyenin ıslahı, donanmada on yedi zırhlının satın alınması ve yapılan yenilikler, telgrafın yaygınlaşması, beş bin km’lik yol inşası ve demiryolunda yapılan hizmetleri bunlara örnektir. Simavi’ye göre yapılan bu hizmetler inkâr kabul edilecek cinsten hizmetler değildir.⁵⁷¹

Halkın cülusu hümayun üzerine yapılması beklenen kılıç alayını büyük bir iştahla beklediklerini ancak yaşanan Abdülaziz’in ölüm faciası üzerine birkaç gün için hatırlarından çıkardıklarını yazmıştır. Ancak vükelanın yapılması gerekli idari düzenlemeler üzerinde vakit kaybetmeksizin geceli gündüzlü çalışmalar yaptıklarını belirtmiştir. Bu durum yazara göre bir vatan hizmeti olarak görülmüştür.⁵⁷²

Simavi, saltanat değişikliği sonrasında Bosna- Hersek isyancılarına genel af ilan edildiğini ancak bunun pek de etkili olmadığını, aksine isyanın daha da alevlendiğini belirtir. Simavi’ye göre bu durumun sebebi isyanların zaten halk tarafından başlatılmamış olmasıdır. ⁵⁷³ Çıkarılan af hakkında Simavi; “...zaten işin böyle olacağı heyeti devletçe de malum iken mahzan dünyaya karşı bir semahat göstermek ve bundan istifade itmek istemeyenleri lazım olduğu kadar tedibde hak kazanmak için böyle bir af’u umumi ilanına karar verilip...” ifadelerini kullanmıştır.⁵⁷⁴

---

⁵⁶⁸ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 41.

⁵⁶⁹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 40-42.

⁵⁷⁰ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 42.

⁵⁷¹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 42.

⁵⁷² Simavi, *Devr-i İnkılab*, 43.

⁵⁷³ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 43.

⁵⁷⁴ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 43.

İsyan bölgesine askeri destek verme konusunda devletin kusursuz davrandığı belirtilir. Meclis görüşmelerinde isyancıların bastırılması için nelerin gerekli olduğunun görüşüldüğünü ve bunların yanında taht değişikliği ile birlikte yapılacak kanuni düzenlemelerin detayları hakkında görüşüldüğü belirtilmiştir.⁵⁷⁵

Simavi, taht değişikliğinin yalnızca meşruti sisteme geçmek için yapıldığını yazar.⁵⁷⁶ Mithat Paşa'nın ülke genelinde yapılacak her türlü düzenlemenin yeni geçilecek meşrutiyet sistemi üzerinde temellendirmeye çalıştığını ancak bu duruma Hüseyin Avni Paşa'nın mâni olduğunu yazmıştır. Yapılan müzakerelerde meşruti sisteme geçiş hakkında net bir karar verilememiştir. Bu konudaki görüş ayrılıklarına rağmen alınması gereken askeri ve savunma içerikli konularda devlet erkanı arasında bir görüş ayrılığının olmadığı dile getirilmiştir. Simavi bu konuyu destekler mahiyette şu örneği vermiştir.

“...Hersek meselesinin bidayet-i zuhurundan biri eşkiyaya maddi ve manevi muavenetlerde bulunmuş olan Sırbie ve Karadag emaretleri bu aralık tedarikat-ı harbiyeye mübaşeret etmeleriyle o taraflardan vuku bulacak tecavüzata karşı koymak ve kuvve-i tehdidiye makamında tutulmak üzere emareteyn-i mezkureteyn hududundaki askerinin tezyidi dahi ittifak-ı ârâ ile karargir olmuş ve icabı icra kılınmıştır.”⁵⁷⁷

Simavi'nin bu bölümde ele aldığı konulardan bir tanesi de “*Çerkez Hasan Vakası*” olarak bilinen olaydır. Vükela heyeti devlet meselelerinin görüşülmek üzere Mithat Paşa'nın Soğan Ağa Camii civarındaki konağında toplanmıştır. Toplantı esnasında konağa giren Kol Ağası Çerkez Hasan bir elinde tabanca ve diğer elinde bıçakla büyük bir faciaya yol açmıştır. Olayda; Serasker Hüseyin Avni Paşa, Hariciye Nazırı Reşat, Ahmet Ağa, Yaver Şükrü Bey ve bir askerinin ölümüne sebep olmuş; Bahriye Nazırı Ahmet Paşa ve bir asker de yaralanmıştır.⁵⁷⁸

Çerkez Hasan'ın bu olayını müthiş cinayet olarak değerlendiren Simavi, vakanın nedenleri üzerinde durmuştur. İlk neden olarak Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden ve Hasan'ın, Abdülaziz'in üçüncü kadını ile akraba olmasından dolayı intikam aldığı görüşüdür. İkinci neden olarak ise Hüseyin Avni Paşa'nın meşrutiyet karşıtı olmasından dolayı meşrutiyet taraftarlarının bu işi tertip ettiği dir. Simavi bu iki nedeni şu şekilde çürütmeye çalışmış;

“...kadın efendinin bu vakıadan evvel hull-i ecel-i mevduyla vefat eylemesine ve Hüseyin Avni Paşa muhalefetinin yalnız havas beyninde malum olup henüz etrafa intişar eylememesine nazaran ne biri ve ne de öteki sahih ve vaki olmayıp iş bu suikast resmi ilanda dahi gösterildiği vecihle Bağdat Ordusuna gitmek

⁵⁷⁵ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 43.

⁵⁷⁶ “...cülus hümayun yalnız meşrutiyetin kabul ve ilanı maksadıyla vukua gelmesiyle...” Bkz. Simavi, *Devr-i İnkılab*, 44.

⁵⁷⁷ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 44.

⁵⁷⁸ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 45.

istememesiyle hapse konulmasından hasil olan bir kin ve garazın eseri bulunmuştur.”⁵⁷⁹

Simavi, bu olaya neden olan asıl detayları şu şekilde vermiştir. Hasan'ın yeni görev yeri olan Bağdat'a gitmek üzere hapisten çıktığını, kendisini İstanbul'dan uzaklaştırmak isteyen Serasker Hüseyin Avni Paşa'yı öldürmeye karar vermiş olduğunu belirtir.⁵⁸⁰ Amacına ulaşmak için uygun bir pozisyon yakalayamayan Çerkez Hasan, Hüseyin Avni Paşa'nın yalisına kadar gitmiştir. Avni Paşa'nın Mithat Paşa'nın konağında olduğunu öğrenince doğrudan oraya yönelmiştir.⁵⁸¹

Simavi, Çerkez Hasan'ın geldiği konakta çok rahat bir şekilde dolaştığını ve giriş çıkışlarını öğrendiğini belirtir. Alt katta kâğıt oynamakta olan ağaların yanına girerek üst katta kimlerin var olduğunu ve oturma düzenlerini öğrenmiştir. Üst kata çıkan Hasan, kapı önündeki vükela ağalarından birine Serasker ile görüşmek istediğini söylemiştir. Bunun üzerine ağa Hasan'a hitaben “*meclis var şimdi giremezsiniz fakat durunuz aşağıdan serasker paşanın ağasını çağırayım da diyeceğinizi ana söyleyiniz.*” diyerek aşağı inmiştir. Ortamın müsait olduğunu gören Hasan vükela heyetinin bulunduğu salona girerek Serasker Hüseyin Avni Paşa'ya hitaben “*davranma serasker*” diye bağırarak elindeki tabancayı iki defa boşaltmıştır.⁵⁸²

Kaptan'ı Derya Ahmet Paşa, Hasan'ın ellerini kavramış ise de kulağından, omzundan ve parmaklarından yaralanıp bırakmak zorunda kalmıştır. Yaralı vaziyette olan Hüseyin Avni Paşa kaçmak isterken Çerkez Hasan tarafından yakalanmış ve kama ile vahşice öldürülmüştür. Tekrar salona dönen Çerkez Hasan sandalye üzerinde taş kesilip oturmuş vaziyette olan Hariciye Nazırı Reşit Paşa'yı da kafasına sıktığı bir kurşunla öldürmüştür. Sadrazam Rüşdü Paşa ve yaralanan Bahriye Nazırı Ahmet Paşa toplantı salonunun yanındaki odaya kaçtıklarından Hasan onlara ulaşmak için” *size bir şey yapmam garazım seraskere idi*” diyerek kapıyı açmalarını istemiş ancak Rüşdü Paşa açamayacağını söylemiştir. O esnada Mithat Paşa'nın haftan ağası Ahmet Ağa, alt kattan gelerek elindeki bıçakla Çerkez Hasan'ı başına vurmuştur. Başındaki festen dolayı fazla yara almayan Çerkez Hasan elindeki Rovolver silah ile onu da öldürmüştür. Sonrasında meclis odasına dönen Hasan, üzerine gelecekleri öldürmek ve yangın çıkarmak maksadıyla bir yandan mumları söndürmeye çalışmış diğer yandan ise perdeleri ve iskemleleri tutuşturmaya çabalamıştır. O esnada asker gelmiş ve meydana gelen arbedede bir asker yaralanmış ve bir asker de ölmüştür.⁵⁸³

Yaralanan Hasan teslim olmuştur. Gözaltına alan askerler o esnada Hasan'ın üzerini aramamıştır. Süngü muhafazasında götürüldüğü esnada Yaver Şükrü Bey'in kılıçla vurmak

⁵⁷⁹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 45-46.

⁵⁸⁰ Çerkez Hasan, Bağdat'a gittiği taktirde İstanbul'da görüşmüş olduğu bir kızdandan da ayrılacağını ve bunun da olayda pay sahibi olduğundan bahsedilir. Bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir Tetimme-40*, 160.

⁵⁸¹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 46.

⁵⁸² Simavi, *Devr-i İnkılab*, 46.

⁵⁸³ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 47-48.

istememesinden dolayı ayağını kaşır gibi aşağı eğilen Çerkez Hasan paçasından çıkarmış olduğu tabancası ile onu da vurarak öldürmüştür. Bunun üzerine Çerkez Hasan gerekli önlemler alınarak mahkeme ve sorgusu için hapishaneye götürülürken Hüseyin Avni Paşa da kefenlenip Bab-ı Seraskerliğe götürülmüştür. Diğer ölen kimseler ise evlerine gönderilmiştir.⁵⁸⁴

Simavi'nin aldığı malumata göre Çerkez Hasan zaptiyeye gittikten sonra "...yaralarını muayeneye gelen cerrahı, kurşuna dizecekler yaralarım ile beyhude oynayıp durma..." diyerek yanından göndermeye çalışmıştır. Yapılan soruşturmada Hasan; Hüseyin Avni Paşayı sevmediğini, öldürmek için fırsat kolladığını, olay gecesi kendi yalısında olması halinde ailesi ile birlikte öldürmeyi planladığını itiraf etmiştir. Diğer öldürdükleri ile bir sorununun olmadığını, onlara karşı tavrının süreç içinde geliştiğini belirten Hasan, bu olaydaki tek üzüntüsünün olayın gerçekleştiği mahalın Mithat Paşa'nın konağı olduğunu dile getirmiştir.⁵⁸⁵ Millete yapmış olduğu hizmetlerden ötürü bu olayın orada gerçekleşmesini istemediğini ancak bu fırsatı kaçırmaması durumunda Bağdat'a gönderileceğini anlatmıştır.⁵⁸⁶ Bu olayı kimseye paylaştın mı sorusuna ise "*Dostuma açsam yanımdan ayrılıp beni bu işten men edecek, düşmana açsam Hüseyin Paşa'ya söyleyip benden intikam aldirtacak binan aleyh bunu kimseye söyleyemezdim*" cevabını vermiştir.⁵⁸⁷

Simavi'ye göre Çerkez Hasan'ın ifadesini alan meclis bu işi alel usul kayıt altına almış ve raporunu düzenlemiştir. Vakanın ikinci cumartesi günü asılmak üzere asker korumasında Sultan Beyazıt Meydanına götürülmüştür. Eserin devamında Simavi Çerkez Hasan'ın idam sürecini şu şekilde anlatmaktadır;

"Merkum asker sıfatıyla kurşuna dizileceği zannında iken mezkur meydana varır varmaz kurşuna dizilmeyip salb edileceğini anladığından: (askere asker kanuna tevfikana ceza etmeli idi ne ise zararı yok) diyerek bila tereddüd dar ağacının altına konulan iskemlenin üzerine çıkmış ve ipin ilmeğini fütursuzca boynuna taktıktan sonra serasker kapısının üzerindeki saate işaretle: (görüyorsunuz ya on bire beş var hatırınızda tutunuz tarihi yazanlara lazım olur) deyip üzerinde durduğu iskemleyi ayağıyla çelmiştir."⁵⁸⁸

Simavi'ye göre gerçekleşen Çerkez Hasan faciasından Sultan Murat'ın haberleri olmamıştır. Devlet erkani Sultanın hastalıklarının ilerlemesi korkusu ile ona haber vermemiştir. Aynı zamanda Vükela Padişahın hastalığının gizli tutulması için çaba sarf etmiştir. Seraskerliğe

⁵⁸⁴ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 48.

⁵⁸⁵ Çerkez Hasan ifadesinde öldürmek istedikleri arasında Ahmet Paşa ve Mithat Paşa'nın da olduğunu belirtmiştir. Bkz. Öztuna, *Bir Darbenin Anatomisi*, 208-209.

⁵⁸⁶ "... bunda müteessif olduğu bir şey varsa o da iş bu Facianın millete ettiği hitmetlerle müşarü bilbenan olan Mithat Paşanın konağında vukua gelmesi olup fakat Bağdada gitmek için ziyade sıkıştırıldığından o geceyi elden kaçırarak olsa maksadını icraadan mahrum kalacağı cihetle çaresiz bu hürmetsizliği göze aldirdiğini kemal fesahatle ifade ve hikâye etmiştir..." Bkz. Simavi, *Devr-i İnkılab*, 48-49.

⁵⁸⁷ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 49.

⁵⁸⁸ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 49.

Serdar-ı Ekrem Abdi Paşa, Harbiye Nezaretine ise Adliye Nazırı Saffet Paşa görevlendirilmiş bu görevlendirmeler esnasında çok dikkatli davranılmıştır.⁵⁸⁹

Hüseyin Avni Paşa'nın bir meclis içerisinde öldürülmesini çok çirkin bir olay olarak tanımlayan Simavi devamında hükümetin olayda ölen kimseler hakkında kötü konuşma yapanları şiddetle kınadığını belirtir. Basında çıkan bazı uygunsuz söylentilerden dolayı hükümet Hüseyin Avni Paşa'nın ailesine on bin, Reşat Paşa'nın ailesine yedi bin beş yüz, Şükrü Bey ve Ahmet Ağa'nın ailesine ise bin beşer yüz kuruş maaş bağlamıştır.⁵⁹⁰ Çerkez Hasan'ın dost ve yakın akrabalarından bazı kimseler tutuklanmıştır. Yapılan soruşturmalar neticesinde olayla bir alakalarının olmamasından dolayı serbest bırakılmışlardır.⁵⁹¹

Simavi, Çerkez Hasan olayının hemen devamında Bulgar isyanına dair bilgiler vermekle eserine devam etmektedir. Bulgar isyanı Müslümanların silaha sarılması ile bir nevi hafiflemiştir. Ancak Panslavizm cemiyetlerini destekleyen bazı kimselerin olayların devamında Müslümanlar ve Bulgarların ömür boyu birlikteliklerine mâni olacak gelişmelere imza attığı belirtilmiştir. Her iki tarafın da *"...yek diğerinin kanlarını içmekle teşeffi edemeyecek derecede birbirlerine kin gösterip..."* Bulgar eşkıyalarının ormanlık alanlara ve sapa yerlere kaçtıklarını belirtir. Artan vakalar karşısında hükümet bölgeye asker göndermiştir. Yakalanan isyancıların yargılanmaları için Ruscuk, Tornova ve Filibe de mahkeme oluşturulmuştur.⁵⁹²

Osmanlı Devleti, Bulgar isyanını usulüne uygun, gayet hızlıca bastırmış ve bölgede asayiş sağlamıştır. Bu durum başta Rus kabinesi olmak üzere diğer devletlerin işine gelmemiş ve bölgede yaşananları bir facia olarak dünyaya servis etmişlerdir. Ancak mahkemelerin ve konsolosların çalışmalarından dolayı suçlarını kabul eden Bulgarların cezalandırılması esnasında itiraz eden olmamıştır. Bab-i Ali bölgede bir nevi sağlanmış olan asayişin korunmasına dikkat kesilerek Bulgarca nasihatnameler bastırmış ve Rumeli'nin her noktasına dağıttırıştır.⁵⁹³

Simavi'nin bu bölümde ele aldığı konulardan bir tanesi de Mahmut Nedim Paşadır. Yazarın eserde bahsettiği üzere Mahmut Nedim Paşa aleyhinde günden güne artan bir muhalefet vardır. Onun devlete açmış oldu zarardan dolayı yargılanması gerektiği üzerinde durur. Ancak yargılamanın millet meclisinin kararı doğrultusunda yapılması gerektiğini ve meclis açılana dek İstanbul'dan uzaklaştırılıp *"Çeşme"* de ikamet etmesini istemişlerdir. Simavi, Çeşmeye ulaşan Mahmut Nedim Paşa'nın bazı olumsuzluklar ile karşılaştığını *"Oraya muvasalatı haberi bu esnada dersaadete gelmekle beraber çeşme esnaflarının ne kadar para verilir ise verilsin hiçbir*

---

⁵⁸⁹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 50.

⁵⁹⁰ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 50.

⁵⁹¹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 50.

⁵⁹² *"...hükümetten ol havalıye İcabı mukadder asker nizamiye gönderildiği gibi hayyan(canlı) ele geçirileceklerin hemen cezasını tertip ve icra eylemek üzere Ruscuk ve Tornova ve Filibede bir mahkeme fevkalade teşkil kılınmış idi."* Bkz. Simavi, *Devr-i İnkılab*, 51.

⁵⁹³ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 51-52.

şey satmağa ittifak itmelerinden dolayı müşarüleyhin o gece ekmek bile bulamayarak aç kaldığını...” şeklinde kaleme almıştır.⁵⁹⁴ İstanbul’dan uzaklaştırılması üzerine bir nebze olsun eleştirilerini kesen toplum Çeşmeye vardıktan sonra Paşa’nın aç kaldığı haberinin basına yansması üzerine tekrar hız kazandığını ve Mahmut Nedim Paşayı eleştirmenin bir moda halini aldığını belirtmiştir.⁵⁹⁵

Simavi’nin bu bölümde aktardığı konulardan bir diğeri de Bağdat tarafında vuku bulan veba salgınıdır. Günde dört yüzden fazla can aldığı anlaşılan veba, alınan önlemler ile hafiflemiştir. Günlük ölüm vakasının yirmi civarına düştüğü, Kerbela ve Necef gibi kasabalarda ise tamamen yok edildiği yönünde bilgiler vardır.⁵⁹⁶

İstanbul halkının vebanın hafifletilmesi sevincini henüz yaşayamadan Fas ve Sakız Müslümanları ile Hristiyanlar arasında ihtilale benzer vakaların baş gösterdiği ve Sırp’ların da sınırlarımızda asker yığınağı yaptığı haberleri ulaşmıştır. Aynı zamanda Sultan V. Murad’ın Cuma Selamlığına bile çıkamaması üzerinde duran basın bunun sebebini Sultanın vücudunda çıkan çıbanın kıyafet giymesine mâni olduğu yönünde haber yapmıştır. Basında çıkan haberlere rağmen ortalıkta bu duruma dair farklı rivayetlerin de var olduğunu belirten Simavi detaya girmez. Sultanın hakkında çıkan rivayetlerin yabancı basına düşmesinden çekinen ve meşrutî sisteme geçilememiş olması üzerine Avrupa kamuoyunun devletin aleyhine dönmesi bazı vatanperver kimseleri düşünceye sevk etmiştir. Simavi bu atmosfer içerisinde Sultan V. Murat’ın Nişantaşı ahalisine hediyeler ve kapıcı, kahveci gibi saray çalışanlarından toplam yirmi beş kişiye nişan ve rütbeler vermesi Osmanlı kamuoyunu hayrete düşürmüştür.⁵⁹⁷

Simavi Kudüs’te karışıklıklar olduğunu Müslümanların ve Hristiyanların birbirlerini öldüreceklerine dair uydurma haberler dolandığını belirtir. Latinler kendi Manastırlarına çekilmiştir. Sakız adasında çıkan ihtilalde ise zabtiyenin Rum kunduracılarından bir kişiyi dükkanında öldürdüğü ve bir Müslümanın bir Hristiyan din adamını yolda giderken darp ettiği belirtilmiştir. Bu ortam içerisinde bazı kimselerin “*Müslümanlar bizi öldürecekler silahlanın*” gibi söylemler sarf etmesi halkı korkuya sevk etmiştir. Bunun üzerine Hristiyan halk deniz taraflarına, Müslümanlar ise kale içlerine çekilmiştir. Yerel yöneticilerin hızlı bir şekilde olaylara müdahale etmeleri henüz başlangıç aşamasında olayları yatıştırmıştır.⁵⁹⁸

---

⁵⁹⁴ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 52.

⁵⁹⁵ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 53.

⁵⁹⁶ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 53.

⁵⁹⁷ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 53.-54.

⁵⁹⁸“*Kudüsdeki karışıklık oradaki İslam ve Hristiyanların güya yek diğerini darp ve itlaf eylemeğe hazırlandıklarına dair beynel ahali Meydan alan bir eracifi müteakib latin milletinden bulunanların kendi manastırlarına iltica etmeleriyle bütün dükkanların kapanmasından ve sakızda rivayet edilen ihtilal ise bir zabtiye neferinin Rum kunduracılarından birini dükkanında katl ve bir Müslümanın yolunda giden bir papası darp etmesi ve bu gürültüler arasında sebükmağzdan bir takımın (Müslümanlar bizi öldürecekler silahlanalım) diye bağırması üzerine havfa düşen Hristiyanların deniz cihetine ve Müslümanların kale içine firar ederek ortalığın bir telaş ve heyecan içinde kalmasından ibaret olup...*” Bkz. Simavi, *Devr-i İnkılab*, 54.

Simavi eserin devamında Sırbistan ile yaşanan sorunlar üzerine detaylar vermektedir. Sırp'ların sınırlarına asker yığmalarına karşılık Bab-ı Ali'nin de önlem olarak sınıra asker göndermiştir. Bunun üzerine sınırda yığınağı daha da artıran ve Rusya'dan gönüllü askerler ile büyük bir ordu oluşturmaya devam etmiş ve askerinin komutasını Rus General Carnayef'e⁵⁹⁹ bırakmıştır. Olaylara kayıtsız kalamayan Bab-ı Ali, Sırbistan lideri Prens Milan'a telgraf çekmiş ve sınırlardaki hareketliliğin sebebini sormuştur. Verilen cevapta Milan, Bab-ı Ali'yi suçladığı ve asayişi sağlamak için asker sevkiyatının artırılması yönünde Bab-ı Ali'den izin istediği, aksi halde bölgeyi işgal edeceğini yazdığı görülmektedir. Bab-ı Ali'den cevap dahi beklemeden harekete geçen Milan, Osmanlı hududunu birkaç noktadan geçmiştir. Bunun üzerine Bab-ı Ali Haziran beyannamesi ile muharebeye devam edeceğini ilan etmiştir.⁶⁰⁰

Sırbistan ve Karadağ'ın coğrafi konumu ve yüz ölçümü hakkında bilgi veren Simavi her iki memleketi de perişan etmeye yalnızca Osmanlı sınır hattındaki Müslümanların yeterli olacağını belirtmiştir. Simavi, Sırbistan ve Karadağ'ın bu vaziyetlerini bilmeden ve Londra kabinesinin tebligatına da önem vermeden Osmanlı Devleti'ne karşı giriştikleri harekâtı şaşkıncı bulmaktadır. Onların bu cüretkârlıklarının sebebi arkalarında Rusya'nın olmasıdır. Nitekim Rusya'dan binlerce gönüllü Romanya üzerinden Sırbistan ordusuna katılmıştır. Sırbistan'a verilen destek ve gelen askerlerle birlikte *"...binaenaleyh ecnebi gazetelerinin birçoğu o zaman bu muharebeye Osmanlı ile Sırp arasında vukua bulmuş bir muharebe nazarıyla değil belki Rusya ile Devlet-i Aliye arasında açılmış bir muharebe nazarıyla bakmak lazım geleceğini beyan eylemişler idi."* içeriğinin yabancı basında yer aldığını belirtmiştir.⁶⁰¹

Sırp ordusunu komuta eden General Çarneyef görmüş olduğu yardım üzerine İstanbul'u almayı kendisine hedef olarak belirlemiştir. Kendisinden emin olan komutan İstanbul'a ayak bastığında içmek üzere bir sigara dahi ayarlamıştır. Rus kiliselerinde Sırbistan'ın başarısı için dualar edilmiştir. Simavi aynı zamanda Hersek isyanının yakın zamanda başlayacağını ve Bab-ı Ali'nin bir Rus harbine hazırlanır vaziyette tedarik sürecine girdiğini yazmıştır.⁶⁰²

V. Murat'ın tahta geçişi ile halkın büyük bir uyanış sürecine girdiğini ifade eden Simavi, hükümetin teklifi olmadan halkın gönüllü olarak askere katılmak için dilekçeler doldurduğundan bahseder. Müslüman ve Hristiyanlar açtıkları bayraklar altında birçok kişi toplanmıştır. Donanımlı askerler karşısında halktan gönüllü kimselerin bir vasfı olmadığından ötürü hükümet Beykoz'da talimleri için bir alan tahsis etmiştir. Elbise ve silahların alımı ise Seraskerlik makamı ve Mithat Paşa'nın riyaseti altında oluşturulan komisyonlara bizzat

---

⁵⁹⁹ "1868 senesinde ve Rusya tarafından Belgradda Ceneral konsolosu iken moskofların Hokand üzerine açtıkları muharebede diplomatlığı terk ederek askerliği ihtiyar etmiş ve Taşkent ahali ile Kıpçak ahali beyninde olan adavetten istifade ile peruski "eski mucid" kalesini askere bir kurşun bile attırmayarak zabt etmesiyle "Taşkent fatihi" ünvanını almış idi. Kazandığı iş bu şöhret üzerine umerayı askeriye arasında rakiplerini çoğalttığından askerlikten istifaya mecbur oldu. Esas fikri İslavların bir gün tek mil dünyaya hüküm süreceklerinden ibaret idi." Bkz. Simavi, *Devr-i İnkılab*, 55.

⁶⁰⁰ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 55-56.

⁶⁰¹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 56.

⁶⁰² Simavi, *Devr-i İnkılab*, 57.

müracaat ile verileceği ilan edilmiştir. Savaş mahallinden gelen üzücü haberlere aldırış etmeyen halk iftiharla gönüllü defterine isimlerini yazdırmışlardır.⁶⁰³

Gönüllü olanlar, rengarenk bayrakları, sokak sokak mızıkları ile dolaşarak yoldaş aramışlardır. Silahlanmış vaziyette vapurlarla Beykoz'a giden askerler Padişahın ikamet ettiği Beşiktaş Sarayı önünden geçerlerken emir almaksızın "*Padişahım çok yaşa! Tahta ışık veren.*" gibi sevinç ve sevgi gösterileri sergilemişlerdir. Yazar bu manzarayı hayret ve dehşet verici olarak aktarmıştır.⁶⁰⁴

Seferin meşakkatine tahammül edemeyerek bizzat katılmamış kimseler ise, parasal yardımlarda bulunmuşlardır. Simavi bu kimselerden olarak Altunizade İsmail Efendi'den bahseder. O tüm masrafları kendisinden olmak üzere bir gönüllü taburu teşkil etmiş ve harbe göndermiştir.⁶⁰⁵

Osmanlıların uğradıkları zulüm ve hakaret üzerine değiştiklerini dile getiren yabancılar halkın eski zamanlarda olduğu gibi vatani koruma sevdasıyla ortaya çıkışlarına ve kısa zamanda askerliğe alışmalarına şaşırılmış görünmektedir. Halkın devletini eski şan ve şöhretine ulaştırmak için fedakârlık yaptıklarına dikkat çekmişlerdir.⁶⁰⁶ Öte yandan Sırbistan Prensi Milan, savaşı kutsallaştırarak bölge Hristiyanlarını Türklerin zulmü altından kurtarmak için gerçekleştirdiğini ilan etmiştir. Ancak Osmanlı cephesinde gönüllü olarak savaşa katılmış Hristiyanların varlığının yapılan bu açıklamaları tesirsiz kıldığı belirtilmiştir.⁶⁰⁷ Osmanlı tebaasının göstermiş olduğu vatanperverlik sonrasında bazı Slav savunucuları, onların bu gayretini haydutluk olarak göstermeye çalışmışlar ve gönüllü olarak askere katılanları ise ganimet maksadıyla katıldıklarını ileri sürmüşlerdir.

Osmanlı vatandaşlarından bazılarının Gayrimüslimlerin savaşa götürülmediğine dair yalan yanlış haberler çıkarıldığı da olmuştur. Bu haberler üzerine İslam mücahitleri tarafından Hristiyan cengaverlerine hitaben çıkarılan beyannamede savaşa ne maksatla ve niyetle gidileceği açıkça izah edilmiştir. Hükümet tarafından yapılan bir diğer açıklamada da hangi milletten olursa olsun başvuruların kabul edildiği ilan edilmiştir. Bu iki açıklama iftiralari asılsız çıkarmıştır.⁶⁰⁸

Bu bölümde bahsi geçen isimlerden biri de Mısır Hidiv'i İsmail Paşadır. Osmanlının Balkanlarda Sırbistan ve Karadağlılar ile muharebesi esnasında İsmail Paşa'nın devlete

---

⁶⁰³ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 58.

⁶⁰⁴ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 58.

⁶⁰⁵ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 58.

⁶⁰⁶ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 58-59.

⁶⁰⁷ "*Sırp yeni Prensi Milan ilan-ı harbi mutazammın olan beyannemesinde askerini Hristiyanları Türk mezaliminden kurtarmak uğrunda istimal eyleyeceğini beyan etmiş iken Hristiyan ve dindaşlarımızdan bir takımın bizimle beraber onların mukabelesine gitmek istemeleri ve yaptırdıkları bayraklar da hilal ile salbi cemii eylemeleri dünyanın nazarını değiştirdi.*" Bkz. Simavi, *Devr-i İnkılab*, 59.

⁶⁰⁸ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 59-60.

yardımlarının olmayacağı hatta bu durumdan istifade bile edebileceği düşünülmüştür. Ancak o tüm mühimmatı ile üç alay asker, silah ve cephane yardımı, mısır donanmasından dört kıtasını tersane-i amire hizmetine vermek gibi yardımlarda bulunmuştur. Simavi bu yardımları İsmail Paşa'nın, hilafet makamına saygı ve Müslümanları muhafazası için yaptığını belirtmiştir.⁶⁰⁹

Bütün Osmanlılar, Sırpların nereden destek aldıklarını bilmektedirler. Osmanlı halkının tüm zorluklara rağmen bu savaşın sona erdirilmesini kesinlikle istedikleri belirtilmiştir. Tüm bu olanlara rağmen Simavi, Osmanlı halkının İstanbul'da olup Sırp ve Karadağ cephesinde savaşa katılmaya gitmek için hazırlıklar yapan vatandaşlara yan gözle dahi bakılmamasını anlatmaya değer bulmuştur.⁶¹⁰

Simavi bu bölümde son olarak cephedeki komutanın kimlerde olduğunu yazmıştır. Alt kademe komutanlardan bahsetmeyen Simavi, Sırbistan cephesi komutasını Serasker Serdar-ı Ekrem Abdi Paşada; Karadağ cephesi komutası ise Müşir Ahmet Muhtar Paşa'da olduğunu belirtmiştir.⁶¹¹

3.6 Millet Meclisinin İlanına Haylulet Eden Esbab ile Ona Müteferri Ahval

Simavi bu bölüme daha önce zikretmiş olduğu, V. Murat'ın tahta oturmasının Avrupalı devletler nezdinde nasıl yorumlandığından bahsederek başlamıştır. Avrupa basınına göre meşruti sisteme yeni padişahla geçilecektir. Ayrıca bu yeni yönetim tarzı Osmanlı Devleti'ni kuvvetlendirip tehlikeli konumdan çıkaracağını yazmışlardır.

Simavi bölüme Avrupa basınından bazı örnekler vererek devam etmiştir. Viyana basınından "*Neue Freie Presse*": Osmanlıdaki taht değişikliğini konu alan yazısında Osmanlı Devleti'nin meşruti sisteme geçeceğini ve diğer devletlerin artık müdahalesinin son bulacağını belirtmiştir. İngiliz "*Deyli Telgraf*" ise; Osmanlıya düşman olanların anlamaları gereken şeyin artık hasta adam olarak adlandırdıkları devlete yeni bir hayat geldiğini belirtmekle başlamıştır. Devamında, Sultan V. Murat'ın bilgili ve doğrucu bir hükümdar olduğunu, yanına Mithat Paşayı çağırarak devleti bulunduğu vaziyetten çıkarmak için görevler verdiği yönünde yazılar yayınlamak olmuştur.⁶¹²

Osmanlıdaki son dönem gelişmelerinin etkisi yalnızca dış basında değildir. Avrupa kabinelerinde de dile getirilmiştir. Londra'dan 9 Haziran 1876 tarihinde çekilen bir telgraftan anlaşıldığı üzere İngiliz Başvekili Mösyo Dizrail millet meclisine dair şunları sarf etmiştir;

---

⁶⁰⁹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 60.

⁶¹⁰ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 60-61.

⁶¹¹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 61.

⁶¹² Simavi, *Devr-i İnkılab*, 61-62.

“Devlet-i âliyye hey’et-i cedîdesinin tedâbiri Gorçakof Lâyihası’nın hâvî olduğu ıslâhâtdan ziyâde ıslâhât-ı mühimmeyi câmi’ olduğundan mezkûr lâyihanın Bâb-ı Âliye tebliğinden kat’iyyen sarf-ı nazar olunmuşdur.”⁶¹³

Simavi ülke içinde taht değişikliğinin ve meşruti sisteme geçilmek istenmesinin nasıl karşılandığı hakkında da detaylar vermektedir. “*Millet Meclisi*” bahsi taht değişikliğinin daha ilk gününden itibaren gazetelerde yerini almıştır. Tüm Osmanlı ahalişi Girit Hristiyanları da dahil tebrik için temsilciler ve mektuplar göndermişler ve İstanbul’da şenlikler düzenlenmiştir. Simavi’ye göre Sultan V. Murat’ın tahta çıktığı ilk günlerde Osmanlı vatandaşlarının ve devletinin iyiliğini isteyenlerin meşruti sistem hakkında kötü konuştuğu görülmemiş ve işitilmemiştir.⁶¹⁴

Rus gazeteleri de taht değişikliğinin reform üzere gerçekleştiğini kabul ederler ve Hristiyan ahalinin saadeti için Rus devletinin bu durumdan mutlu olacağını belirtmişlerdir. Ancak olumsuz eleştiriler de vardır. Türklerin buldukları noktadan bir adım ileri gitmeyi hala hissedemediklerini ve değişimi de farklı sebeplere bağladıklarını yazmışlardır. Ayrıca, Sultan V. Murat’ın hükümdarlığını tasdik ederken, diğer devletlerin, yapılacak ıslahatlar için teminat alınmadığını ve ileride bu durumun sorun oluşturabileceğini belirtmişlerdir.⁶¹⁵ Simavi bu yorumlar karşısında milletin iradesi ile tahta oturmuş bir hükümdarın tasdiki için farklı ülke milletlerinin bu tarz şartlar öne sürmelerini eleştirmiştir. Ona göre bu üslup devletler hukukuna aykırıdır ve münasebetsizliktir. Simavi bu cümlelere karşı, İngiliz parlamentosunun V. Murat’ın hükümdarlığını hemen onayladığını ve bu haberin gazetelere dahi yansıdığını belirtmiştir.⁶¹⁶

Simavi, yapılan eleştiriler karşısında devletin yapacağı ilk icraatın meşrutiyeti ilan etmek olacağı şeklinde yorumlar. Avrupalıların güvenini boşa çıkarmamak ve yapılacak eleştirilere mahal vermemek için bunun yapılması gerektiğini savunmaktadır.

Simavi, hukuk ve asayiş muhafaza için bir kurulun toplandığını ifade eder. Bu kurul kanunların, hâkim ve icra memurlarının elinde istenildiği şekliyle esnetilmesinin yanlış olduğunu, bundan kurtulmadıkça medeniyete ulaşamayacağını, hukukun dayandığı, üzerine kurulduğu noktanın ilim ve fen olduğunu, bundan bir haber olunması halinde ortaya bir çözüm konulamayacağı noktasında kararlar aldığını söyler.⁶¹⁷ Yazar devamında; Ziya ve Kemal Bey başta olmak üzere bazı vatanseverlerin “*Hürriyet*” adıyla Londra’da gazete çıkarmış olduklarından bahsetmektedir. Onlar gazetelerinde devletleri ve milletleri hürriyet esasıyla yaşayanlar ile baskı altında yaşayanlar olarak karşılaştırmışlardır. Ayrıca Türkistan’ın neden geri kaldığını ortaya koymuşlar ve eski güzel zamanlara dönüşlerinin meşruti sisteme

⁶¹³ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 62.

⁶¹⁴ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 63.

⁶¹⁵ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 63.

⁶¹⁶ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 63-64.

⁶¹⁷ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 64.

geçmekten başka çareleri olmadığını dile getirmişlerdir. Yazar bu yazının Osmanlılar arasında da hürriyet fikrini ve meşrutiyet sevdasını uyandırdığını belirtmiştir.⁶¹⁸ On dokuzuncu asrın fikri ve ilmi gelişmelerine muhalif olmak demek halkın cehalet ve taassubunda arandığından bu gazeteler postanelerde ve gümrüklerde alıkonulmuştur. Okuyucularına baskı uygulanmasına rağmen gene de mâni olunamamıştır.⁶¹⁹

Tüm kötülük ve fenalıkların varlığının millet meclisinin yokluğuna bağlayanları eleştiren Simavi halkın olaylara bakışı şu şekilde vermiştir;

“Hukûk feninin henüz elif-bâsını bile görmemiş olan halkımızın ekser kısmı bunda gördükleri ma'lûmât ve tafsilât üzerine devletin tamâmiyetini ve kendilerinin saâdetini meşrûtiyetin kabûlünde ve hürriyetin i'lânında bilmeğe başladıklarından gerek doğrudan doğruya ve gerek bil-vâsıta uğradıkları zararlar üzerine: “İşte millet meclisi olsaydı bu yapılamazdı, şu olamazdı,” demeğe kalkışdılar ve seyyiât-ı sâbıka ve lâhikayı bütün böyle bir meclisin mefkûdiyetine hamledilemez.”⁶²⁰

Mahmut Nedim Paşa'nın son Sadrazamlığı esnasında uygulamış olduğu yöntemler ile devletin bekasını tehlikeye sokması fikri hürriyeti yaygınlaştırmıştır. Halkı ıslah edeceğine körü körüne inanmış olanlar meşrutiyetin kısa sürede ilan edileceği arzusuna düşmüşler ve bu amaca yönelik gizli cemiyetler kurmuşlardır. Hürriyet taraftarlarının lideri konumunda olan Mithat Paşa'nın V. Murat'ın tahta geçmesinde rol oynaması meşrutiyet fikrini savunanları yatıştırmış ve onlara güven getirmiştir.⁶²¹

Yeni Padişahın Osmanlı tahtına oturmasıyla birlikte daha önce gazetelerin telaffuzuna bile cesaret edilemeyen millet meclisinin artık çok rahatlıkla tartışılabilirdiği görülmektedir. Meşrutî sistemin faydaları ve gerekliliği üzerinde duran gazeteler Osmanlı toplumu için bundan ala bir çare bulunmadığına yer vermişlerdir.⁶²²Devletin idare şeklinin meşrutiyet olacağı ve bir millet meclisinin kurulacağı halkta büyük heyecan uyandırmıştır. V. Murat'ın yayınladığı Hat-ı Hümayunda geçen “*idâre-i umûmiyenin kavânîn-i kuvve ile takyîd olunması*” cümlesini ve “*millet, hürriyet, vatan*” kavramlarını ilk defa bir Padişah ağzından duymak meşrutiyetin ilan edileceğine bir kanıt olarak görülmüştür.⁶²³

Meclis-i Vükelanın sık sık toplanması üzerine halk ve gazetelerin bu toplantılarda yalnız millet meclisi hakkında yapıldığını ileri sürmüşlerdir. 24 Mayıs Salı günü; vükela, ulema ve ümeradan

⁶¹⁸“Ziyâ ve Kemâl Beyler gibi ba'zı hamîyyet-kârinin “Hürriyet” nâmıyla 1285 evâilinde Londra'da çıkarmış oldukları gazete küre-i arz üzerinde sâkin bil-cümle devletlerin ve milletlerin idârelerinde olan sûret-i ahrârâne ile sûret-i istibdât-kârânenin muvâzene edilmesi ve Türkistânın esbâb-ı tedennîsi bir bir ta'dad olunduktan sonra istirdâd-i şevket ve azametimiz için meşrûtiyeti i'lândan başka çâre olmadığını ders verircesine, halka tefhîm olunması Osmanlılar arasında “hürriyet” fikrini “meşrûtiyet” sevdâsını uyandırdı.” Bkz. Simavi, *Devr-i İnkılab*, 64-65.

⁶¹⁹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 65.

⁶²⁰ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 65.

⁶²¹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 65-66.

⁶²² Simavi, *Devr-i İnkılab*, 66.

⁶²³ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 66-67.

oluşan kimselerin Bab-ı Fetvada meydana gelen Meclis-i Kebirde usul-ü meşveretin kabulü ile neler yapılacağı maddeler halinde verilmiştir. İlk olarak mali bütçenin oylanması, ikinci olarak; dahiliye, mülkiye teşkilatlarının teftişi ve yeni kanunlar yapmak, üçüncüsü; bayındırlık, ticaret ve ziraat işlerinin temini ve azası vilayet ahalisi tarafından seçilmek şartıyla “*Divan-ı Memalik*” adında bir meclisin teşkiline karar verilmiştir. Bu haberler basına yansımıştır. Basiret gazetesi millet meclisini artıları ve eksileri ile karşılaştırmıştır. Burada dikkati çeken unsur Hristiyanlardan aza kabul edilmesidir. Eğer kabul edilirse her meselede azınlıkların üstün geleceklerine, Müslümanların zararına kararlar alınabileceğine ve eşitliğin göstergesi olarak gayrimüslimlerden asker alınması konusu zihinleri bir hayli karıştırmıştır.⁶²⁴

Meşrutiyetin ilanının uzaması üzerine bazı kimselerin şüpheye düştüğü görülmüştür. Ancak vükelanın kendilerini tehlikeye atıp taht değişikliğine girişmelerinin, milletin saadeti dışında bir maksadının olmadığı görüşünün hatıra gelmesinin bu şüpheleri kırdığı belirtilmiştir. Meşrutiyetin ilanının gecikmesinin sebebinin yanlış bir şeylerin yapılmaması için her noktanın incelenmekte olduğuna dair kanaat getirmişlerdir. Basiret Gazetesi yazarlarından Bursa Komiseri Abidin Bey tarafından kaleme alınan bir yazı ve çıkarlarını eski yönetimde gören bazı kimselerin Müslümanların meşrutiyetle yönetilmesine şeriatın izninin olmadığına dair söylentiler çıkarmıştır. “*İstanbul*” namı ile bilinen Osmanlı Gazetesi 26 Mayıs 1294 tarihli (7 Haziran 1878) ve 116 numaralı nüshasında, Basiret Gazetesinde yayınlananları ve söylentileri şiddetle kınamış ve bu tür hareketlerin ülkemizi istemeyenler tarafından gerçekleştirildiğinin altını çizmiştir.⁶²⁵ Bahsi geçen iki gazetenin aralarında farklılıklar ve münasebetleri bilindiğinden ve halkımızın şer-i hükümlere aykırı olup olmadığı konusunda pek kafa yormamasından dolayı bu tartışmaların pek tesiri olmamıştır.⁶²⁶

Çerkez Hasan vakasından sonra muhalif grubun meşrutî sisteme olan eleştirilerinin kuvvetinin azaldığı görülmektedir. Özellikle bu sistemin Şeriat’e uygunluğu ve Frenk icadı olduğu üzerinde tartışmalar zayıflamıştır. Bu ortamdan istifade eden Mithat Paşa vükelayı meclisin kabul ve ilanına teşvik etmeye çalışmış ve birkaç defa bunun için toplantılar tertip etmiştir.⁶²⁷ Meşrutiyet rejimine karşı görüş bildiren bazı kimseler bu toplantılarda da aynı şekilde ısrarla muhalefet göstermişlerdir. Mithat Paşa ve onun yanında meşrutî sistemi savunan kimseler toplantılarda yasama ve yürütme gücünün ayrı olması gerektiği, hükümetin gücüne karşılık bir güç oluşturulmadığı müddetçe yapılacak ıslahatların buz üzerine yazı yazmak gibi olacağı noktasında ikna edici açıklamalar yaptıkları görülmüştür.⁶²⁸ Saltanat değişikliğinin amacının yalnızca meşrutiyeti ilan etmek olduğunu, eski usul ile devam edilmesi halinde Allah’ın gazabına uğrayacaklarını ifade etmişlerdir. Yapılan açıklamalar müdafaaya mahal

---

⁶²⁴ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 67-68.

⁶²⁵ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 68.

⁶²⁶ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 69.

⁶²⁷ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 69.

⁶²⁸ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 69.

bırakmadığından vekillerin tamamı meşrutî sistemi ister istemez kabul etmek zorunda kalmışlardır. Fakat muhalif taraf yeni sistemin ilan edilmesinden önce, kanunun incelenmesini ve sonrasında ilan edilmesini istemiştir. Bu anlaşma üzerine Mithat Paşa bir kanun kaleme almayı üzerine almıştır.⁶²⁹

Mecliste, meşrutîyet aleyhinde konuşanların iddialarını garip bulan Simavi, Seraskerlik makamında bulunmuş Namık Paşa'nın görüşlerini örnek olarak vermiştir. Kendisine meşrutîyete neden karşı geldiği sorusu yöneltince Namık Paşa;

“Meşrûtiyetden daha fâideli ve daha etraflı bir tedbîr ben değil henüz dünya hiç kimse bulamadı ve bulamayacak. Şerîat bahsine gelince: Bunun esâsı o kadar hürriyet ve adâlet üzerine mebnidir ki şimdi meşrûtiyet nâmı altında halka vereceğimiz hak buna nisbeten hiç hükmündedir. Benim zihnimi yalnız açacağımız mecliste Hristiyanların a'zâ sıfatıyla bulundurulacağı karışdırıyor. Vâkîâ asrımızın icabını biliyorum. Bu meclisi İslamlara hasretmek mümkün olamaz. Lakin Hristiyanlardan âzâ kabul etmekte olan mahzurlar da inkâr edilemez. Eğer şu fırsat elden kaçırılıp da meşrutîyet i'lan olunmaz ise devlet ve millet için felah tasavvur etmemelidir.”

Şeklinde cevap vermiştir. Konuşmasının devamında Namık Paşa, Hristiyanların vekil olmasından dolayı yeni sistemden pek bir şey beklenemeyeceğini söylemiştir. Ona göre hem meşrutîyeti kabul etmek hem de Hristiyanları meclise almak mümkün görünmemektedir. Ziya Bey, Namık Paşa'nın bu sözleri üzerine; devletin birçok kademesinde ve meclisinde Hristiyanların olduğunu, meşrutîyetin ilanından sonra neden millet meclisinde olamayacaklarını ifade ederek Namık Paşa'ya bu söylemlerindeki sakıncasının ne olduğu sorusunu yöneltmiştir. Namık Paşa; Hristiyanların bir hayli mühim memurluklarda bulduklarını ancak bunun bir millet meclisi ile kıyaslanamayacağını söylemiştir. Konuşmasının devamında mali işlerin gayrimüslimlerin denetimine ve eline verilmesinin caiz olmadığını dile getirmiştir. Namık Paşa'nın görüşlerini eleştiren Simavi Osmanlı maliyesinin durumundan, vatandaşımız olan Hristiyanlar dışında düşmanlarımızın bile haberdar oldukları, bunun saklanacak ve gizlenecek bir yanının olmadığı, hazineye giren paraların gayrimüslimlerin vergileri ile de olduğu ve sadece maliyeyi teftiş işinin Müslümanlara verilmesinin eşitliğe ve adalete aykırı olduğunu belirtmiştir.⁶³⁰ Simavi ayrıca Hristiyanların hazine işlerine karıştırılmasına dini bir engel olsa dahi zamanın icaplarına uygun olarak

⁶²⁹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 70.

⁶³⁰ “...Demiş ve her ne kadar bâzı zevât tarafından mâliyemizin hâlî değil tebaa-i Osmâniyeden olan Hristiyanlar hatta düşmanlarımız nezdinde bile bizden ziyade ma'lûm olup bunun saklanacak ve gözlenecek yeri kalmadığı ve hazîneye giren paraların kısm-ı âzâmı tebaa-i gayr-i müslimenin vergileri olduğu hâlde hakk-ı tedkik ve teftişin yalnız İslamlara hasredilerek ötekileri bundan mahrûm etmeliğin müsâvâta ve kâide-i mintika muvafık olamayacağı...” Simavi, *Devr-i İnkılab*, 71-72.

ulemadan, halifenin rızası ile yeni bir karar alınabileceği ve tatbik olunabileceğini ifade etmiştir.⁶³¹

Simavi örnek olarak vermiş olduğu Namık Paşa ile Ziya Bey'in görüşmesini, Ziya Bey'in şu sözleri ile sonlandırmıştır;

“Siz beytül-mâl demekle eğer Hazreti Ömer zamanındaki beytül-mal tasavvur ve tefekkür ediyor iseniz o beytül-mal şer'in tecdîd ettiği dâirenin hâricinde hiç kimseden bir şey almaz ve zât-ı âlîleri gibi bir zâta iş de bulunmadığı hâlde yirmi beş bin guruş mâzûliyet maâşını vermez. Bugün bin nâm altında alınan vergileri ve bil-hâssa meyhânelerle kârhânelerden istifa kılınan resimleri lağv ettirmedikçe ve şimdiye kadar aldığınız maâşları reddederek kendinizi o vaktin memurları derecesine indirmedikçe hazinemize beytül-mâl demek câiz olamaz.”

Simavi, eserin devamında meşrutiyet taraftarlığı ile öne çıkan devlet adamlarının isimlerini vermektedir. Burada saydığı isimler; Ziya Bey, Nafia Müsteşarı Odyan Efendi, Mekatib-i Harbiye Nazırı Süleyman Paşa, Ulemadan Yaserizade Mustafa Hayrullah Efendi'dir. Mithat Paşanın meclislerde kazanması ve vükelayı millet meclisinin kabulü fikrine çağırması ismi sayılan devlet adamlarının çaba ve azmi sayesinde olduğu belirtilir.⁶³²

Simavi, Osmanlı matbuatının genellikle hükümetin istediği doğrultuda yazılar yazmayı eskiden beri alışkanlık haline getirdiğini yazar. Eleştirel bir açıdan yaklaşan Simavi'ye göre basında, meşrutiyetin ve hürriyetin faydalı olarak görülmesi ve bu konu hakkında yazılar yazılması hükümet istediği içindir. Mithat Paşa'nın bir anayasa üzerine çalıştığı esnada Sırbistan ve Karadağ savaşı patlak vermiştir. Millet meclisinin açılmasını bir vatani vazife olarak görmüş tüm Osmanlı vatandaşları, hükümetin hiçbir telkini olmadan gönüllü olarak savaşa katılmışlardır.

Henüz millet meclisi açılmamışken halkın bu denli birlik ve ortak bir amaç için çabaladığı zamanlarda Abdülgafur adında Mardinli bir şeyhin meşrutî sistem hakkında eleştirilerine yer vermiştir. İlk başlarda meşrutiyete muhalif bazı düşüncelerin bir uzantısı olarak görülen ve ciddiye alınmayan Abdülgafur hakkında görüşler, 29 Cemaziyelahir 1293 (22 Haziran 1876) tarihli İstanbul'da gizlice basılan ve tüm Müslümanların imzası ile verilen bir yazı ile tamamen değişmiştir. Yayınlanan yazı üzerine halkın dikkati tekrardan millet meclisi üzerine odaklanmış ve çeşitli toplantılarda tekrardan konuşulur olmuştur.⁶³³

Simavi'ye göre matbaacıların kandırılarak gizli yazılar bastırma cesaretini gösterenler ileride meşrutî sistemin ilanına karşı koyacaklarını ima etmişlerdir. Devletin içinde bulunduğu savaş itibarıyla tehlikeli görülen varakalar zabıta aracılığı ile toplattırılmıştır. Devlete ve topluma

⁶³¹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 71-72.

⁶³² Simavi, *Devr-i İnkılab*, 72-73.

⁶³³ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 74.

karşı ayrılıkçı düşünceler ifade eden makaleler yazmak vatan hainliği hükmünde ele alınmış ve 12 Şubat 1293 tarihinde resmi olarak ilan nameler çıkarılarak hafiyeler görevlendirilmiştir.⁶³⁴

Simavi, yayınlanan ilanlar hakkında da detaylar vermektedir. İlanlarda meşrutiyetten bahsetmez. Yalnızca amaçlarının halkı oyalamak olan ve siyaset hakkında bilgisi olmayan bazı kimselerin şeriata muhaliftir diye kandırıldıklarından bahseder. İlan nameyi okuyan bazı muhaliflerin teselli bularak dillerini tutmaya çalıştıkları görülmüştür. Hatta Vakit Gazetesinde “*Havayic-i Asliye*” adıyla yayınlanan yazıda tahrik edici sözler olmasına rağmen o dahi hazmedilmiştir. Ancak olayları başlattığı bilinen Mardinli Abdulgafur hükümetin uyarılarına hiç kulak asmadığı gibi bazı kişileri de kışkırtmaya çalışmıştır.⁶³⁵ Muhalif hareketlerinin devamı üzerine serbest bırakılması uygun görülmeyen Abdulgafur memleketine sürgün edilmiş ve Kudüs Mutasarrıflığından azledilmiştir. Ancak hakkında verilen cezadan bir şekilde kurtulan Abdulgafur “*Millet meclisini gavurlarla dolduracakların inşallah başlarını keseceğiz*” şeklinde sözlerine devam ettiğinden doğum yeri olan Eğin’e⁶³⁶ gönderilmiştir.⁶³⁷

Simavi, Abdulgafur’ün geçmişi hakkında da bilgiler vermektedir. Abdulgafur, Mardinli bir tekke şeyhinin oğludur. Gençliği zamanında bazı hareketlerinden dolayı babası tarafından seyahat nedeni ile memleketinden uzaklaştırılmıştır. Arabistan’ın önemli yerlerini dolaştıktan sonra şeyhinden hilafet alıp İstanbul’a gelmiştir. İstanbul’da üfürükçülük yapan Abdulgafur mesleğinde başarılı olmasıyla şöhrete kavuşmuş ve her hasta için çare bulan bir kimse olarak bilinmiştir.⁶³⁸

Sultan V. Murat’ın hastalığından ötürü Validesi⁶³⁹ hekimlerden ziyade hocalara önem vermiş ve onlardan medet ummuşlardır. Bu konuda nefesini kuvvetli gördükleri kim varsa hepsi ile irtibata geçmişlerdir. İstanbul’da namı yayılan Abdulgafur’a da müracaat eden Valide sultan ondan medet ummuştur. Sultanın hastalığına kendince bir sebep bularak “*işbu hastalık hâkân-ı sâbıkın adamları tarafından yapılan büyüün eseridir başka bir şey değildir ben pek az zamanda bi-iznillâh-i-taâlâ bunları çözebilirim.*” teşhisini koymuştur. Görevinde başarılı olabilmesi için kendisine sarayda bir daire bile tahsis edilmiştir. Kendisine ait farklı yöntemleri ile Abdulgafur “*Havâs kuvvetiyle istihrâc ediyorum. Filan mahalde öküz kafası olmak gerektir.*” gibi kendince uydurmuş ve daha öncesinden adamlarına koydurmuş olduğu bazı semboller ile Sultanın hastalığını açıklamaya ve çözümler üretmeye çalışmıştır. Abdulgafur foyasının ortaya çıkabileceği korkusu ve Valide Sultanın teveccühlerini kazanmak için millet meclisinin açılmaması için elinden geleni yapmıştır. Bu manada hizmetlerine karşılık olarak bir defaya

⁶³⁴ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 74.

⁶³⁵ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 75.

⁶³⁶ Eğin; Erzincan, Kemaliye ilçesinin eski adı.

⁶³⁷ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 76.

⁶³⁸ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 76-77.

⁶³⁹ Şevkefza Valide Sultan: Sultan Abdülmecid’in hanımıdır. 1820 Kafkasya doğumludur. 17 Eylül 1889 da kanserden vefatına kadar Çırağan Sarayında oğlu V. Murat ile birlikte yaşamıştır. Bkz. Pazan, *Padişah Anneleri*, 141.

mahsus Mekke payesini elde etmiştir. Alakalı, alakasız birçok konuya karıştığı görülen şahsiyetin sarayda geniş nüfuz sahibi olduğu ve mesleğini icra etmek yerine halkı fesada kıskırtmasının sebebi Valide Sultandan almış olduğu destekten ötürü olduğu belirtilmiştir.⁶⁴⁰

Valide sultanın Abdulgafur gibi birine pirim vermesi ve onun millet meclisi aleyhinde konuşmasına müsaade etmesi V. Murat'ın görüşlerini yansıtmamaktadır. Simavi, Sultanın tahta geçmesinden öncesinde ve sonrasında da hürriyet fikrinde bir değişimin olmadığı kanaatinde. Valide sultanı bu tarz harekete sevk eden, şahsi menfaatleri doğrultusunda arayanların yalanlarıdır. Simavi üzücü olan, halkın menfaatinin ancak adalet ve hürriyetin yaygınlaşmasında olması gerekirken gizli emellere sahip bazı kimselerine inanılarak meşrutiyet aleyhtarlığı yapmasıdır.⁶⁴¹

Simavi burada Avrupalı ülkeler ile Osmanlı arasında kıyaslama yapmakta ve eleştiri getirmektedir. Ona göre batı dünyası esaret ile savaşına çok önce başlamıştır. 1789 Fransız ihtilali zulüm ve istibdadı kaldırmak için gerçekleştirilmiştir. Batıda bu gelişmeler meydana gelirken;

“...bizim gibi adâleti nâm-ı ehadiyyetin sâye-i himâyesinde îtikâd eden bir milletin ne onların eserince harek et ve ne de urvetü'l-vüskâ-yı Müslimîn olan şerîfat-ı garra ahkâmına riâyet eylememesi ayıbdır eğer hükûmet-i zâlimânelerini kanlar dökerek idâre-i ahrârâneye tahvil eden Avrupalıların hâllerine mâlûmatımız yok ise kendi dînimizin esâsına da mı vukûfumuz yok?” şeklinde eleştiri getirmiştir.⁶⁴²

İlan edilmek istenen meşrutiyetin milletini hakkını teslim etmek olduğunu ileri süren Simavi İslam tarihinden örnekler vererek esas olanın halkın huzuru ve refahı olduğunu ileri sürer. Zulüm ve istibdattan memleketin dilenci mahallelerine döndüğünü, evlerin harap olup şehirlerin söndüğünü belirtir. Medeniyette örnek olarak gösterdiği Avrupa'nın da zamanında meşrutiyet aleyhinde bulduklarını belirten Simavi hala kendilerinin (Osmanlı toplumu) uyanamadığına bir eleştiri getirir. Batıda meşruti sistemi istemeyenlerin zarara uğrayacaklarını düşünen kimseler yaparken Osmanlıda meşruti sistemde mallarını koruyacak kimselerin bu hareketlere giriştiğini söyleyerek bu halin cehaletten kaynaklı olduğunu da iletir.

Simavi, Osmanlı hükümetinin baskıcı bir şekilde saltanat sürmek isteyenler gibi halkın cehaletinden istifade etmek istediğini itiraf eder. Ancak Osmanlıda eğitim almak isteyenlere bir engel yoktur. Aksine dünyaya hoş görünmek maksadıyla Darüşşafaka, Mekteb-i Rüşdü ve ıslahhaneler gibi birtakım kurular tesis etmiştir. Ancak kendi üzerimize düşen görevi bile yapamadığımızı ve çocuklarımızı bu okullara hevesle göndermediğimizi belirtmiştir. Kendimize model aldığımız Avrupa'nın hükümetlerin teşviki ile kalkındığını söyleyen Simavi eğitim ve cehalet konusunda halkımız için “*Nûr-ı maârifin bütün âfâka münteşir olduğu bir*

⁶⁴⁰ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 77-78.

⁶⁴¹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 78.

⁶⁴² Simavi, *Devr-i İnkılab*, 79.

zamanda bu derece cehl ü inâda müstağrak olan halkımız ihtiyâcât-ı hakîkiyelerini derk ve iz'ân edemedikleri için ne hâlde ve ne istikbâlde tebriye-i zimmet edemeyeceklerdir.” cümlelerini sarf etmiştir.⁶⁴³

Abdulgafur ve İzzet Paşa'nın ansızın İstanbul'dan uzaklaştırılmış olmaları ve onların taraftarlarının cezayı iptal ettirmede başarılı olamamaları halka bir ürküntü getirmiştir. Bu sessiz ortamda Mithat Paşa üzerine almış olduğu kanunu gece gündüz demeden hazırlamaktadır. Ancak Balkanlardaki savaşın gündün güne önem kazanması vükelanın ilgi e odağını haliyle savaşa çevirmiştir. Mevcut ortam içerisinde kanunun hazırlanmasının zor olduğunu gören Mithat Paşa Ziya Bey, Kemal Bey, Ramiz ve Çamiç Ohannes efendilerin yer almış olduğu bir komisyona kanunu hazırlama görevini devretmiştir. Komisyon Avrupa kanunlarını memleketin ihtiyaçları ve halkın yatkınlığı nezdinde karşılaştırmalı bir şekilde maddeler halinde bir “*Osmanlı Konsitasyonu*” denmeye layık kanun koyabilmiştir.⁶⁴⁴

Ulemeden bazı kimseler bu kanun maddesinin bir örneğini almış ve detaylı bir inceleme süzgecinden geçirmişlerdir. Yapılan incelemelerde şeri hükümlere aykırı bir bölüm bulmuşlardır. Fakat halifelik makamında bulunan kimseye bazı yetkiler verildiğinden onların kendi isteğine bırakılmasını rica etmişlerdir. Hocaların bu yöndeki ifadeleri ve göstermiş oldukları yardımlar ile üzerinde çalışılan kanunun mükemmel olacağını dile getiren yazar hepsini vatan namına teşekkür etmiştir.⁶⁴⁵

Ulema sınıfından bazı hocaların yapmış oldukları detaylı incelemeye rağmen toplumda hala meşruti sistemin Frenk icadı olarak değerlendirildiği dile getirilmektedir. Muhalif, millet meclisi aleyhtarlığı yapan kimselerin ceza almaları ve üstünlüğü yeni sistem savunucularında gördüklerinden ötürü sessiz kalmayı tercih etmişlerdir. Bu gelişmeler esnasında Hristiyan vatandaşlar arasından da meşrutiyet aleyhtarlığı yapan bir grup ortaya çıkmıştır. Hristiyan grubun muhalifliğini sorgulayan Simavi; “*Acaba teb'a-i gayr-ı Müslüm de “meşrûtiyet” aleyhinde bulunmaları bunun Frenk icadı olduğundan mı idi?*” diye sormaktan kendini alamaz. Muhalif gayrimüslimlerin iddialarını açıklayan Simavi; Hristiyanların milletin saadeti için meşrutiyeti kâfi gördükleri ancak bazı tereddütlerine değinmektedir. Meydana getirilecek kanunlarda şeri hükümlerin muhafaza edileceği, bu durum gerçekleşmesi karşısında kendi milletlerinin hiçbir fayda göremeyeceği ve hali hazırda var olan serbestliklerini de kendi rızaları ile ortadan kaldırmış olacaklarına dairdir.⁶⁴⁶

---

⁶⁴³ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 80.

⁶⁴⁴ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 80-81.

⁶⁴⁵ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 81.

⁶⁴⁶ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 82.

Hristiyan teb'a arasında zuhur eden herhangi bir muhalif hareketten o dönemin Rus elçisi İgnatief'in sorumlu tutulmasının bir alışkanlık halini aldığı yazılır. Meşrutî sistem hakkında muhalif bir Hristiyan grubun ortaya çıkmasını da halk Rus elçisine bağlamıştır.⁶⁴⁷

Simavi, eserinde meşrutîyet taraftarlarının muhaliflere cevaben Osmanlı tarihinden verilen örneklere yer vermiştir. Devleti kuruluş yıllarında şeriat hükümlerine tabi olmuş, adalet ve hakkaniyeti sağlayarak birçok memleket ve beldeyi egemenliğinde birleştirmiştir. Merkezi otoritenin zayıfladığı dönemlerde devleti kendisiyle eşdeğer gören Yeniçeriler işledikleri her türlü kabahatlerinde şeri hükümlere sığındıkları ve sorumlulukları oraya attıklarından bahseder ve meşrutî sistem için dini deliller arayanlara yönelik de "Bakınız sizin Frenk îcâdudur dediğiniz şeyleri Hristiyanlar şerîata muvâfık gördükleri için kabul etmek istemiyorlar eğer sizler eski fikrinizde sebât edecek olur iseniz şer'in meydâna çıkmaması zımında Hristiyanlara muâvenet etmiş olacaksınız" gibi sözler sarf edilerek susturulmaya çalışıldığını belirtmiştir.⁶⁴⁸

Komisyon tarafından hazırlanan kanun taslağının Avrupa kanunlarına denk olduğu anlaşılınca ve çeşitli deliller ile cevaplar verilmesi üzerine, meşrutî sisteme muhalif olanların dil değiştirdikleri ve sustukları gözlenmiştir. Bu olayların devamında artık meşrutîyetin ilanına engel bir şeyin kalmadığı kanaati getirilmiştir. Ancak Sultan Murat'ın hastalığının iyileşemeyecek dereceye ilerlemiş olması ve bu haberin herkes tarafından biliniyor olması yeniden bir taht değişikliği tartışmasını doğurmuştur.⁶⁴⁹

Sultan Murat'ın hastalığı ve meşrutîyet taraftarlarının hayal kırıklığı üzerine Veliâht Abdülhamit'e bağlı olan kimselerin çalışmaları dikkat çekicidir. Abdülhamit'in adamlarının her fikir sahibini bir yolda idare ettikleri, meşrutîyet taraftarlarına şehzadenin yapılan kanun çalışmasını baştan sona incelediğini devlet ve millet için faydalı gördüklerini tahta geçmesi durumunda ilk yapılacak işin meşrutî sistem teminatı verdiklerini yazar. Ayrıca Sultan Murat'ın hastalıkları sebebi ile Valide Sultan'ın meşrutîyete mâni olması ve bu konuda direktmesi çaresizce Veliâht Abdülhamid'in verdiği teminatları önemli kılmıştır.⁶⁵⁰

Valide sultanın meşrutîyete neden karşı olduğu noktasında yazar, millet meclisinin açılışı ile ellerindeki varlığın alınacağını ve vükela derecesine bir seviyeye inceklerini düşündüğünden

⁶⁴⁷ "Hristiyan teb'anın millet ve devletin menâfii aleyhinde ne kadar teşebbüs ve hareketleri görülür ve işidilir ise bunların Der-Saâdet Rusya sefiri olan General İgnatief'in ta'limât ve ifsâdâtıyla ve vukûa gelmekte olduğuna herkesce bir zan hâsıl olduğundan bu def'a dahî Hristiyan vatandaşlarımızdan bir takımının şu yolda ortaya koydukları efkâra bütün halk General-i mûmâileyhin tesvîlâtı nazarıyla bakdı." Bkz. Simavi, *Devr-i İnkılab*, 82-83.

⁶⁴⁸ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 83.

⁶⁴⁹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 83-84.

⁶⁵⁰ "Fıkra-i mahsûsasında verileceği tafsîlâtından müstebân olacağı vech ile veliahd -i saltanat Hamid Efendinin tevâbiâtı her fikir sâhibini bir yolda idâre ettikleri sırada meşrutîyet taraftarlarına dahî müşârünileyhin yapılan kânûn lâyihasını başından aşağı okuyarak mündericâtı ser-â-pâ devlet ve millet hakkında fâidedi gördükleri için cülûslarıyla beraber her şeyden evvel bunun kabul ve i'lânını kat'iyyen teshil(kolaylaştırma) buyuracakları te'mînâtı verdiklerine ve vâkiâ Sultân Murâd'ın tahakkuk eden hastalığıyla vâlidelerinin meşrutîyeti îlân ettirmemekdeki inâdi çâresiz olarak bu temînâtın kıymet ve ehemmiyetini artırdığına binâen erbâb-ı hamiyet maksadlarının husûlünü tebeddül-i Sultândan(saltanat değişikliği) beklemeye başladılar." Simavi, *Devr-i İnkılab*, 84

kaynaklandığını belirtmiştir. Valide Sultan' yakınlığı ile bilinen bir ağa ile meşrutiyetin gerekliliği üzerine yapılan sohbeti şu şekilde aktarmıştır.

” Nafile yoruluyorsunuz valide efendimiz pek güzel tahkik buyurdular. Millet meclisi Cumhûriyet demek imiş. Mithat Paşa oturduğumuz saraylara göz diktiğinden oraya re's olmayı kormuş. Bu derece çalışması bütün bunun için imiş. Dediklerinize bizim kanmaklığımız lâzım gelse bile mülkün sâhibi olan valide efendimiz kanmazlar. Onlar sağ oldukça sizin istediğiniz meclisi açmayacaklar.”⁶⁵¹

3.7 Sultan Murad'ın Hastalıkları Üzerine

Sultan Murad'ın Cülusu

Yazar bu bölümde Sultan V. Murat'ın hastalanma sürecini, Sultan Murat'ın şehzadeligi dönemini, Şehzade Abdülhamit'in Osmanlı tahtına geçmek için sarf ettiği çaba ve devlet adamlarının bu süreçte davranışlarında örnekler vermiştir.

Simavi bölüme, daha önce bahsini etmiş olduğu V. Murat'ın, Abdülaziz'in canına kıyım olayını öğrenmiş olduğu esnada fenalaşmasını Damat Mahmut Paşa'nın bir cinnet olarak değerlendirmesi ve bunun üzerine tahta Şehzade Abdülhamid'in geçirilmesi yönündeki teklifin devlet adamları tarafından reddedildiğini anlatmakla giriş yapar.⁶⁵²

Milli tarihimize hâkim olanların bildiği üzere Osmanlı Şehzadelerinin yetiştirilmeleri ve tecrübe kazanmaları için birtakım uygulamalar mevcuttu. Şehzade yetiştirme uygulaması kaldırılarak kafes sistemi adı altında tecrübeden ve ilimden uzak yetiştirilen şehzadelerin zayıf olduğunu ve Sultan V. Murat'ın da bu çerçevede ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Fakat V. Murat'ın, çevresindeki kişilere ve anlattıklarına önem vermeyerek çağına uygun bir şekilde kendini geliştirmiştir. Devlet idaresi hakkında eserler ile meşgul olmuş, Avrupa idari sistemlerine vakıf olmak için Fransızca tahsil görmüş ve Kurbalı Köşkünde dönemin ileri gelenlerini ağırlamaktan ve onlarla siyaset ve devlet üzerine görüşmelerde bulunmuştur.⁶⁵³

1284 yılında Abdülaziz Avrupa seyahatine çıkmıştır. Bu seyahate Şehzade olarak Murat Efendi de katılanlar arasındadır. Seyahat esansında Avrupa'yı tanıyan şehzade aynı şekilde kendisi hakkında da iyi izlenimler bırakmıştır.

“Bin iki yüz seksen dört senesinde Sultân Abdulazîz Hânın Avrurupaya vukû' bulan seyâhatlerinde kendileri dahi birlikde bulduklarından orada gördükleri âsâr-ı

⁶⁵¹ Lütfi Simavi, *Devr-i İnkılab*, 85; Mithat Paşa'nın Osmanlı tahtına geçmek gibi amaçlarının olduğu noktasında bazı deliller vardır. “*Ali Osman oluyor da Al-i Mithat neden olmayacakmış*” gibi sorular yöneltebilecek derecede Mithat Paşa'nın bu konuyu düşündüğü belirtilir. Bkz. Hakan T. Karateke, *Padişahım Çok Yaş! Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler*, (İstanbul: Kitap Yay.,2012), 26.

⁶⁵² Simavi, *Devr-i İnkılab*, 85.

⁶⁵³ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 86.

bedâ ve nefîse fikr-i hürriyetlerine bir kat daha vüs'at ve incilâ vermiş ve ecânib ile hîn-i mülâkâatlarında göstermiş oldukları evzâ' ve hiçbir mes'eledede tercümâna muhtâc olmaksızın her maksadlarını Fransızca olarak ifâde etmekte ibrâz ettikleri kuvvet ve mahâret kendileriyle temâsda bulunanların tahsîn ve takdîrini müceb olmuş idi.”⁶⁵⁴

Yazar taht değişikliğinin yapıldığı gece Hüseyin Avni Paşa'nın ansızın Sultan Murat'ın bulunduğu sarayın içine girdiğini ve Murat'ın bu ani gelişmeye tepki olarak sergilemiş olduğu korku ve telaştan bahsetmiştir. O gece yaşanan korku ve dehşetin sebebini de yazar eserinde vermektedir. Gerçekte hal olayının perşembe günü yapılması planlanmıştır. Ancak salı gecesi V. Murat'ın bulunduğu sarayın gece yarısı askerle kuşatılması olayın Sultan Abdülaziz tarafından anlaşıldığını ve kendisini yakalatmak için askerleri gönderdiğini zanneden V. Murat büyük bir korku ve dehşet yaşamıştır. Hüseyin Avni Paşa'nın gerçekleri anlatması üzerine derhal sükûnet etmiş ve iskele başında hazır bekleyen kayığa binmişlerdir. Sarayın deniz tarafını ablukaya almış olan donanmaya almaları gereken vaziyeti bizzat V. Murat'ın emir buyurdıkları belirtilir.⁶⁵⁵

Sultan Murat'ın hastalığının sebebini Çerkez Hasan Vakası olarak gösterenler de vardır. Simavi bu iddiaları eserinde çürütmeye çalışmıştır. Çerkez Hasan'ın olayı gerçekleştirdiği gece olayın mahiyetini anlayamayan vükela heyeti önlem olarak Sultanın bulunduğu Yıldız Kasrını korumaya aldırılmıştır. İddia 'ya göre kasrın neden kuşatıldığını bilmeyen Sultan V. Murat bu esnada dehşete kapılmış ve hastalığı ortaya çıkmıştır. Simavi, Çerkez Hasan olayının çok ani olduğunu, askerinin olay mahali olan Mithat Paşa'nın konağına bir buçuk iki saat sonra istenildiğini belirtmiştir. Ayrıca Sultanın muhafazası için onay verecek vükela ve ümeranın o gece mecliste olduklarını ve Çerkez Hasan'ın şahsi bir meseleden dolayı vakıyı işlediği anlaşıldığından haricen hiçbir tedbir alınmamıştır. Padişahın neden hasta olduğu noktasında da ise Simavi şu açıklamayı yapmıştır;

“Fasl-ı mahsûsada îzâh eylediği vech ile Sultân Murâd cülûsunun beşinci gününde yâni Sultân Abdulazîz'in kendi kendilerine su-i kâsd ettikleri târîhden îtibaren hasta olup işbu Hasan vak'a-i fecîasından kat'iyyen haberdâr olmadıkları şübhe getirmeyecek derecede ma'lûm idi.”⁶⁵⁶

Sultan V. Murat'ın hastalığı devlet heyeti tarafından geçici olarak görülmekte idi. Damat Mahmut Paşa'nın Şehzade Abdülhamit hakkındaki itirazlarının sebebi de bu idi. Bu durumu kabullenmiş olan Mahmut Paşa vatanperver bazı devlet adamlarını sessiz kalmaya ve Mahmut Nedim Paşayı isteklendirmeye çalışmıştır. Öyle ki Hüseyin Avni Paşa'nın yakınlarından

⁶⁵⁴ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 86.

⁶⁵⁵ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 87.

⁶⁵⁶ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 88.

bazılarını memur yapmışlardır. Ancak Çerkez Hasan Olayı ile birlikte maksadına ulaşmak için vükela dalkavukluğuna başlamıştır.⁶⁵⁷

Damat Mahmut Paşa Şehzade Abdülhamit'i Osmanlı tahtına geçirmek için çok çabaladığı anlaşılıyor. Mithat Paşa ve Rüşdü Paşayı kandırabilmek namına geceli gündüzlü tüm vaktini onların yalılarında geçirmiştir. Her iki devlet adamının da Sultan Murat gibi eşine nadir rastlanır bir hükümdarı kaybetmek istemiyordu. Kendisine açık olarak söylenen bu konuşmalar neticesinde istediğine ulaşamayacağını anlayan Mahmut Paşa farklı yöntemlere başvurmuştur. Mahmut Paşa, Sultan Murat'ın cinnete müptela olduğunu, bu hastalıktan kurtulamayacağını doktorlarca tasdik edildiğini kime rast gelmişse anlatmış ve duyurmaya çalışmıştır.⁶⁵⁸

Sultan Murat'a büyük bir hürmet ve muhabbet besleyen Osmanlı vatandaşlarının taht değişikliğini aklından dahi geçirmedeğini ancak "*Padişâhın hastalığı bir nev'i cinnet imiş, yanına girenlerin hiç birini tanımaz imiş, hekimlerin cevâb verdi diyorlar, cenâb-ı hakk bâri bu millete acısa da derdini kendi şifâhânesinde ihsân buyursa...*" şeklinde söylentilerin de var olduğu belirtilir. Gazeteler hükümetten aldıkları talimatlar üzerine Sultanın sırtında çıkan bir çibandan dolayı resmî törenlerin gerçekleştirilemediğini yazmaktaydılar. Ancak hastalık konusunda ortalığa çıkan söylentilerin önü de alınamamıştır. Gizlenmeye çalışılan Sultanın gerçek hastalığının ortaya çıkmaya başlaması üzerine Mahmut Paşa bu durumdan istifade etmek istemiştir. Talebeler arasına adamlarını göndererek şu yönde açıklamalar yaptırmıştır.

"Sultân Murâd'ı Frenk fikrinde derler idi. Müsrif derler idi. İhtimâl ki Cenâb-ı Hak bütün İslâmları bir ikinci belâdan kurtarmak için onu bu hastalığa uğratdı. Velâhd Hamîd Efendi onun gibi değildi. Namazı bir vakit bile terk etmez. Hidmetinde gâvur kullanmaz. Kim bilir belki saâdetimiz onun yüzünden hâsıl olacak. Bazı müneccimlerin yaptıkları zâyîçelerde buna delâlet ediyordu."

Sultan Murat'ın hastalığını dini gerekçelerle detaylandıran ve öğrencilerin desteğini almak için çabalayan Damat Mahmut Paşa vükela heyetine de "*Bu hastalık mâddesi her tarafa şâyi' oldu. Herkes bir şey söylemeğe başladı. Yakında bir çâre görülmez ise dâhilî karışıklıklar zuhûra geleceğini rivâyet ediyorlar.*" şeklinde ifadeler kullanıp onları üstü kapalı tehdit edercesine davranışlar sergilemiştir.⁶⁵⁹

Osmanlı saltanatı için bu tür entrikaların döndürüldüğü zamanlarda devlet batıda Sırbistan ve Karadağ meselesi ile uğraşmaktaydı. Aynı zamanda meşruti sisteme karşı gelen Abdülgafur ve onunla aynı zihniyette olan kimseler de devlet adamlarını içerde meşgul etmekteydi. Tüm bunların üzerine taht değişikliğinin de konuşulmaya başlaması devlet damları tarafından

⁶⁵⁷ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 88.

⁶⁵⁸ "...işte bu târihden i'tibâren onlarla olan münâsebetini kat' etmemekle berâber Sultân Murâd'ın maraza-i cinnete mübtelâ olduğunu ve bu illetden rehâ bulamayacaklarının etibbâ tarafından ifâde kılındığını her râst geldiğine söylemeğe ve bu havâdisi herkesin kulağına sokmağa başladı." Bkz. Simavi, *Devr-i İnkılab*, 89.

⁶⁵⁹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 90.

devletin menfaatine görülmedi. Aksi halde zayıflık göstergesi olabilirdi. Mithat Paşa'dan tüm olumsuzlukları düşünerek Damat Mahmut Paşa'dan yapmakta olduğu faaliyetlerini sonraya ertelemesini vatan namına rica etmiştir. Mahmut Paşa kendisini savunarak hiçbir şey yapmadığını yeminlerle ifade etmiştir. Ancak daha sonra gene aynı davranışlara devam etmiştir.⁶⁶⁰

Simavi, Sultan Murat'ın hastalıkları üzerine Şehzade Abdülhamit'in gayet memnun olduğunu belirtir. Abdülhamit Damat Mahmut Paşa'yı bir alet gibi kullanmıştır. Bununla da yetinmediği görülen Şehzade'nin hizmetinde çalışan birçok kişiyi tahta geçmek amacıyla görevlendirmiştir. Meşrutiyet taraftarlarından hazırlanmakta olan kanunun bir örneği aldırarak onlara adamları tarafından şu ifadeleri kullanılmıştır.

“Bu milleti bulunduğu hâlden kurtarmak için bundan daha etraflı tedbîr olamaz. İ'lânı hakkında gösterdiğiniz arzûdan ve sebâtdan dolayı efendimiz hamiyetinizi tebrîk ediyorlar. Bunu kabûl ü icrâ edecek padişâh kulûb-i Osmâniyenin cümlesini cidden teshîr etmiş olacağından âlem-i medeniyete feth-i memâlik eyleyenlerden büyük nâm bırakacaktır. Sultân Murâd'ın hastalığı cihetiyle Cenâb-ı Hakk bu bahtiyarlığı efendimiz için hâzırladı.”⁶⁶¹

Meşrutiyet aleyhtarı olan mutaassıp adamları dahi Şehzade Abdülhamit'in dindar kişiliğinden bahsederler. Onlara göre Abdülhamit içki içmeyen, namazında, eski Müslümanlığı meydana getirmek için çaba sarf eden bir dini lider olarak tasvir edilmeye çalışıldığı görülmektedir.⁶⁶²

Şehzade Abdülhamit bu süreçte sadece adamlarını seferber etmemiştir. Kendi girişimleri de mevcuttur. Sultan V. Murat'ın iltifatını almış olan Kemal Bey'i birkaç defa huzuruna davet etmiştir. Simavi, Kemal Bey ile Abdülhamit'in arasında yapılan konuşmaların içeriğinden bahseder. Abdülhamit, Sultanın uğramış olduğu felaketten ötürü, ağlayarak Osmanlı tahtını istemesindeki maksadının abisi Murat'ın hayatına hizmet etmek ve meşrutiyeti ilan etmek olduğunu söylemiştir. Dünyada bunlardan başka hiçbir şey düşünmediğini dile getiren Şehzade, bir Padişah ile normal bir vatandaşın yaradılış olarak eşit olduğu gibi hak ve hukuk anlamında da eşit olacağını dile getirmiştir. Meşrutiyet namına Kemal Bey'e güzel sözler sarf eden Şehzade nice yeminler ederek Kemal Bey'e kendi elleriyle sigara sarmış ve gene kendi elleriyle kibritini yakma derecesinde hürmetlerde bulunmuştur.⁶⁶³ Kemal Bey, Şehzadenin

---

⁶⁶⁰ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 90.

⁶⁶¹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 91.

⁶⁶² *Efendimiz ağızlarına bir damla bile işret(içki) koymamışdır. Allah bunu onların kursaklarına kısmet etmemişdir. Kendileri dâimâ namazda ve niyâzdadırlar. Daha bir vakti kazâya bırakmadılar. En büyük maksadları eski Müslümanlığın meydâna çıkmasıdır. Siz onların tahta çıkmalarına du'â ediniz. Frenklerden ve Frenklerin âdetinden ondan evvel kurtulamayacaksınız.”* Bkz. Simavi, *Devr-i İnkılab*, 91.

⁶⁶³ “...müşârinileyh elleriyle sigara yapıp vermek ve kibriti yine elleriyle yakmak derecesinde hürmetler ve tavâzû'lar göstermiş...” Bkz. Simavi, *Devr-i İnkılab*, 92.

tüm bu anlattıklarına rağmen cülusun yalnız bu vaat ettikleri ile gerçekleşemeyeceğini belirtmiştir.

Cülus işini zamana bırakmak istemeyen Abdülhamit bu işi asıl gerçekleştirecek olduğuna inandığı Mithat Paşa ve Rüşdü Paşayı da Maslaktaki köşküne davet etmiştir. Simavi, her iki paşanın da bu davete gitmek istemediğini belirtir. Ancak Veliht makamında bulunan bir şehzadenin davetini yerine getirmemeyi sakıncalı gördüklerinden ötürü çaresiz davete icabet etmişlerdir. İlk önce Rüşdü Paşa, bir gün sonra da Mithat Paşa köşke gitmişlerdir.

Şehzade Abdülhamit, Rüşdü Paşayla yapmış olduğu konuşmadan kesitler veren Simavi, Şehzadenin Rüşdü Paşayı milletin babası gibi gördüğünü, tahta çıktığında bu düşüncelerden vazgeçmeyeceğine, hayatta buldukları sürece Rüşdü Paşa'nın sözünden çıkmayacağına dair yeminler ettiğini yazmıştır.⁶⁶⁴ Mithat Paşa ile görüşmesinde ise; ülkenin o zamanki politikalarının ürünü olarak ortaya çıkmış Mekteb-i Sanayi ve Emniyet Sandıklarının kurulmasının, ülkenin bayındır hale getirilmesinin arkasında Mithat Paşa'nın katkısının olduğunu dile getirmiştir. Kaleme aldıkları meşrutiyet sistemin ülkeyi kurtaracağını belirtmiş ve minnettar olduklarını dile getirmiştir. Şehzade Abdülhamid sözlerinin devamında Sultanın hastalıklarının meşruti sistemin ilanını geciktirdiğini, tüm Osmanlı halkının saadete erişmesi için Mithat Paşa'nın uygun göreceği şekilde meşrutiyeti ilan etmekten ve idari sistemi yeni sisteme göre ayarlanması için Mithat Paşa'ya yetki vereceğini sözünü vermiştir.⁶⁶⁵

Her iki devlet adamın da Şehzade Abdülhamit'e verdikleri cevaplar benzerdir ve Şehzade iki devlet adamından da umduğunu bulamamıştır.

“Birâder-i ekremilerine Allah esirgesin hekimlerin dedikleri gibi bir hâl olacak olur ise taht-ı saltanata geçecek efendimizsiniz. Yok, öyle olmayıb da bu hastalığı uzun müddet çekmeleri farz olduğu hâlde çünkü bu mülkün Sultânsız idâresi esâsa tevâfuk etmeyeceğinden o vakit icmâ-i ümmetle taht-ı Osmânîye dâvet olunacak yine efendimizsin. O zaman beklemeyip de şimdi işde sür'at gösterecek olsak hem birinci hal' üzerine Avrupalıların kazanmış olduğumuz teveccühlerini mahvederek maâzallah-ı taâlâ saltanatı dahî büyük tehlikelere koymuş ve hem de hânedân-ı Osmânîyeyi hâşâ bir illet-i müteselsile ile lekedâr eylemiş olacağız: bir müddet daha sabır buyurmanızı vatan ve milletin selâmeti nâmına istid'a ederiz.”⁶⁶⁶

⁶⁶⁴ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 93.

⁶⁶⁵ “Bugün memleketimizde mekteb-i sanâyi' gibi menâfi' ve emniyet sandıkları gibi âsâr-ı temeddün ve umrândan olmak üzere görülen şeylerin cümlesini te'sîr eden sizsiniz. Şu himmetleriniz vatanımızın terakkîye olan isti'dâdını nasıl meydâna koymuş ise kaleme aldığınız meşrûtiyet kânûnu dahî devletimizi bulunduğu vartadan istihlâsa o sûretle hizmet edecektir. Bugün a'zâsından bulunduğum Osmanlı Hanedânı mevki' ve saltanatlarını ancak bu sâyede muhâfaza edebilecekleri için size efrâd-ı milletin cümlesinden ziyâde minnetdârdırlar. Birâderimin hastalanması o kânûnun i'lân olunmaması ve bunun i'lân edilmemesi tehlikelerin artmasını müceb oluyor. Butün Osmânlıları saâdete eristirecek olan işbu kânûnu re'y ve tensibiniz dâiresinde i'lân etmekden ve idâremizin esâsını ona tevfiik için size murahhasiyet-nâme vererek her müşkilâtta yardımınıza yetişmekten büyük büyük emelim yoktu.” Bkz. Simavi, *Devr-i İnkılab*, 93.

⁶⁶⁶ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 93-94.

Yazar, Sultan V. Murat'ın tedavi sürecinden de bilgiler vermektedir. Hastalık sürecinde konsülte için çağırılan hekimlerin varlığından bahseden Simavi, bu konuda detaya girmez. Üzerinde durduğu iki hekim; Şehzadelik zamanlarından itibaren Sultan V. Murat'ın hizmetinde bulunmuş olan Kapelyon⁶⁶⁷ ve Süleymaniye'de hekimlik yapan Mencuri (Monceri)dir.⁶⁶⁸ Simavi, Kapelyon'un Damat Mahmut Paşa tarafından satın alındığını yazmaktadır.⁶⁶⁹ Nitekim doktoru aracılığı ile almış olduğu bilgileri Mahmut Paşa'nın Sultanı kötölemek için kullanıldığını belirtmiştir. Mencuri'nin ise akli dengesinin yerinde olmadığı ve uygulamış olduğu yanlış yöntemler ile Sultanın durumunu daha da kötüleştirdiğini ifade eder. Ayrıca sultanın tedavi sürecinde kullanılmış olan üfürükçülerin de zorla denilebilecek bir şekilde Sultanın karşısına çıkarılmış olmalarının V. Murat'ı zor durumda bıraktığına değinilmiştir. Bu konuda Viyana'dan davet edilen Leidesdorf'un⁶⁷⁰ Sultana uygulanmış tedavi yöntemleri karşısında şaşkınlığını gizleyemediği ve etrafındaki kişilere görmüş olduğu hataları anlatmıştır.⁶⁷¹

Özel Doktor Kapelyon'dan almış olduğu bilgileri kamuoyunda servis eden Damat Mahmut Paşa⁶⁷² adamları vasıtası ile *"salât-i cum'anın bi-hakkın edâ edilmiş olması için makâm-ı hilâfetde erbâb-ı rüşdden bir hâlifenin bulunması şart olduğuna..."* dair söylentiler çıkardığı belirtilir. Bu olayların yaşandığı sırada Şehzade Hamit Efendinin de boş durmadığı Mithat ve Rüşdü Paşaların vermiş oldukları sözlerden ötürü Şehzade tarafından sıkıştırılmakta idi. Aynı şekilde vükelayı etkileyebilecek ve toplumda sözü geçen kimseler aracılığı ile de işlerini yürütmekte idi. Şehzade Hamit'in üzerinde durduğu devlet adamlarından biri olarak Ziya Bey'in de kazanılmaya çalışıldığını görmekteyiz. Damat Mahmut Paşa, Ziya Bey'in Serencebey'deki konağına gitmiş ve Şehzadenin Padişah olması durumunda kendisinin Mabeyn başkatibi olması noktasında şehzade adına ısrarlarda bulunmuştur. Ancak Ziya Bey bunu kabul etmemiştir. Bunun üzerine Mahmut Paşa;

"Sultân Murâd'ın sukûtu acısını halka unutturmak ve Avrupalıların teveccühlerini etmeyip bilakis onlar nazarında daha ziyâde memdûhiyet kazanmak için cülûs-ı hatt-ı hümâyûnunda ne

⁶⁶⁷ V. Murat'ın Veliâhtlık zamanından itibaren İtalyan özel doktorudur. Uygulamış olduğu yanlış tedavilerin Sultan Murat'ı zayıf düşürdüğü belirtilmiştir. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Beşinci Sultan Murad'ın Tedâvisine ve Ölümüne Ait Rapor ve Mektuplar 1876- 1905", *Bellelen*, C.10, Sy. 38, (1946), 323.

⁶⁶⁸ Doktor Monceri tarafından verilen raporda Sultan Murad'ın hastalığının *"Kara Sevda"* olduğunu ifade etmiştir. Hastanın kendisine zarar verme riskinin bulunduğunu belirten doktor üç ay gibi bir süre zarfından iyileşme olabileceği yönünde görüş bildirmiştir. Bkz. Uzunçarşılı, "Beşinci Sultan Murad'ın Tedâvisine ve Ölümüne Ait Rapor ve Mektuplar 1876- 1905", 38: 329.

⁶⁶⁹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 94.

⁶⁷⁰ Viyana Üniversitesi akıl hastalıkları Profesörüdür. İngiltere Kraliçesi Viktorya'nın tedavi sürecinde yer almıştır. Bkz. Uzunçarşılı, "Beşinci Sultan Murad'ın Tedâvisine ve Ölümüne Ait Rapor ve Mektuplar 1876- 1905", 38: 326; Sultan Murat'ın hastalığına dair ikil farklı rapor sunmuştur. İlk raporunda iyileşebileceğini dile getiren Profesör ikinci raporunda ise hastalığın tam anlamıyla tedavisinin olmadığını belirtmiştir. Raporların tam metninin olmamasının bu konuda karanlık bir nokta oluşturduğu ifade edilmektedir. Bkz. Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 365.

⁶⁷¹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 95.

⁶⁷² *"Sultân Hamîd cülûslarından biraz sonra Sultân Murâd'ın hizmetde yani dâiresinde bulunmuş ne kadar adam var ise bunların cümlesini nefye gönderir iken işbu Kapelyon'a rütbelere ve nişânelere verir idi."* Bkz. Simavi, *Devr-i İnkılab*, 95.

demek ve ne yolda lisân kullanmak lâzım geleceğini siz herkesden iyi bilirsiniz. Mâdemki baş kitâbeti kabul buyurmuyorsunuz bârî vatanınıza olan muhabbeti ayağınızın altına almayıp bir hatt-ı hümâyûn müsveddesi olsun tanzîm ediniz.” demiştir.

Veliaht Şehzade Abdülhamit'in süt kardeşi İsmet Bey'in de bu sürece dahil olduğu görülmektedir. Sultan V. Murat'ın hastalığı üzerine konuşmalar yapan İsmet Bey, Şehzadenin en büyük emelinin meşrutiyeti ilan ederek Osmanlı toplumuna eşitliği getirmek olduğunu dillendirmiştir. İsmet Bey'e ait bir konuşma içeriği veren Simavi; Şehzade Abdülhamit'in kardeşi Sultan Murat'ın sağlık durumu yerinde olsa idi haşa böyle bir fikri hatırlarına getirmeyeceklerini söyler. İsmet Bey Osmanlı Padişahlığının Sultan Murat'ın hastalığından ötürü Mithat ve Rüşdü Paşalar tarafında ele geçirildiğini, bu manzara karşısında şehzadenin sessiz kalmayı kendilerine yediremediklerini belirtir. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesine sebep olan meşrutiyet sistemini kabul edeceğini belirten şehzadenin Sultan olması noktasında acele edilmemesi şüpheleri uyandırdığı noktasına vurgu yapmaktadır.⁶⁷³

Öte yandan Damat Mahmut Paşa'nın faaliyetlerine devam ettiğini görülmektedir. Talebe-i Ulumdan bazılarını para ile elde ettiği ve Seraskerlik makamında vekaleten bulunan Redif Paşadan *“...vükelâ şâyet bu cülûs işini uzatacak oldukları hâlde kendisinin bunu askere yaptıracağı...”* içeren bir teminat bile almıştır.⁶⁷⁴

Söylentiler ve konuşmalar üzerine durumun vahametini anlayan Mithat Paşa ve Rüşdü Paşa için kanlı bir askeri müdahale ile hal olmasından da çekinerek taht değişikliğinin bir kez de Meclis-i Has'da görüşülmesi uygun görmüşlerdir. Serasker Redif Paşa, Şehzade Hamit Efendinin meziyetlerini saymakla ve devamında cülusunda acele edilmesi noktasında ısrarcı olmuşsa da Paşanın ne amaçla bunu yaptı bilindiğinden ötürü meclis üyeleri net bir şey söylemekten kaçınmışlardır.⁶⁷⁵

Fatih Camii mensuplarından Mağripli Hoca Şüun Efendi, Rüşdü ve Mithat Paşa'ya hitaben bir layiha kaleme almıştır. Layiha hilafetin kimde olması gerektiği ve bu makamda bulunacakların hangi sıfatları taşıması gerektiği konusunda akli ve şer-i deliller içermektedir. Sultan V. Murat'ın hastalığından ötürü makama layık olmadığını ve şeran uygun zamanı beklemeksizin makamdan feragat ettirilmesi ya da vekalet suretiyle ülkenin idaresini istemiştir.

Yazılan bu layihanın akla ve şer'e uygun olduğu devlet adamları tarafından görülmekle birlikte Mithat Paşa ve Rüşdü Paşa bu süreci desteklemedikleri taht değişikliğini daha fazla erteleyemeyeceklerini anladıklarından Şehzade Abdülhamit'in tahta davet edileceğini beyan etmek zorunda kalmışlardır. Alınan karardan Damat Mahmut Paşa haberdar edilmiş ve şu an için bununla kanaat edilmesini rica etmişlerdir. Ancak Şehzadeden *““Ben öyle niyâbet ve vesâyet tanımam. Eğer üç gün kadar Sultân Murâd'ın hal'iyle benim cülûsuma söz verirlerse febihâ*

⁶⁷³ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 97-98.

⁶⁷⁴ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 98.

⁶⁷⁵ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 99.

vermedikleri sûretde ben yapacağımı bilirim.” şeklinde tehdit içerikli bir cevap gelmiştir. Devletin o dönemde uğraşmış olduğu Sırbistan ve Karadağ savaşının önem kazanmış olması, Rusya’nın açık bir şekilde savaşlarda kendisini taraf ilan etmiş olması üzerine bir de saltanat kavgası ile uğraşmanın ülkeye vereceği zarar düşünülerek Şehzade Abdülhamit’in Osmanlı tahtına davet edilmesine 1293 Şaban ayının onuncu çarşamba günü karar verilmiştir.⁶⁷⁶

3.8 Kısım-ı Sani

Bu bölümde yazar II. Abdülhamit’in cülusunun ilk anlarını ele almıştır.

1293 senesi Şaban ayının onuncu (31 Ağustos 1876) çarşamba günü toplanan meclis kararı ile II. Abdülhamit’in Osmanlı tahtına geçmesine karar verildiği gün sadaret makamında tüm devlet görevlilerine birer tezkire gönderilmiştir. Bu tezkirede ertesi perşembe günü olağanüstü bir şekilde meclis-i umumi tertip edileceğinden orada bulunmaları bildirilmiştir.⁶⁷⁷ Toplantının yapılacağı yer ise Topkapı Sarayı olmuş, Bab-ı Aliye gelen davetliler perşembe günü görevlendirilen memurlar tarafından saraya sevk edilmişlerdir. Topkapı Sarayındaki kalabalığı gören halk kapıdaki nöbetçileri dahi dinlemeden bölük bölük saraya girmişlerdir.⁶⁷⁸

Toplantıda Sadrazam Rüşdü Paşa davetlilere hitaben Sultan V. Murat’ın melek yüzlü bir Padişah olduğunu, kendisinden çok şey beklendiğini ancak tahta geçişinin beşinci günü hastalığa tutulduklarını ve hükümdarlık vazifesini yerine getiremediklerini belirtmiştir. Okuyacağı metin bitmeden Rüşdü Paşa gözyaşlarını tutamamış ve konuşmanın devamını Mithat Paşa getirmiştir.

“Evet emr-i tedâvîlerinde vüs’-i beşerin muktedir olduğu şeylerin cümlesine teşebbüs edildi ve pek çok gayretler gösterildi, lakin mümkün değil bir çâre bulunamadı. Etibbâ dahî bu hastalıktan rehâ-yâb olsalar bile kuvve-i mefkûrelerini avdet edemeyeceğine rapor verdiler. Devletimizin bugün bulunduğu mevki’ diğer vakitlerden ziyâde nâzik ve tehlikeli olmakla ve binâenaleyh ileride zuhûr edecek ahvâlin mes’ûliyetini hiç kimse deruhde edememekle makâm-ı hilâfetde erbâb-ı reşidden bir zâtın bulundurulması iktizâ eyledi. Velîahd Sultân Hamîd Efendimiz ise sıfât-ı lâzıme-yi câmi’dir. Bu bâbda tertîb olunan fetvâ kırâat buyrulsun.”⁶⁷⁹

⁶⁷⁶ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 100-101.

⁶⁷⁷ Davetlilerden durum gizlenerek Sırbistan meselesini müzakere amacıyla toplanılacaktır bilgisi verilmiştir. Bkz. Mahmut Celalettin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, 162.

⁶⁷⁸ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 101.

⁶⁷⁹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 102.

Devlet adamlarına hitaben okunan metinden de görüleceği üzere Sultan Murat'ın iyileşmesi için her şeyin yapıldığı ve aslında bu değişikliği çok zaruri olarak ortaya çıktığıdır. Devletin o dönemde uğraşmak zorunda kaldığı Sırbistan ve Karadağ savaşları bunu mecbur kılmıştır.

Mithat Paşanın sözün sonunda ifade ettiği gibi sıra şer-i hükümlere uygunluğa gelmiştir. Fetva Emmini Kara Halil hazırlanmış Fetvayı Şerifi Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendiye vermiş “*İmâmü'l-müslimîn cünûn-ı mutbik ile mecnûn olmakla imâmetden maksûd-i fevt olsa uhdesinden akd-i imâmet münhal olur mu? El-cevâb beyân buyrula Allâhuâlem olur.*” şeklinde ilan edilmiştir.⁶⁸⁰

Toplanan mecliste II. Abdülhamid'in cülusuna acele ettirenler vardır. Ancak V. Murat'ın indirilmesinden dolayı ortamda birçok kişinin yaşamış olduğu üzüntü ve keder ortamı etkisi altına almış ve meclisi bir sükûnet kaplamıştır. Bu esnada saltanat tahtı kubbe altına çıkarılmıştır. Hırka-i Saadet bölümünde olan II. Abdülhamid'in tahta teşrif buyurmak üzere olduğu haberinin ulaşması ve askeri mızıkanın çalmaya başlaması üzerine meclistekiler dışarı çıkarılmıştır. Hırka-i Saadet odasından, Arz Odasına geçen yeni Padişah saat 05.15'te Osmanlı tahtına resmen oturmuştur. Bu esnada cülus topları atılmaya başlanmış ve vükela ve ümera teşrifat usulü gereği resmi biat'ı yerine getirmeye başlamışlardır. Biat henüz tamamlanmadan Sultan II. Abdülhamid sebebi bilinmeyen bir şekilde yerinden kalktıkları görülmüştür.⁶⁸¹

Sultan V. Murat'ın Bab-ı Seraskerlikte icra edilen cülus töreninin henüz unutulmadığını dile getiren Simavi, yeni Padişah II. Abdülhamit ile bu süreci bir kıyaslamaya koymuştur. Sultan V. Murat'ın cülusunda yirmi binden fazla kimsenin biat törenine katıldığını belirten Simavi, yeni Padişahın törenine katılanların ise bin beş yüz civarında olduğunu belirtmiştir. Biat merasimi esnasında ulema ve vükeladan bazı kimselerin beklemeyerek tören alanını terk etmesi halkın birtakım söylentilerine sebep olmuştur.⁶⁸²

Biat merasimin devamında Padişah Arz Odasından çıkarak askerinin alkışları eşliğinde Yalı köşküne, oradan da saltanat kayığına binerek Dolmabahçe Sarayına hareket etmişlerdir. Bu esnada ikinci kez Donanma-i Hümayun tarafından top atışları ile selamlanmıştır.⁶⁸³

İstanbul ahalisinin Osmanlı saltanatındaki değişiklikten haberlerinin olmadığı anlaşılmaktadır. Halk hükümetten çıkarılan tellallar aracılığı ile Sultan II. Abdülhamid'in cülusunun haberini

---

⁶⁸⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı bu konu hakkında tam tersini söyler. Şeyhülislam Hayrullah Efendinin okuması için hazırlanmış olduğu fetvayı, Fetva Emmini Halil Efendi'ye verdiğini ve Halil Efendi'nin okuduğunu söylemiştir. Kaynak belirtilmemektedir. Bkz. Uzunçarşılı, “Beşinci Sultan Murad'ın Tedâvisine ve Ölümüne Ait Rapor ve Mektuplar 1876-1905”, 38: 331; Yine bu konu hakkında Ahmet Mithat Efendi de fetva emini tarafından okunduğunu söylemektedir. Bkz. Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılab*, 177.

⁶⁸¹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 103.

⁶⁸² Simavi, *Devr-i İnkılab*, 103-104.

⁶⁸³ “Aradan çok geçmeksizin pâdişah arz odasından kemâl-i debdebe(gürültü) ü azamet ile çıkararak ve iki kavî üzerine saff-beste-i selâm olan asâkir-i nizâmîyye tarafıdan alkışlanarak Yalı Köşkü'ne ve orada kudûm-i şehriyârîye muntazır bulunan saltanat kayığına râkiben Dolmabahçe Sarâyı'na azîmet etmişler ve donanma-i hümayûn tarafıdan şu münâsebetiyle ikinci def'a olmak üzere topların endâhtıyla selamlamışlardı.” Bkz. Simavi, *Devr-i İnkılab*, 104.

almışlardır. Müslüman ve Hristiyan İstanbul ahali bu haber üzerine bir matem havasına bürünmüş ve ortama bir cenaze havası hâkim olmuştur. Genellikle hükümetin istekleri doğrultusunda haber yapan basın dahi genel atmosferden etkilenerek, taht değişikliğini acıklı bir tabirle vermişlerdir. Bu tarz üzerine garip bir şekilde uyarılan gazeteler dahi olmuştur.⁶⁸⁴

Sultan II. Abdülhamid'in Osmanlı tahtına geçmesine halkın sevinmemesinin sebebi yeni padişahın ahlakı hakkında bazı kötü söylentilerin olmasıdır. Simavi, eğer Sultan II. Abdülhamid ahlaklı bir kişiliği ile şöhret sahibi bir insan olsaydı halkımızın onu canı gönülden alkışları ifadesini kullanmıştır. Yeni Padişah hakkında basına yansıyan ve halkın dilinde dolaşan yalan yanlış haberleri eleştiren Simavi, himayesinde yaşadığımız altı yüz yıllık yüce devletin mirasçısı olan Padişah için rivayetleri sürülmesini yakışık alır bulmamaktadır. Eserinde bu konuları ele almaktan da hoşnut olmadığını belirten Simavi, esas gayesinin gerçekleri yazarak tarihi faydalı bir araç olarak kullanmak ve hakikatleri beyan etmek olduğunu belirtir.⁶⁸⁵

Yeni padişah hakkında halkın hoşnutsuzluğu apaçık belli iken yapılan yeni atamalar hoşnutsuzluğu daha da artırmıştır. "*Cülûsun birinci günü i'lân olunan teveccühât pusulasında Damad Mahmûd Paşa'nın mâbeyn müşirliğine ve rüsûmât a'zâsından Necîp Paşa'nın mâbeyn ferikliğine me'mûr olduklarının gösterilmesi bu hoşnûdsuzluğu gereği gibi tezyîd eyledi.*" Bu eleştirilerde Mahmut Paşa'nın daha önce II. Abdülhamid'in tahta oturması için sarf ettiği enerji ve millet tarafından tanınmış olması gelmektedir. Halkın ve devlet adamlarının beklentisi bu tür makamlara halkın güvendiği kimselerin geçirilmesi yönündedir. Mahmut Paşa'nın Padişah nezdinde kazanmış olduğu yeri bildiklerinden ötürü ona bir şey yapamayacaklarını anlayan Vükela, Necip Paşa'nın görevden azledilmesini talep etmişler ve bu konuda ısrarcı da olmuşlardır. Ertesi gün gazetelere "*Necîb paşa'nın mâbeyn ferikliğine ta'yîn olunduğuna dâir verilen havâdis yanlıştır. Müşârünileyh muzıka-i hümayûn ferikliğine nasbolunarak mâbeyn ferikliği bahriye ferikânından damadı Mahmûd Paşa'nın eniştesi Saîd Paşa'ya ihâle olunmuştur.*" şeklinde bir ilan edilerek vaziyet düzeltilmeye çalışılmıştır.

Damat Mahmut Paşa'nın her meselede kendi fikrini dayattığı ve menfaat götüğü görülmüştür. Mabeyn ile Bab-ı Ali'nin taban tabana zıt bir vaziyet sergilemesi devletin ve milletin menfaatine olmayacağından ötürü Sadrazam Reşit Paşa saraya haber göndererek Necip Paşa'nın görevinden azledilmedikçe kendisinin göreve başlamayacağını bildirmiştir. Yeni Padişah tahta geçişinden iki gün sonra Necip Paşa için Sadrazamını azletmeye cesaret edemediğinden ve sadrazamın da ısrarı üzerine bir adamını yanından uzak tutmak istemediğinden Reşit Paşa'yı "*Necîb Paşa'yı mızıkadan azlettim. Bir daha saraya ayak basmamasını da kendisine bildirttim.*" diye temin etmişlerdir. Necip Paşaya ise "*Birkaç gün me'mûriyetine gitme, buraya istediğin*

⁶⁸⁴ "Sultân Hamîd'in cülûs eylediği haberini herkesin sımâh-ittala'ına isâl etmekle İslâm ve Hristiyan tebaa Ahâli ye's ve mâtem çehresi bağladı. İstanbul'un içerisi cenâze çıkmış hâneyi andırdı. Gazetelerimiz bile kendilerini mâbeynin ve Bâbîâlinin arzusuna muvaffak-ı lisân kullanmaya mecbûr bilirler iken bu mes'elede te'essür-i umûminin altında ezilerek cülûsu gayet nakli ve acıklı ta'bîrât ile i'lân ettikleri ve garâibden olmak üzere bâzıları bundan dolayı tekdir dahi gördüler." Bkz. Simavi, *Devr-i İnkılab*, 104.

⁶⁸⁵ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 105-106.

zaman gel, lakin vükelâya görünme.” emrini vermiştir. Her iki adamı arasında da tercih yapamayan II. Abdülhamit tahtta henüz yeni olmasından ötürü her iki tarafı da idare etme politikası izlediği söylenebilir.⁶⁸⁶

Sadrızam Rüşdü Paşa almış olduğu teminat ile gayet memnun bir şekilde işlerine koyulmuştur. Ancak aradan çok geçmeden Necip Paşa'nın mızıkkada bulunduğunu ve Padişah ile her gün görüşme gerçekleştirdiğini öğrenmiştir. İkinci defa Necip Paşa'yı uzaklaştırmak için girişimlerde bulunmuş ise de bir sonuç alamadığından dolayı kabul etmiştir.⁶⁸⁷

3.9 Biat-ı Umumiye Resmi Kılıç Alayı

Yeni Padişahın tahta çıkmasının ilk merasimi olan cülus töreni ilk gün Topkapı Sarayının Kubbealtı'nda gerçekleştirilmiştir.⁶⁸⁸ Genel bir tören olan umumi tören ise Şaban ayının on beşinci pazartesi günü Dolmabahçe Sarayında gerçekleştirilmiştir. Törene katılacaklara davetiyeler gönderilmiş ve tüm devlet erkani binbaşı rütbesine kadar her kez davet edilmiştir. Törene katılan millet reisleri, banka direktörleri ve Rumeli tren işletmesi müdürünün ayrıca irat ettikleri söylevler ile Padişah'a iltifatlar etmişlerdir.

Kılıç alayına Şaban ayının on sekizinci, yani cülusunun altıncı perşembe günü yapılmasına karar verilmiş ve gazetelerden ilan edilmiştir. Edirne ve İzmit gibi çevre şehirlerden gelenler ile İstanbul ahalisi alayın düzenleneceği güzergahı doldurmuştur. Padişah II. Abdülhamit Dolmabahçe Sarayından saat altı sularında hareket ederek Haliçte bulunan gemilerdeki insanların alkışları ve top atışları eşliğinde denizden Eyyüb'e geçmiştir. Eyyüb-el Ensari hazretlerinin türbesini ziyaret eden Padişah arkasında zevatı ile birlikte Hz. Halid Raziyallahu anh Hazretleri camiine geçmiştir. Sonrasında yeni Padişah ata binmiş bir şekilde Edirne Kapısından İstanbul'a giriş yapmıştır. Sırasıyla Yavuz Sultan Selim türbesi, babası Abdülmecid kabri ziyareti, Fatih 'in mezarını ziyaret etmiştir. Alay-ı Vala ile Şehzade, Beyazıt, Okçularbaşı, sandıkçılar, Çemberlitaş ve eski maliye önünden Topkapı Sarayına geçmişlerdir.⁶⁸⁹ Dost ülke sefirleri, hatırı sayılır yabancılar için Edirne kapısı dışında Kuyubaşı mevkiinde çadırlar kurulmuştur. Yeni Padişah oradan geçmekte iken sefirlerin en kıdemlisi vasfında olan İngiliz Büyükelçisi Sir Henri Eliot orada bulunamadıklarından dolayı üzüntüsünü yaveri aracılığı ile sultana iletmiştir.⁶⁹⁰

⁶⁸⁶ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 107-108.

⁶⁸⁷ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 108.

⁶⁸⁸ Biat töreni tek seferde değil birkaç aşamada gerçekleştirilmektedir. İlk biat töreni Topkapı Sarayı Hırka-i Saadet odasında, mümkün olduğu kadar sade bir şekilde ve üst düzey devlet görevlilerinin katıldığı anlaşılmaktadır. İkinci aşama umumi biat, sarayın Babüssade önüne tahtın yerleştirilmesi ile gerçekleştirilir. Daha geniş kapsamlı olup devlet erkani ile birlikte kabile şefleri, elçiler, belde eşrafi ve halk nezdinde gerçekleştirilen törendir. Bkz. Karateke, *Padişahım Çok Yaşasın! Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler*, 29-33.

⁶⁸⁹ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 109.

⁶⁹⁰ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 110.

Eyüp'ten saray meydanına kadar iki gece selam duran askerler, Padişahın huzurundaki memurlar daha önce Sultan V. Murat'ın hazırlatmış olduğu üniforma ve kıyafetleri giydikleri belirtilmiştir. Bunu manzarayı gören halkın hoşnut olduğunu yazmıştır.⁶⁹¹ Vükelanın tamamının kılıç alayına geldiği görülürken, Sadrazam Rüşdü Paşa, Necip Paşa ile olan anlaşmazlığından ve istediklerinin yapılmamasından dolayı törene hastalıklarını bahane ederek katılmamıştır. Seraskerlik makamına yeni tayin edilmiş Redif Paşa ise ata binememelerine rağmen araba ile törene katılmıştır.⁶⁹²

3.10 Cülus-u Hattı Hümayunla Meşrutiyet Kanununu Tanzim Edeceği Komisyonun Suret-i Teşkili

Daha önce de ifade edildiği üzere II. Abdülhamid hürriyet taraftarlarını tahta geçmesinin ardından meşrutiyeti ilan edeceğine ikna etmiştir. Öte yandan meşrutiyet aleyhtarı olanları da uygun bir şekilde idare etmişlerdir. Cülusun üzerinden on bir gün geçmiş olmasına rağmen II. Abdülhamid'in cülus hattının henüz Bab-ı Ali'ye gelmemiş olması bir takım dedi koduları da beraberinde getirmiştir. Vatan ve milletin saadet ve selameti noktasında çaba sarf eden kimseler vükela arasında meydana gelen birlikten dolayı meşrutiyetin her ne olursa olsun ilan edileceğini görüyorlardı. Ancak muhalif grupların birtakım teşebbüslerde bulanabileceklerini de göz ardı etmiyorlardı.

Nihayet Şaban ayının yirmi ikinci pazar günü Padişah'ın Hatt-ı Hümayun'u Bab-ı Ali'ye gelmiştir. Yeni Padişahın hattı hakkında bilgiler veren Simavi ilk olarak, devletin bulunduğu buhran halinden kanunlara ve nizama uygun davranılmayarak keyfi idareden kaynaklı olduğunu belirtmiştir. Şer-i şerife, memleket ve milletimizin ihtiyacı olan kanunların istisnasız tamamının icrasının teminine kefil olmak, mali işlerin dengesini kurmak için halkın tamamının güvenine şayan, ahalinin kabiliyetine yakışan bir meclis-i umuminin tesisinin lüzumu ve gerekliliği ele alınmıştır. Meşrutiyet taraftarı bu hattı olumlu karşılamıştır. Ancak hat-ı Hümayun'un içeriği itibari ile açılacak meclisin bir Tanzimat ve Islahat meclisleri olacağı hevesine düşmüş muhalif grup da Padişahın görüşlerini olumlu karşılamıştır.⁶⁹³

Sultan II. Abdülhamid'in bu mesele hakkındaki düşüncelerini tespit etmek keşf-i kulub gibi bir keramet göstermek manasına gelirdi. Dünya üzerinde reislik veya emirlik yapmış ne kadar zevat varsa hepsi keyfi bir idare sistemine meyletmişlerdir. Ayrıca bunlardan bazıları nefislerini efendilik ve sahiplik derecesine çıkararak halkı kendilerine adeta tapındırmışlardır. Öte yandan yaradılış itibariyle insan hayır ve şer olmak üzere iki özelliğe mazhar olmuştur.

⁶⁹¹ "Eyyûb'dan Saray Meydanı'na kadar iki geceli olmak üzere saff-beste-i selâm olan asâkir-i şâhâne-i sultân Murâd'ın tertîbleri vech ile setre ve pantolondan müretteb üniformayı lâbis olmakla berâber rikâb-ı hümâyûna me'mûr hudeme-i hâssa dahî yine Sultân müşârünileyhin asr-ı celîl-i mecîdiye tevfiķan tanzîm etdirdikleri elbise ve tuğları (?) iktisâ ve ta'lîk eylediklerinden şu hâl seyircilerce bâdî-i halâvet oldu." Bkz. Simavi, *Devr-i İnkılab*, 110.

⁶⁹² Simavi, *Devr-i İnkılab*, 110.

⁶⁹³ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 112.

Bununla birlikte hakimiyet sıfatını kazananların zulüm ve düşmanlığı emreden hayvani davranışları, zulümden kaçınmayı tavsiye eden fitrat-ı selimeye her zaman galip gelmiştir. Zorbaların hakimiyetleri altına almış oldukları milletlere her türlü zulmü reva görmüşlerdir. Bilhassa medeniyet yolunda örnek aldığımız Avrupalıların bu konuda tasavvuru tüyer ürpertecek derecededir ve nice kanlar dökerek hükümetlerini buldukları konumlara ulaştırmışlardır. Avrupalılar hükümetlerini uygun bir şekle getirmelerinden evvel belalar içinde bulunmuşlardır.⁶⁹⁴

Simavi, Osmanlı için kurtuluşu ve selameti şer-i hükümleri esas alan hukuki düzenlemeler ile olabileceğini belirtir. Hükümdarlığın şanından olan istiklal fikrinin bu esasları dahi yok ettiğine, Osmanlı hanedanının nasıl bir emel ile yetişmiş olduklarına bakarak Sultan II. Abdülhamid'in meşrutiyet aleyhinde olduğuna hükmeder. Padişah II. Abdülhamid yayınlayacağı Hat-ı Hümayun tahta geçişinin ilk günü Mithat Paşa tarafından kaleme alınmıştır. Ancak üzerinden on iki gün süre geçmesine rağmen Padişah Hat-ı Hümayun'u Bab-ı Aliye göndermemiştir. Simavi, II. Abdülhamid'in meşrutiyet aleyhinde söz söyleyen ulema ve vükeladan bazı devlet adamlarına Mithat Paşa'nın ele almış olduğu hat müsveddesindeki meclis-i umumi sözünden millet meclisi anlamı çıkaramadıklarını anladıktan sonra Bab-ı Aliye gönderdiklerini belirtmiştir.⁶⁹⁵

Hatt-ı Hümayun Bab-ı Ali tarafından huzurda bulunan zevat karşısında okunmuştur. Gelişi güzel bir şekilde teşekkür namenin takdim edilmesini takiben vükela heyeti meclis-i umuminin ne şekilde tesis edileceği müzakeresine girişmişlerdir. Bu anlamda en kestirme yolun meşrutiyetin kabul olunduğunun ilan edilmesi ve sonrasında memleketin icabına göre kanunları tanzim etmek gerektiğine karar verilmiştir. Ancak devlet erkanının meşrutiyet meselesi üzerinde görüş birliği sağlamışken zamanla araya farklı mevzuların girmesi ve konunun sıcaklığını kaybetmesinden ötürü aralarında bazı uyuşmazlıklar meydana gelmiştir. Meselenin yeniden ele alınması için bir meclis toplanmasına karar verilmiş olup devletin üst yöneticileri olan ulema ve ümeradan devlet adamları davet edilmiştir.⁶⁹⁶ Toplanan meclise katılanlar Padişah'ın Hatt-ı hümayununda geçen "*Meclis-i Umumi*" sözünün ne anlama geldiği üzerinde durulmuştur. Yapılan çalışma ve görüş alışverişi sonrasında "*...meclis-i umûmî*" sözünden *her ne sebeb ve mütâlaaya mebni ise vilâyet usûlünü tevsî' ve taammüm yolunda ba'zı islâhata teşebbüs olunması ve icrââtına nezâret etmek ve a'zâsı taraf-ı devletden ta'yîn kılınmak üzere bir meclis teşkil edilmesi ma'nâsını çıkararak...*" sonucu çıkarılmıştır. Memleket için bu kadarının kâfi görülmesi görüşüne muhalefet edilmesi ile mesele büyümüş ve iki grup arasındaki görüş alışverişi bir tartışma havasına bürünmüştür. Meşrutiyet taraftarlarının

⁶⁹⁴ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 112.

⁶⁹⁵ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 113.

⁶⁹⁶ "*...erkân-ı devlet meşrûtiyet mes'eleleri için tamamiyle ittîfâk u ittîhâd etmişler iken muahharen (daha sonra) işin terk edilmesiyle soğutulmasından ve araya bin dürlü esbâbın sokuşturulmasından dolayı onlar arasında ba'zı mubâyenetler (uyuşmazlık, ayrılmak) zuhûra geldiğinden mes'elenin yeniden bir meclis-i umûmiyye teşkîliyle orada müzâkeresine karar verilmekle ulu ashabından olan me'mûrîn ve bu rütbeye mukâbil (karşılık) rütbeleri hâiz (sahip, taşıyan) ulemâ ve ümerâ kâmilên da'vet edildi.*" Bkz. Simavi, *Devr-i İnkılab*, 114.

ortaya koymuş oldukları deliller hile ve garezden uzak olmalarıyla azınlığı da yanlarına alarak kanunun tanzim edilmesi için bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir. Görüş itibariyle azınlıkta kalan muhalefetin inat ve diretmeleri üzerine 18 Ramazan 1293(7 Ekim 1876) tarihinde Padişaha takdim edilmiş mazbatada onların düşünceleri de ayrıca gösterilmiştir.⁶⁹⁷

Kurulacak komisyonun meşrutiyet kanununu kaleme alacağı ve Meclis-i Umumiye seçilecek vekillerin halk tarafından seçimle belirleneceği herkesçe bilinen bir gerçek olarak görülmektedir. Muhalefetin dediklerine aldırış edilmeden Padişah bir İrade-i Seniyye ile komisyonun oluşturulmasına müsaade etmiştir.

Komisyon, Mithat Paşanın riyaseti altında kurulacağı belirtilmiştir. Oluşturulan komisyon, daha önceden Mithat Paşa tarafından bir komisyonca kaleme aldırılmış kanun ve bazı kişiler tarafından gönderilmiş Avrupa devletlerinin kanunlarının tercümelerinin incelenmesi üzerine raporları da esas olarak görevine başlamıştır.⁶⁹⁸

---

⁶⁹⁷ Simavi, *Devr-i İnkılab*, 115.

⁶⁹⁸ "...komisyon-ı mezkûr dahî Midhat Paşa'nın riyâseti altında teşekkül ile kısm-ı evvelde müşârünileyhin bir hey'et-i kaleme aldırıldığını beyân eylediğimiz kânûnu ve bâzı zevât tarafından Avrupa Kânûn-ı Esâsî'lerinde bi't-terceme gönderilen mütenevvi' ve müteaddid lâyhaları esâs ittihâz ederek müzekkirâta bed'eyledi." Bkz. Simavi, *Devr-i İnkılab*, 115.

SONUÇ

Bu çalışma Lütfi Simavi'nin "*Devr-i İnkılab*" adlı eserinin içeriğinin incelenmesi ve değerlendirmesini konu almıştır. Giriş kısmında belirtilen temel hedefler doğrultusunda birinci bölümde yazarın hayatı ve şahsiyeti incelenmiştir. İkinci bölümde eserin bize sunduğu içeriğin dayanakları oluşturulmak istenmiştir. Bu doğrultuda Sultan Abdülaziz ve Sultan V. Murat Dönemleri gelişmeleri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise "*Devr-i İnkılab*" adlı eserin içeriği değerlendirmeye alınmıştır.

Birinci bölümde hayatı ele alınan Yazar Lütfi Bey'in yetişmiş olduğu aile ortamı, eğitim hayatı ve mesleki yaşantısı onun düşünce dünyasında etkili olmuş görünmektedir. Lazarist Papaz Mektebine gitmiş olması onun yabancı dilde eğitim almasını sağlamış ve farklı kültürlerin içinde bulunma fırsatı vermiştir. Simavi'nin babasının reform düşüncesine yakın olduğu ve abisi Hamdi Bey'in de reform yanlısı Mithat Paşa'nın ekibinden olduğu anlaşılmıştır. Yine kendisinin Sultan Mehmet Reşat'a ve VI. Mehmet Vahdettin'e başmâbeyinci olarak görevlendirilmesinde ittihatçıların etkisi olduğu görülmektedir. Aynı şekilde İttihat ve Terakki Partisi'nin hükümetten istifası ile L. Simavi'nin VI. Mehmet Vahdettin'in başmâbeyincilik görevinden ayrılmasının istenmesi de onun aydın çevreden olduğu düşüncesini desteklemektedir. Ayrıca Almanya seyahatinde tanışmış olduğu Mustafa Kemal'le de arasının iyi olduğu anlaşılmıştır. Mevcut veriler Lütfi Bey'in dünya görüşünün özgürlükçü ve son dönem Osmanlı modernleşmesini destekleyen grupta yer aldığını göstermektedir.

Eser üzerinde yapılan incelemelerde, yazar Lütfi Simavi'nin Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu durumdan kurtuluşunu ve selametini, Şer-i hükümleri de temel alan hukuki düzenlemeler ve meşrutî sisteme geçmekle olacağını belirtir. Nitekim yazar eserinde meşrutîyet sistemini destekleyici cümleleri sıkça kullanmıştır. Reformist kişiliğine rağmen geleneksel devlet yapısından kopmak istemeyenleri eleştirirken ve Osmanlı Padişahları hakkındaki söylemlerinde çok dikkatli davrandığı görülür. Eser bürokratik üslubu bilen bir kimseye yakışır vaziyette ele alınmış ve zaman zaman Avrupa'dan ve tarihten örnekler verilerek yazarın görüşleri desteklenmeye çalışılmıştır. Bu durum yazarın objektif bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir.

Yazar eserinde ele aldığı dönem hakkında birçok noktanın altını çizmiş ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu değerlendirmelere bakıldığında, örneğin Sultan Abdülaziz millet ittifakı ile tahttan indirilmiştir. Elbette ki halkın bir Padişah tercihinde bulunması söz konusu değildir. Ancak toplumun dönemin gelişmelerinden etkilendiği, genel memnuniyetsizliğin Padişah'tan bilindiği bir tarihsel süreçte, bu algı devlet adamları tarafından da hissedilmiştir. Yazarın metin içerisinde vermiş olduğu, halkın yeni Padişah'ı sevinç içinde karşıladığı yönündeki bilgiler, bu durumu destekler mahiyettedir.

Yazar Simavi, Mahmut Nedim Paşa'nın kötü ve keyfi politikalarının halk üzerindeki olumsuz etkisinin, toplumda hürriyet fikrini yaygınlaştırdığı kanaatinde. Hatta bu yönde meşrutîyet

için gizli cemiyetler oluşturulduğu ancak Mithat Paşa aracılığı ile Abdülaziz'in tahtan indirilmesi ile ortamın yatıştığından bahsedilmektedir. 1876 Tarihli taht değişikliğinin halk tarafından bir ihtilal havasıyla karşılandığı sezilmektedir. Taht değişikliği, İstanbul başta olmak üzere tüm Osmanlı ülkesinde olumlu karşılanmıştır. Ayrıca halkın içinde bulunduğu olumsuz durumları unutarak devlet işlerinin düzeleceğine dair umutlandıkları belirtilmiştir. Eserde belirtilen Avrupalı devletlerin Osmanlıdaki taht değişikliğine övgüleri, şaşkınlıkları ve yeni bir yönetim sistemi beklentisi bize bunu vermektedir.

Ayrıca Simavi eserinde Osmanlı tarihinde yaşanmış taht değişiklikleri ile 1876 Abdülaziz'in tahttan indirilmesini mukayese ederek eski olaylara nazaran bir fenalığa mahal verilmeden çok sessiz ve sakin bir değişiklik olduğunu ileri sürmüştür. Bunun en büyük nedeninin ise anayasal sisteme geçişe olan inanç olduğunu dile getirerek meşruti sisteme geçme düşüncesinin halkı bir uyanışa sevk ettiğini belirtmiştir.

Sultan Abdülaziz'in istibdadını değiştirmeyip Avrupa medeniyetine yaklaşmadığını ve bu tavrının değişmeyeceğini söyleyen Simavi, taht değişikliğinin asıl gayesinin meşruti sistem olduğu noktasının altını birçok yerde çizmektedir. Yeni Padişah V. Murat'ın, şehzadeliğinden itibaren devletin içinde bulunduğu kötü durumdan kurtuluşu meşruti sisteme geçmekte gördüğünü belirtmiştir. Özellikle yazara göre Mithat Paşa'nın tek amacının bu olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bunu ifade ederken hâl kararı alan ve gerçekleştiren ekipten bazılarını bu amacın dışında tutmuştur. Devleti bulunmuş olduğu durumdan kurtarmak maksadıyla devlet adamlarının canları pahasına bu işe giriştiği görülmektedir. Her ne kadar bu organizasyonda yer alan kişilerin amaçları tek bir noktada birleşme de uygulanan yöntem konusunda birlikte hareket ettikleri görülmüştür. Neticede taht değişikliği sonrası reformların karşısındaki Abdülaziz'in yokluğu tam manası ile çözüm olmamış, vükela arasında tartışmalar sürmüştür. Hüseyin Avni Paşa ve Rüşdü Paşa'nın meşruti sistem karşısındaki muhalif tutumları bu durumu destekler niteliktedir.

Yazar, Abdülaziz'i tahtan indiren ekibin içinde meşrutiyeti savunmayan Hüseyin Avni Paşa'nın kişisel hırs, intikam ve çıkarları dolayısıyla bu olayda yer aldığının altını çizer. Hatta darbenin planlanan tarihten bir gece öne alınmasını dahi Hüseyin Avni Paşa'nın bir tertibi olabileceğini belirtmiştir. Simavi aynı zamanda Hüseyin Avni Paşa'nın yolsuzluklarının ortaya çıkacağı korkusuyla meşruti sisteme geçme taraftarı olmadığını açıklar. Çerkez Hasan Vakası, Meşruti sisteme geçişte devlet adamları arasındaki görüş ayrılıklarında bir dönüm noktası olduğu görülür. Hüseyin Avni Paşa'nın ölümü yeni sisteme muhalefetteki en güçlü adamı ortadan kaldırmıştır.

Simavi, "*Çerkez Hasan Vakası*" nı müthiş bir cinayet olarak tanımlamıştır. Olayın nedenlerini arayan yazar iki neden üzerinde durmuştur. Bunlardan ilki Çerkez Hasan'ın Abdülaziz'in eşine olan akrabalığından dolayı intikam olabileceği üzerinde durmuştur. İkinci olarak da Hüseyin Avni Paşa'nın olayda can vermesi üzerine meşruti sisteme muhalifliğinden ötürü bu işin meşrutiyet taraflarınca tertip edilebileceği anlayışıdır. Bu iki nedenin de Çerkez Hasan

olayında ciddi bir sebep teşkil etmediğini dile getiren yazar, asıl sebebin Çerkez Hasan'ın yeni görev yeri olan Bağdat'a gitmek istememesi ve Hüseyin Avni Paşa'ya duyduğu şahsi garaz olarak belirtmiştir. Çerkez Hasan'ın ifadesinde Hüseyin Avni Paşa dışında kimseye düşmanlığının olmadığını, olayla ilgili tek pişmanlığının cinayetin Mithat Paşa'nın konağında gerçekleşmesi olduğunu ifade etmiş ve Mithat Paşa'yı öven cümleler sarf etmiştir. Simavi'ye göre Çerkez Hasan'ın ifadesi alel usul bir şekilde ciddiyetten uzak yapılmıştır. Yazar eserinde devlet erkanın, bu kanlı olayı hastalığını artıracak düşüncesi ile Sultan V. Murat'a bildirmediklerini ifade etmiştir.

V. Murat'ın tahta geçtiği dönemin siyasal ve ekonomik anlamda iyi bir dönem olmadığına vurgu yapan Simavi aynı zamanda devletin içinde bulunduğu hale de eleştiriler getirmiştir. Bir zamanlar başarılı bir devlet olan Osmanlı Devleti'nin zamanın icaplarına uyamamasından dolayı geri kaldığının altını çizmektedir. Devletin kurtuluşunun meşruti sisteme geçişte görülerek taht değişikliğine gidildiğini söyler. Simavi, Avrupalı devletlerin Osmanlı iç işlerine müdahaleli konuşmalarını da eleştirir. Devletler Hukuku'na aykırı görür. Simavi, Hariciye 'den yetişmiş bir kimse gözüyle bu durumu ele almıştır. Avrupa basınındaki Osmanlı eleştirisini yeni sisteme geçerek bertaraf edeceğini ve hükümet tarafından yapılacak ilk işin meşrutiyeti ilan etmek olacağı kanaatindedir. Aynı zamanda Avrupa basınından örnekler vererek bu savını desteklemektedir. Tüm bunların yanında Simavi, devlet nezdinde her aksi giden davranışın meşruti sistemin yokluğuna bağlanmasına ve onu bir sihirli yapı olarak görülmesini de eleştirmektedir. Meşrutiyetin, milletin hakkını teslim edeceğine inanan Simavi, İslam tarihinden örnekler vererek asıl olanın halkın huzuru ve refahı olduğunu belirtir. Bu anlamda çalışma yapan meşrutiyet taraftarlarını vatansever olarak tanımlar. Simavi kanunların esnetilmesi ve farklı uygulamalarına da karşı eleştiri getirir. Kanunların üzerine kurulduğu dayanağın ilim ve fen olacağı, bundan bir haber olunması durumunda çözüme ulaşamayacağı yönünde görüş bildirmektedir. Zamanında Avrupa'nın da meşrutiyet sistemine karşı olanların olduğunu dile getirir ve hala Osmanlı toplumunun uyanamadığını söyler.

İstibdadı eleştiren Simavi aynı zamanda Abdülaziz döneminde yapılan reform ve yeniliklerden de bahseder. Cehaletin, baskıcı rejimlerin işine geldiğini söyleyen Simavi, Osmanlıda bu durumun yerine, her ne kadar Dünya'ya hoş görünmek maksadı ile de olsa eğitim alanındaki reformların varlığına dikkat çeker. Ancak buna rağmen halk üzerine düşen görevi yapamamaktadır ve çocuklarının bu okullarda eğitim alması yönünde eksiklerimizin olduğunu yazar. Halkın eğitim seviyesinin farkında olan Simavi, bilimsel ve çağın yöntemlerine uyan bir sistemin kurulmadıkça hangi siyasal sistem gelirse gelsin başarısız olacağını iddia eder.

Her yeni sistemin birtakım sancıları olduğu gibi Osmanlıda da meşrutiyete geçme aşamasında birtakım sıkıntılar yaşanmıştır. Meşrutiyet önündeki en büyük engel ilk başlarda Hüseyin Avni Paşadır. Onun dışında en çok uğraştıran konu dini yaklaşımlar ve kaygılar olmuştur. Burada dikkati çeken unsur, yönetsel bir sorun olan anayasal sistemin daha çok dini olarak kabulü zeminin aranmasıdır. Bu konuda da gerçekçi ve akla uygun bir şekilde muhalefet edilemediği

görülür. Bunun yanında İslami bir dayanak bulmak ve meşruiyet kazandırma anlayışı hakimdir. Meşruti sistem ile ona karşı olanlar arasında meclislerde ve toplumda bir tartışma havasının ve ikna sürecinin olduğu ortadadır. Meşrutiyet aleyhtarları ve destekçileri her iki cehde de kendince savunularla haklı olduklarını ortaya koymaya çalışmaktadır. Dini zümreden bazı kimselerin alanı olmamasına rağmen meşrutiyet aleyhinde konuştukları görülmüştür. Simavi bu tarz kişilerin şahsi menfaatleri doğrultusunda hareket ettiklerini söyler. Gayrimüslimlerin devlet kademelerinde yer almasından kaygılanan kimseleri eleştiren Simavi, bu kaygıların yersiz ve eşitliğe aykırı olduğunu belirtir. Ona göre vergi vermede, vatandaşlık kavramında eşit olanlar devlet idaresinde de benzer haklara sahip olmalıdırlar. Yazar gayrimüslimlerin devlet idaresinde yer almaları sonrasında devlet sırlarının açığa çıkacağı endişesi taşıyanlara yönelik de eleştiriler getirmektedir. Bu görüşünü desteklemek için yazar eserinde, devletin işlemlerinde açık olduğunu, gizlenecek bir durumun olmadığını sorgulatmaktadır. Yazarın devlet işlerinde şeffaflığı önemseydiğini, inanç hürriyetinin kamu görevine engel teşkil etmeyeceği yönünde bir görüşe sahip olduğu anlaşılmıştır. Anayasal sisteme geçişte bazı dini zümrelerin muhalefetine rağmen ulema yapılan çalışmalarda yer almış, hazırlanan taslakları incelemiş ve dine aykırı hiçbir nokta bulamamışlardır.

Sultan Murat'ın validesinin meşruti sisteme açık bir şekilde karşı olduğu görülmektedir. Yazara göre burada yatan asıl sebep Padişah'ın ve hanedan ailesinin ellerindeki yetkiyi ve hakları kaybedeceği korkusudur. Ayrıca Valide Sultan, Mithat Paşa'nın makam, mevki hırsına ve tek başına lider olması yönündeki endişeleri dolayısıyla karşı olduğunu görmekteyiz. Meşruti sisteme karşı olanlar arasında gayrimüslim gruplar da vardır. Onlar mevcut durumdaki imtiyazlarını kaybetmekten korktukları anlaşılmıştır.

Simavi, basın bir propaganda aracı olarak ciddi bir aktör olduğunun altını çizer. Osmanlı'da basının, hükümetin istediği doğrultuda şekillendiğini söyleyen Simavi, belki de Meşrutiyet lehinde yazılar çıkmasının sebebinin hükümetin direktifleri doğrultusunda yazılmış olabileceğinden bahseder. Gene bu dönemde devlete ve milletin bütünlüğüne karşı yayın yapanların vatan hainliği ile itham edilebildiğini belirtmiştir. Hatta bu konuda takibata uğrayan ve sürgün edilenler dahi olmuştur. Ancak bunlara rağmen Abdülaziz döneminde millet meclisi ve meşruti sistem hakkında konuşmanın yasak olduğunu ve istibdat dönemi olarak tanımlandığını varsaydığımızda V. Murat'ın üç aylık padişahlığı iki farklı padişahın ve iki ayrı istibdat döneminin arasında kalmış bir umut dönemi gibidir. V. Murad döneminde, daha önce gazetelerin telaffuzunu dahi edemediği "*millet meclisi*" kavramının artık çok rahatlıkla tartışılabilir hale gelmiştir. "*Millet, hürriyet, vatan*" kavramlarını Hatt-ı Hümayun ile bizzat Padişah'ın ağzından duyan halkın meşruti sisteme geçileceği noktasında heyecana kapıldığı görülmektedir.

Her ne kadar meşruti sisteme geçme konusunda devlet erkanı arasında görüş ayrılıkları olsa da konu ülke savunmasına geldiğinde bu görüş ayrılıklarının görülmediğinin altı çizilir. Müslüman ve Hristiyan ahalinin Osmanlı ülkesinde huzurlu yaşadığının belirten Simavi bu

huzurlu ortamı bozmak için özellikle İgnatief'in hareketlerini vurgular. Müslümanların kışkırtılmak istendiğini belirtir. Ancak ona göre Müslümanların temel gayesi vatanın muhafazası ve selametidir. Simavi ayrıca Balkan bunalımında Panslavizm akımının etkisi ve cemiyetlerin faaliyetlerinden bahseder. İsyanların bölgelerde alevlenmesinde bölge idarecilerinin ihmalkarlıklarına da vurgu yapmaktadır. Bulgar isyanında, isyan büyümeden bastırılacak vaziyette iken Mahmut Nedim Paşa'nın İgnatief'in tesiri ile bölgeye yardım göndermemesi üzerine olayların alevlendiğini, bunun üzerine halkın kendisini korumak için mecburen silaha sarıldığını görmekteyiz. Balkan Müslümanları için bu olaylar bir varoluş savaşına dönmüştür. Ancak Simavi, isyanlara vakitli ve uygun bir şekilde müdahale eden bazı bölgelerde de mahalli idarecilerin Rusya sefaretinin talebi üzerine yerlerinin değiştirildiğinden de bahsetmektedir. İgnatief'in nüfuzu ile Rusya Osmanlı devlet yöneticilerine dahi karışabilmektedir. Bab-ı Ali, Avrupalı devletlere malzeme vermemek için Balkanlarda çıkan olaylarda çok dikkatli davranmıştır. Olayları yerinde incelemek için müfettişler görevlendirmiş ve daha çok nasihat yolu ile çözüm aramıştır. Devlet yönetimi ve ekonomik durum hakkında eleştiriler getiren Simavi bu durumun sebebinin İgnatief'in yanlış politikalarının Osmanlı Devlet adamları tarafından takip edilmesi ve istibdadın yansımaları olarak görmüştür.

Ayrıca yazar, V. Murat'ın Padişah olması ve meşruti sisteme geçilecek olmasının Osmanlı halkına bir birliktelik aşıladığını da belirtir. Sırbistan savaşında gayrimüslimlerin Müslümanlarla yarışarcasına savaşa katılmak istemeleri ve gönüllü birlikler oluşturmaları bu savını destekler niteliktedir. Milliyetçilik düşüncesinin ayırıcı ve yıkıcı etkisine rağmen bir Osmanlılık anlayışı ve birlikteliği hala mevcuttur. Hristiyanların Osmanlı saflarında ülkelerini korumak için savaşa girişmiş olmaları, Sırların ve Rusların mücadelelerine bir kutsal savaş ya da bir haçlı zihniyetine büründürmelerine de mâni olmuştur.

Eserde ele alınan konulardan bir diğeri sabık Sultan Abdülaziz'in ölümü olayıdır. Tahttan indirildikten sonra Abdülaziz'e yapılan muameleyi uygun görmeyen yazar bu durumu eleştirmektedir. Abdülaziz'in intihar ettiği tezini savunan Simavi buna deliller sunar. Abdülaziz'in, Sedan Savaşında mağlup olan Fransa kralı için söylemleri, yardımcılarının intihar şüphesi doğrultusunda aldıkları önlemler ve Abdülaziz'in yanında çalışanların ifadelerini buna delil olarak gösterebiliriz. Tahttan hiç muhalefet göstermeden çekilen Padişah'ın halkın sevinçleri sonrasında yaşamaya tenezzülünün kalmadığı yönünde bilgi vermiştir. Abdülaziz'in ölümü işini Hüseyin Avni Paşa'ya yöneltenlere katılmayan Simavi, Paşanın bu konuyu zihninde dahi canlandırmadığını belirtir. Abdülaziz'in canına kıydığı Feriye Sarayı'na herkesten önce Hüseyin Avni Paşa'nın gelmesi olayını ise Feriye Sarayından kopan feryat ve sesler üzerine geldiğini belirtmiştir. Simavi'ye göre Hüseyin Avni Paşa'nın kabahati Abdülaziz'e karşı çok sert önlemler almasıdır. Bu durum onu intihara sevk eden etkenlerden biri olarak görülmüştür.

Simavi'ye göre Sultan Murat şehzadeliği sırasında devlet işlerinden uzak kalmamıştır. Kendini geliştirmiş ve Fransızca bilen Şehzadenin Avrupa seyahatinde dikkatleri üzerine çektiğinden de bahseder. Yazar Sultan Murat'ın hastalığının nasıl ortaya çıktığına da bir cevap aramaktadır.

Simavi'ye göre Sultan Murat'ın hastalığının sebebi taht değişikliği esnasında yaşamış olduğu heyecandır. Sonrasında ise amcası Abdülaziz'in intihar olayı ve doktorlarca uygulanan yanlış yöntemler olarak görülür. Simavi'ye göre Sultanın hastalığı devlet erkanı açısından geçici görülmektedir. Sultanın hastalığı konusunda birçok farklı yöntemin denendiğini dile getiren Simavi, Avusturya'dan gelen Leidesdorf'un Sultan Murat' a uygulanan yöntemler konusunda şaşkınlığını gizleyemediğini belirtmiştir. Ancak devletin içinde bulunduğu vaziyet Sultan V. Murat'ın iyileşmesini bekleyecek düzeyde olmadığından uzun soluklu bir tedaviyi mümkün kılmamıştır.

Sultan Murat'ın hastalıkları üzerine Şehzade Abdülhamit'in adamlarının çalışmaları dikkat çekicidir. Sultan'ın hastalığı hakkında konuştukları görülür. Devlet kademesinde yer alan her fikir sahibini V. Murat aleyhine etkileme yoluna girmişlerdir. Şehzadenin meşruti sistemi çok arzuladıklarına dair bilgiler yaymaya çalışmışlardır. Simavi bu uygulamaları yakışıklı bulmadığının altını çizmektedir. Sultan Murat'ı seven halkın aklında bir taht değişikliği yoktur. Ancak II. Abdülhamid için çalışan, Damat Mahmut Paşa'nın yaptıkları devlet erkanını dahi rahatsız etmiştir. Sultan Murat hakkındaki haberleri Doktorundan öğrenen Mahmud Paşa, Simavi'ye göre Doktor Kapelyon'u satın almıştır. Medrese öğrencileri arasında adamları vasıtasıyla Sultan Murat'ın hastalığı ve olumsuzlukları hakkında konuşmaya ve Abdülhamit'i övücü cümleler sarf etmeye başlamıştır. Bir nevi taht değişikliğini dini gerekçelerle meşru kılma yolunda söylemler dile getirilmiştir. Bu gelişmelerin yaşandığı dönem devletin batıda savaşta olduğu döneme denk gelmesi ayrıca devleti zayıf kılmıştır. Simavi, Sultan Murat'ın hastalıkları üzerine Şehzade Abdülhamit'in gayet memnun olduğunu belirtir. Yazara göre Abdülhamit, Damat Mahmut Paşa'yı bir alet gibi kullanmıştır. Bununla da yetinmediği görülen Şehzade'nin hizmetinde çalışan birçok kişiyi tahta geçmek amacıyla görevlendirmiştir. Şehzadenin dindarlığı, içki içmeyişi, meşruti sistemin savunucusu olduğu gibi konular dillendirilmiştir. Yalnız adamları ile değil bizzat şehzadenin kendisi de çalışmalar yürütmektedir. Devlet adamlarına haber göndererek konağına davet etmesi onlara ihسانlarda ve iltifatlarda bulunması bunu göstermektedir. Öte yandan Simavi, Sultanın içinde bulunduğu hastalıktan ötürü devlet yönetimini devlet adamlarının ele aldıklarını ve Şehzade Abdülhamit'in bu durumu uygun görmeyerek acele ettiğini de söylemektedir.

Eserde Şehzade Abdülhamit'in tahta geçmek için ince bir siyaset izlediğini ve devlet adamlarını ikna süreciyle tahta oturduğunu görmekteyiz. Abdülhamit'in tahta geçmesinde büyük bir istek ve kullandıkları yöntemde baskı görülür. Özellikle Mithat Paşa ve Rüşdü Paşa büyük baskı altında tutulmuşlardır. Abdülhamid'in Mithat Paşa ve Rüşdü Paşayı köşküne çağırmasında dahi devlet adamlarının gitmekte gönülsüz oldukları ve Şehzadenin devlet adamlarını ikna amacıyla nice lütuflar sergilediği görülür. Devlet adamlarının padişah belirlemede ne kadar etkili oldukları hali hazırda bilinen bir gerçektir. Padişahın akli dengesinin bozuk olmasının artık aşikâr olduğu bir dönemde dahi veliaht şehzadenin bu işi zorla da olsa devlet adamlarını kazanarak yapmaya çalışması bunu destekler mahiyettedir.

Her ne kadar şehzadeler arasında tahtı elde etmek için askeri bir mücadele olmasa da bunun kamuoyunu kazanmak ve kendini desteklettirmek için sivil bürokrasinin nasıl işin içine katıldığı Abdülhamit'in tahta geçişinde görülmektedir. Abdülhamid'in tahta geçişi aynı zamanda bir zaruret halidir. Sultan Murad'ın hastalığı, balkan sorunlarından kaynaklı olarak devlet adamlarının aslında isteksizce atmış oldukları bir adımdır. Devlet adamlarının bu adımı atmalarındaki en büyük çekincelerinden biri tıpkı kendilerinin Abdülaziz'i asker zoruyla tahttan indirdikleri gibi V. Murat'ın da indirilmesi ve Hüseyin Avni Paşa gibi asker üzerinde nüfuzu olan bir paşanın o esnada ölmüş olmasının rolünün çok büyük olduğu anlaşılmaktadır.

Devletin o dönemde uğraşmış olduğu Sırbistan ve Karadağ savaşının önem kazanmış olması, Rusya'nın açık bir şekilde savaşlarda kendisini taraf ilan etmiş olması üzerine bir de saltanat kavgası ile uğraşmanın ülkeye vereceği zarar düşünülerek devlet adamları alternatifsiz bir şekilde Şehzade Abdülhamit'i Osmanlı tahtına davet etmişlerdir. Dikkat çeken bir nokta da halkın, Sultan V. Murad'ın tahttan çekilmesine çok üzülmesi ve II. Abdülhamid'in Osmanlı tahtına geçmesine de heyecan uyandırmamış olmasıdır. Simavi bu durumun sebebini Abdülhamid hakkında çıkarılan olumsuz bazı söylentilere bağlamaktadır.

İncelemiş olduğumuz eser Türk demokrasisi açısından sancılı geçen ve Müslüman dünyanın ilk anayasallaşma sürecini barındırması açısından büyük öneme sahiptir. Çalışmamız sayesinde 1876 yılının olaylarına dair bir eseri daha literatür dünyasına kazandırmış oluyoruz. Çok uluslu bir yapısı ile bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti'nin gelişen dünya düşüncelerine uyum sağlama sürecine bir örneklem sunmaya çalıştık. Bunun yanı sıra geleneksel devlet yöntemlerinin toplumu ve devlet yapısını korumak ve Padişah'ın otoritesini sağlamak amacıyla mücadelesini görmüş olduk. Devletin içinde bulunmuş olduğu siyasal ve ekonomik krizden ötürü meşruti sisteme geçiş sürecinin öyle kolay gerçekleşmediği ve devlet adamlarının bu işe ciddi anlamda gönül verdikleri de görülmüştür. Bu krizlere ek olarak bir de Padişah'ın hastalık durumunun eklenmesi ve tahttan indirilmiş Abdülaziz'in intiharı aslında devletin ciddi manada siyasal bir kriz içerisinde olduğunu bize göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Afyoncu, Erhan, vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyenlar ve Darbeler*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016.
- Akşin, Sina, Kunt Metin, Ödekan Ayla, Toprak Zafer, Yurdaydın Hüseyin G., *Türkiye Tarihi 3-Osmanlı Devleti 1600-1908*, Ankara: Cem Yayınevi, 1997.
- Aksüt, Ali Kemali, *Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati*, İstanbul: Ahmet Sait Oğlu Kitapevi, 1944.
- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Pegem Akdemi Yayınları, 2013.
- Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılap*, Haz. İdris Nebi Uysal, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2010.
- Mithat Aydın. "Bosna-Hersek Ayaklanması (1875)'nda Panslavizmin Etkisi ve Sırbistan ve Karadağ'ın Rolü" *Bellekten* 69, no. (2005): 913-936. <https://doi.org/10.37879/bellekten.2005.913>. (Erişim Aralık 2022)
- Aydın, M. "Sir Henry G. Elliot'ın İstanbul Büyükelçiliği (1867-1877) Dönemindeki Bazı Büyük Siyasi Olaylara Bakışı" *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 18: (2005), 21-49.
- Barutçu, İrem, *Babı Ali Tanrıları Simavi Ailesi*, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2004.
- Bayındır, "Cem, İsmail Lütfi (Simavi) Bey ve Liverpool Başşehbenderliği" Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2019.
- Baykal, Bekir Sıtkı, *İbretnüma, Mabeynci Fahri Bey'in Hatıratları ve İlgili Bazı Belgeler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1968.
- Berkeş, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.
- Beydilli, Kemal, "Mustafa Reşit Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 31: 348-350. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Beydilli, Kemal, "Vak'a-i Hayriye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 42: 454-457. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Borabay, B. Ergin, *Sultanın Göşyaşları*, İstanbul: Türdav Yayınları, 2017.
- Burma, Mustafa, "Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayırılış Sürecinde Bulgar Ayaklanmaları", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 1, (2012), 67-90.
- Çelik, Halil İbrahim, "Bürokratik Darbe Geleneğinin Kökenleri (Kuleli Vakası ve 1876 Darbesi)", *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Darbeler Tarihi Özel Sayısı 1, 2/ 2, (2016), 27-78.
- Çetinsaya, Gökhan, Buzpınar, Ş.Tufan, "Mithat Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 30:7-11. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020
- Ahmet Cevdet Paşa, *Sultan Abdülhamid'e Arzlar (Maruzat)*, Yay. Haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2017.

- Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir 40- (Tetimme)*, Hrz. Cavit Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- Dağı, İhsan D., “Osmanlı Reform Hareketleri ve Avrupa Faktörü”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, 7:322-326. Ankara: Türkiye Yayınları, 1999
- Danişman, Zuhuri, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. XII, İstanbul: Yeni Matbaa Yayınlar, 1966.
- Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c.4, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972.
- Davison, Roderic H., *Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876*, İstanbul: Papirüs, 1997.
- Engelhard, Eduard Philippe, *Türkiye ve Tanzimat*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.
- Es-Seyyid, Seyyid Muhammed, “Mısır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 29:563-569 Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Tetik Fatih, “Osmanlı Teşifati, Serancamı ve Başmabeynci Lütfi Simavi'nin Bu alana Yaptığı Katkı”, *Milli Saraylar*, sy. 11, (2013), 157-171.
- Muzaffer Tepekaya. “Selanik Vilayeti Almanya ve Fransa Konsoloslarının Öldürülmesi Olayı (6 Mayıs 1876)”, *Bellekten* 77, (2013), 1031-1070. <https://doi.org/10.37879/bellekten.2013.1031>. (Erişim Aralık 2022)
- Gölen, Zafer, “Osmanlı Yurdu Olan Bosna Hersek'te XIX. Yüzyıldaki Siyasi Olaylar”, *BELLETTEN* 74, sy. 270. (2010). 421-476.
- Görgün, Hilal, “Mısır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 29:577-589. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Gürsel, Seyfettin, “Osmanlı Dış Borçları”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, 3:389-399. Ankara: Türkiye Yayınları, 1999.
- Hacısalihoğlu, Mehmet, “Sırbistan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37: 121-126. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Halaçoğlu, Ahmet, “İngiliz Konsolosu Longworth'a Göre Trabzon Vilayeti (1892-1898)”, *Bellekten* 67/250, (2003). 881-910.
- Halaçoğlu, Yusuf, “Bulgaristan (Osmanlı Dönemi)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 6:396-399. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- İmamoğlu, Hüseyin Vehbi, “19. Yüzyıl İsyânlarında Avrupa'nın Rolü ve Osmanlı Devleti'nin Reaksiyonu”, *Tehcirin 100. Yılında Osmanlının Son Dönemindeki İsyânlar Uluslararası Sempozyumu*, ed. Mehmet Karataş 349-362. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Bas, 2014
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Osmanlı Devrinde Son Dönem Sadrazamlar*, ed. Ali Berktaş, Cüz 1, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- İnalcık, Halil; Quataert, Donald (ed.) *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çev. Ayşe Berktaş, Süphan Andıç, Serdar Alper, c.2, İstanbul: Eren Yayınları, 2004.

- Karaer, Nihat, *Paris, Londra, Viyana Abdülaziz'in Avrupa Seyahati*, Ankara: Phoenix Yayınları, 2007.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c.7, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.
- Karateke, Hakan T, *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler*, İstanbul: Kitap Yayınları, 2012.
- Karpat, Kemal H., Robert W. Zens, "I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid'in Saltanatı (1876-1909)", *Türkler Ansiklopedisi*, 12:873-888. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 2017
- Kocabaş, Süleyman, *Osmanlı İhtilallerinde Yabancı Parmağı*, İstanbul: Vatan Yayınları, 1993.
- Koçu, Reşat Ekrem, *Osmanlı Padişahları*, İstanbul: Doğan Kitap, 2015.
- Köse, Osman, "Bulgaristan Emareti ve Türkler (1878-1908)", *Turkish Studies /Türkoloji Dergisi* 1, sy. 2, (2006), 259-302.
- Köseoğlu, Mehmet, "Viyana Mizah Yayını Kikeriki'nin Politik Karikatürlerinde Sultan Abdülaziz Devrinde Hersek İsyanlarının İlk Yılı (1875)", *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu*, 4:1-31. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013
- Küçük, Cevdet, "Abdülaziz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1:179-185. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988
- Küçük, Cevdet, "V. Murad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 31:183-185. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020
- Kuran, Ahmet Bedevi, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Millî Mücadele*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- Kütükoğlu, Mübahat S., "Hatt-ı Hümayun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 16:485-488. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: Arkadaş Yayınları, 2020.
- Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, Yay. Haz. İsmet Miroğlu, İstanbul: Bereket Yayınları, 1983.
- Mantran, Robert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- Mardin Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Mardin Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Mithat Paşa, *Yıldız Mahkemesi ve Taif Zindanı (Mir'at-ı Hayret)*, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları. 2, 1997.
- Orpilyan, Sarkis, *Sultan Abdülaziz'in Katilleri*, İstanbul: Artin Asadoryan Matbaası, 1326
- Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2008.
- Özcan, Abdulkadir, "Bucuktepe Vak'ası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 6: 343-344. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992

- Özden, Selda Güner, "I. Meşrutiyet'e Giden Yol: 1876 Senesine Yeniden Bakmak", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırma Dergisi Tarih Peşinde* 12/23, (2020), 323-360.
- Öztuna, Yılmaz, *Osmanlıya Veda*, İstanbul: Yakın Plan Yayınları, 2013.
- Öztuna, Yılmaz, *Bir Darbenin Anatomisi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020.
- Pakalın, Mehmed Zeki, *Sicil-i Osmani Zeyli*, haz. A. A. Ünal, c. 8, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Sicil-i Osmani Zeyli*, haz. Ali Aktan, c. 18, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009.
- Palmer, Alan, *Osmanlı İmparatorluğu Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak İstanbul: Bilgin Yayınları, 1995.
- Pamuk, Şevket, "Küreselleşme Çağında Osmanlı Ekonomisi (1820-1914)", *Türkler Ansiklopedisi*, 14:241-252. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2008.
- Patrick, Mary Mils, *Son Sultanların İstanbul'unda*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009.
- Pazan, İbrahim, *Padişah Anneleri*, İstanbul: Babıali Kültür Yayınları, 2007.
- Peker, Şeyma, "Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesinin Ekonomik ve Siyasi Sebepleri" *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/14, (2018), 625-635.
- Riedler, Florian, *Osmanlı İmparatorluğunda Muhalefet ve Meşrutiyet*, İstanbul: Picus Yayıncılık, 2012.
- Şakir, Ziya, *Çırağan Sarayında 28 Sene V. Murat'ın Hayatı*, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2011.
- Sertoğlu, Mithat, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. 7, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.
- Sertoğlu, Mithat, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. 6, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.
- Shaw, Stanford J., Shaw, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, c.2, İstanbul: E Yayınları, 2010.
- Simavi, Lütfi *Devr-i İnkılab*, İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1336.
- Simavi, Lütfi, *Sultan Mehmet Reşat Han'ın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim*. haz. Sevda Şakar, İstanbul: Şehir Yayınları, 2007.
- Simavi, Lütfi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, İstanbul: Hürriyet Yayınları, (Tarih Yok).
- Simavi, Lütfi, *Teşrifât ve Âdâb-ı Muâşeret*, haz. Fatih Tetik, Ankara: TBMM Millî Saraylar, 2010.
- Subaşı, Turgut, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", *Türkler Ansiklopedisi*, 12:765-781. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014.

Tabakoğlu, Ahmet, "Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi", *Türkler Ansiklopedisi*, 14:207-240. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014

Tekdemir, Aziz, "1867 Paris Sergisi ve Sultan Abdülaziz'in Sergi Ziyareti", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3/6, (2013). 1-19.

Tepekaya, Muzaffer, "Selanik Vilayeti Almanya ve Fransa Konsoloslarının Öldürülmesi Olayı (6 Mayıs 1876)" *Bellekten* 77/ 280, (2013), 1031-1070.

Tetik, Fatih, "Başmabeynci Lütfi Simavi'nin Gözünden Osmanlı Dönem Adâb ve Teşrifat Anlayışı", *Toplumsal Tarih Dergisi*, sy. 231, (2013), 22-29.

Türkmen, Zekeriya, "Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları: Yunan İsyanını Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler (1821-1869)", *Türkler Ansiklopedisi*, 12:859-869. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014

Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, İstanbul: Filiz Kitapevi, 1995.

Uşaklıgil, Halit Ziya, *Kırk Yıl*, haz. Abdullah Uçman, İstanbul: Yaki Kredi Yayınları, 2021.

Uşaklıgil, Halit Ziya, *Saray ve Ötesi*, İstanbul: Can Yayınları, 2019.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, "Çerkez Hasan Vak'ası", *Bellekten*, Sayı: Ocak 1945, Cilt 9- Sayı 33, (1945), 89-133.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Beşinci Sultan Murad'ın Tedâvîsine ve Ölümüne Ait Rapor ve Mektuplar 1876- 1905", *Bellekten*, C.10, sy. 38, (1946), 317-167.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1967.

Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2011.

Ward, Judy Upton, "Abdülaziz'in Avrupa Seyahati", *Osmanlı Ansiklopedisi*, 2: 119-129. Ankara: Türkiye Yayınları, 1999

Yaşaroğlu, Hasan, "Osmanlıda Bir Darbe; Sultan Abdülaziz Örneği ve Yıldız Mahkemesi", *Turkish Studies* 11/1, (2016), 197-216.

Yılmaz, Durmuş, *Osmanlı'nın Son Yüzyılı*, Konya: Çizgi Kitapevi, 2004.

Zincirkıran, Necati, *Hürriyet ve Simavi İmparatorluğu*, İstanbul: Gençlik Yayınları, 1994.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

Arşiv Belgeleri.

BOA, HH. SAİD.MEM, 33/18

BOA, Y.PRK. HR. 13/88

BOA, İ. HR, 321/20704

BOA, HR, TH, 133/86

BOA, İ. HR, 343/20

BOA, ĩ. DH, 1474/64

BOA, ĩ. ML, 84/34

